

To school or not to school: Jonge moeders over omgevingsfactoren die ertoe doen

Eindwerk voorgelegd voor het behalen van de graad van Master in de Agogische Wetenschappen door
MEJIA SIAN Rigoberta

Academiejaar 2014-2015

Promotor: Prof. dr. Nadine Engels
Begeleider: Dra. Myriam Halimi

Aantal woorden: 14.864

Samenvatting Masterproef

Vrije Universiteit Brussel

Faculteit Psychologie en Educatiewetenschappen
Academiejaar 2014/2015

SAMENVATTING MASTERPROEF

Naam en voornaam: MEJIA SIAN, Rigoberta

Rolnr.: 101074

KLIN	☐
AO	☐
ONKU	☐
AGOG	☒

Titel van de Masterproef:

To school or not to school: Jonge moeders over omgevingsfactoren die ertoe doen

Promotor: Prof. dr. Nadine Engels

Begeleider: Dra. Myriam Halimi

Samenvatting:

Scholing vergroot de kansen op persoonlijke ontplooiing, daarom is schooluitval niet wenselijk. Bovendien bemoeilijkt het niet behalen van een startkwalificatie een volwaardige deelname aan de arbeidsmarkt voor jonge mensen. Meisjes die op jonge leeftijd moeder worden, lopen kans op schooluitval. Dit kwalitatieve onderzoek brengt het perspectief in beeld van jonge moeders op de beschermende factoren in hun omgeving die ertoe kunnen bijdragen dat zij hun secundair onderwijs verderzetten tijdens en na de zwangerschap. Hiervoor wordt het theoretisch raamwerk van de *Resilience Theory* gebruikt, waarin beschermende factoren een positieve rol spelen in het verwerven van competenties die bijdragen aan veerkracht en succesvol leren. Het onderzoek bestaat uit 8 semi-gestructureerde individuele interviews en een focusgroepgesprek. Voicing, het verlenen van een stem aan hen die niet vaak gehoord worden, is een leidend streven binnen dit onderzoek: de beleving van de eigen situatie staat centraal. Gespreksonderwerp is de emotionele en praktische steun die de respondenten thuis, op school en binnen hun sociaal netwerk tijdens en na hun zwangerschap ervaren en die er eventueel toe bijdraagt dat ze hun schoolcarrière verderzetten. De belangrijkste bevinding is het belang van het kunnen combineren van de moederrol met de leerlingrol. De resultaten laten zien dat omgevingssteun weliswaar bijdraagt aan de veerkracht van een jonge moeder, maar dat het op zich geen voldoende voorwaarde is voor succesvol leren. De intrinsieke motivatie die de respondenten ontleen aan het moederschap maakt hen zelfbewuste en toekomstgerichte moeders. Dit resulteert niet altijd in een keuze om naar school te blijven gaan. Hoewel het behalen van een diploma soms als prioriteit wordt gezien om de kansen op de arbeidsmarkt te vergroten, verkiezen anderen werk boven studie om bestaanszekerheid te bieden aan het gezin. Een aanbeveling betreft het aanstellen van een vertrouwenspersoon op school die de zwangere en pas bevallen leerling emotioneel en praktisch ondersteunt.

Beknopte inhoud masterproef

Vrije Universiteit Brussel

Faculteit Psychologie en Educatiewetenschappen
Academiejaar 2014/2015

BEKNOPTE INHOUD MASTERPROEF

Naam en voornaam: MEJIA SIAN, Rigoberta

Rolnr.: 101074

KLIN	☐
AO	☐
ONKU	☐
AGOG	☒

Titel van de Masterproef:

To school or not to school: Jonge moeders over omgevingsfactoren die ertoe doen

Promotor: Prof. dr. Nadine Engels

Begeleider: Dra. Myriam Halimi

Beknopte inhoud:

Dit kwalitatieve onderzoek handelt over de omgevingssteun die jonge moeders in het Vlaams secundair onderwijs ervaren met betrekking tot de keuze om al dan niet naar school te blijven gaan tijdens en na de zwangerschap. Omgevingssteun van thuis, school en sociaal netwerk is een beschermende factor binnen de *Resilience Theory*. De resultaten zijn gebaseerd op 8 semi-gestructureerde individuele interviews en een focusgroepgesprek. Omgevingssteun heeft invloed op de competenties die nodig zijn voor veerkracht en succesvol leren, maar blijken op zich niet doorslaggevend. Alleen indien de moederrol en de leerlingrol succesvol te combineren zijn dankzij steun uit de omgeving, is er een kans op verderzetting van de schoolcarrière. Het verdient aanbeveling om op school een vertrouwenspersoon aan te stellen, die de aanstaande en jonge moeders zowel emotioneel als praktisch bijstaat.

Dankwoord

"If you educate a man you educate an individual; if you educate a woman you educate a generation"

- African proverb

Als onderwijsagoog geloof ik in de kracht van mensen; iedereen heeft potentieel en onderwijs kan in mijn ogen dat talent tot bloei laten komen. Met het afronden van mijn thesis sluit ik ook 4 fantastische jaren als student Agogische Wetenschappen af. Agogiek studeren aan de VUB heeft mij niet alleen als student veel bijgebracht, maar zeker ook als persoon. De universiteit is waar ik het meest ben gegroeid.

Mijn thesis zou er niet zijn zonder de inbreng van de respondenten. Ik wil hen bedanken voor de moed die zij hadden om hun persoonlijk verhaal met mij te delen. In mijn ogen zijn het stuk voor stuk krachtige vrouwen die me getoond hebben hoe positief jong moederschap kan zijn.

Verder wil ik graag mijn promotor professor dr. Nadine Engels bedanken voor het delen van haar methodologisch en theoretisch inzicht. Mijn begeleider dra. Myriam Halimi wil ik bedanken voor haar ondersteuning en aanmoediging. Zonder hun beschikbaarheid en feedback zou deze thesis niet geworden zijn wat het nu is. Graag wil ik ook Katleen Alen, stafmedewerker van vzw Fara bedanken voor het meedenken vanuit haar expertise met jonge moeders. Zij heeft me erop gewezen hoe belangrijk de moederrol is, een gegeven dat binnen deze thesis bevestigd wordt.

Ik wil mijn klasgenoten en vrienden bedanken voor hun steun dit jaar. Een groot dankjewel voor degenen die mij geholpen hebben bij het vinden van respondenten.

Als laatste wil ik graag mijn moeder en zus bedanken voor hun onvoorwaardelijke steun in deze vier jaren als student. Zij zijn er altijd voor mij geweest en zullen er altijd voor mij zijn.

Inhoudstafel

Samenvatting Masterproef	I
Beknopte inhoud masterproef	II
Dankwoord	III
Inhoudstafel	IV
Tabellen en figuren	V
1. Inleiding	1
1.1 Voortijdig schoolverlaten	3
1.2 Jonge moeders	4
1.3 Theoretisch raamwerk: Resilience Theory	5
1.4 Beschermende factoren bij jonge moeders	8
2. Onderzoeksmethode	11
2.1 Deelnemers	13
2.2 Algemene onderzoekopzet	15
2.3 Materiaal	16
2.4 Analyseprocedure	17
3. Resultaten	18
3.1 Tijdens de zwangerschap	18
3.2 Na de bevalling	25
3.3 Afsluitend groepsgesprek	30
4. Discussie en conclusie	33
4.1 Bespreking	33
4.2 Beperkingen eigen onderzoek	34
4.3 Aanbevelingen verder onderzoek	35
4.4 Praktische- en beleidsaanbevelingen	35
4.5 Conclusie	37
5. Literatuurlijst	38
Bijlage 1: Topiclijst	43
Bijlage 2: Fiches respondenten	47
Respondent 1	47
Respondent 2	48
Respondent 3	49
Respondent 4	50
Respondent 5	51
Respondent 6	52
Respondent 7	53
Respondent 8	54
Bijlage 3: Getranscribeerd groepsgesprek (R7 en R8)	55

Tabellen en figuren

Figuur 1. Hypothetisch veronderstelde relaties op basis van de Resilience Theory	11
Figuur 2. Grafische weergave van de onderzoeksvragen	12
Tabel 1. Kenmerken respondenten gedurende zwangerschap	14
Tabel 2. Kenmerken respondenten gedurende onderzoeksperiode (2014-2015).....	14

1. Inleiding

Het belang van een startkwalificatie

Onderwijs draagt bij aan persoonlijke ontplooiing en zelfstandigheid (Vlaamse Overheid, 2014b). Een diploma vergroot bovendien de kans op werk (Jacobs, Sourbron & Herremans, 2011); schooluitval vermindert deze kans (Vlaamse onderwijsraad, 2014). Succesvol leren, waarbij leerlingen een startkwalificatie behalen, is volgens Jacobs, Sourbron en Herremans (2011) van belang voor een goede intrede op de arbeidsmarkt. Het kunnen vinden van een job door jongeren hangt in hoge mate samen met hun eerdere schoolprestaties. Thuiszittende jongeren lopen het risico de aansluiting met de arbeidsmarkt te missen (Jacobs et al., 2011). Om de economie draaiende te houden ondanks de vergrijzing, is het nodig dat meer en hoger geschoolde jongeren participeren in de arbeidsmarkt (Witte & Notten, 2008).

Vroegtijdig schoolverlaten

Statbel (2014) definieert vroegtijdige schoolverlaters als Vlaamse jongeren tussen de 18 en 24 jaar die geen diploma hoger secundair onderwijs hebben behaald. Zij volgen geen enkele vorm van onderwijs of vorming. In 2014 bedroeg het percentage vroegtijdige schoolverlaters 7% (Statbel, 2014). Het rapport 'Vroegtijdig schoolverlaten in het Vlaams Secundair Onderwijs' uit 2013 bespreekt vroegtijdig schoolverlaten aan de hand van een aantal variabelen, zoals leeftijd, geslacht en regio alsook een viertal leerling-kenmerken: gezinstaal, opleidingsniveau van de moeder, buurt met een hoge mate van schoolse vertraging en schooltoelage (Vlaams Ministerie van Onderwijs en Vorming, 2013). Een belangrijke voorspeller van schooluitval is spijbelen (Gleason & Dynarski, 2002). Spijbelen is ongeoorloofde afwezigheid van school. Het rapport over schoolverzuim van AGODI (2014) spreekt van problematische afwezigheid en somt een aantal door scholen gemelde oorzaken op voor problematische afwezigheid. In 161 gevallen is door scholen zwangerschap als reden van problematische afwezigheid opgegeven. Dit betreft 2,6% van het totaal aantal meldingen (AGODI, 2014). Van deze groep is onbekend in hoeverre zij tot de vroegtijdige schoolverlaters zullen gaan behoren (Statbel, 2014).

Jong moederschap en scholing

De meest recente cijfers, van vzw Studiecentrum voor Perinatale Epidemiologie [SPE] (2014) afkomstig uit 2013, over jonge moeders in Vlaanderen laten zien dat 1,4% van de Vlaamse moeders jonger dan 20 jaar was op het moment van bevallen. In absolute cijfers zijn dit 936 jonge moeders (Cammu, Martens, Martens, Van Mol, Jacquemyn, 2014). Een jaar eerder was dit nog 1,6%, oftewel 1069 jonge moeders in Vlaanderen (Cammu, Martens, Van Mol & Jacquemyn, 2013).

Tot recent was er in Vlaanderen weinig aandacht voor de positie van jonge (aanstaande) moeders als leerlingen (De Wilde, 2009). Jonge moeders in Vlaanderen hadden geen apart statuut en hun afwezigheid van school werd, voor zover niet gelegitimeerd door een doktersbriefje, als spijbelen bestempeld (De Wilde, 2009).

Steun uit de omgeving

Deze thesis onderzoekt welke omgevingssteun (aanstaande) jonge moeders in Vlaanderen ervaren om naar school te blijven gaan of om de terugkeer naar school mogelijk en succesvol te maken. De verkregen inzichten uit dit onderzoek dragen bij aan de kennis over de relatie tussen levensloop en scholing en de factoren die daarop van invloed zijn. Aanbevelingen voor beleid en praktijk die geformuleerd worden, hebben een grotere kans op draagvlak omdat de stem van de doelgroep zelf hierin is meegenomen.

1.1 Voortijdig schoolverlaten

Er zijn verschillende factoren die een rol spelen bij voortijdig schoolverlaten. Het risico hierop hangt samen met twee soorten kenmerken, namelijk die van de leerling en die van de omgeving, zoals het gezin of de school. Voorbeelden van kind-factoren zijn sekse, leeftijd, etniciteit, maar ook motivatie en cognitieve vaardigheden (Herweijer, 2008; Traag & Van der Velden, 2008).

Maar niet alleen individuele kenmerken zijn van invloed; de omgeving van de leerling speelt ook een rol bij het voortijdig schoolverlaten (Herweijer, 2008). Voor sommige jongeren is de beslissing om voortijdig de school te verlaten een bewuste keuze. De schooluitval van deze 'opstappers' is vaak te wijten aan de schoolcontext. Hun problemen met het onderwijs verhinderen deze leerlingen als het ware om een startkwalificatie te behalen (Eimer, 2006). Voor anderen geldt echter dat de motivatie om een startkwalificatie te behalen aanwezig is, maar een opeenstapeling van meerdere problemen maakt het deze 'overbelaste' jongeren moeilijk om hun schoolloopbaan af te ronden. De 'overbelaste' jongeren hebben te maken met individuele problemen of belemmerende omgevingsfactoren, waardoor onderwijs volgen moeilijk is voor hen (Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid, 2009). Om het gebrek aan structuur en ondersteuning vanuit de thuissituatie, factoren die bij veel 'overbelaste' jongeren voorkomen, te compenseren, wijst het onderzoek van de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid (2009) op het belang van intensief contact tussen de leerling en een betekenisvolle volwassene op school zoals een leraar. Leerlingen moeten weten op wie ze kunnen rekenen in goede én in slechte tijden. Naast leraren kunnen conciërges, mentoren of vertrouwenspersonen, directeuren, maatschappelijk werkers en schoolpsychologen ook deel uitmaken van een sociaal netwerk voor leerlingen die meer ondersteuning nodig hebben. Het is daarom nodig dat professionals op school onderling samenwerken om een ondersteunend kader te kunnen bieden aan 'overbelaste' jongeren (WRR, 2009).

Uit Nederlands onderzoek uit 2008 blijkt dat kinderen uit gezinnen met een lagere socio-economische status, kinderen uit eenoudergezinnen en kinderen uit etnische minderheden tot 50% meer kans te hebben om voortijdig de school te verlaten dan kinderen uit andere sociale groepen (Traag & Van der Velden, 2008; Herweijer, 2008). Het risico is kleiner bij een hoger opleidingsniveau van de ouder, aangezien deze ouders in staat zijn om ondersteuning te bieden aan hun kinderen (Traag & Van der Velde, 2008).

Europese en Vlaamse ambitie

Op Europees niveau is in de EU2020-strategie een streefpercentage van 10% voor het beperken van voortijdige schoolverlaters zonder diploma vastgesteld. Dat cijfer heeft het Vlaams Gewest sinds 2010 al behaald en dus scherpt Vlaanderen de doelstelling verder aan tot 5,2% tegen 2020 (Jacobs et al., 2011).

1.2 Jonge moeders

Een bijzondere categorie van leerlingen die uitvallen op school, vormen jonge moeders.

Jonge moeders zijn meisjes die moeder worden op een leeftijd jonger dan 20 jaar (Jacquemyn, Temmerman, Martens, & Dom, 2001). Uit cijfermateriaal van de periode 2000 tot 2006, verzameld in het onderzoek van De Wilde (2009) blijkt dat de gemiddelde leeftijd van een bevalling op jonge leeftijd 18,7 jaar is.

Het Agentschap Zorg & Gezondheid (2014) heeft een leeftijdsverdeling naar opleidingsgraad van moeders gemaakt. Daaruit is af te lezen dat in de periode 2009-2010 de meerderheid van de groep 15 tot 19-jarige moeders laaggeschoold is.

De Wilde (2009) onderzocht in de periode 2002 tot 2006 hoeveel niet-schoolplichtige jonge moeders in het bezit waren van een diploma hoger middelbaar onderwijs. Op basis van gegevens uit de databank Ikaros (Geïntegreerd Kind Activiteiten Regio OndersteuningsSysteem) en de geboorteaangiften, blijkt dat ongeveer de helft van de niet schoolplichtige moeders een diploma hoger middelbaar onderwijs heeft. Van de groep moeders, die op het moment van de geboorte van hun kind niet in het bezit was van een eindexamen, is ruim driekwart daarna niet in de mogelijkheid geweest om dat diploma alsnog te halen; slechts 22% van de meisjes die niet in het bezit waren van een eindexamen, studeert verder (De Wilde, 2009).

Speculaties over de precieze aard van de relatie tussen jong moederschap en scholingsgraad bestaan al geruime tijd. De complexiteit van de onderlinge relaties tussen onderwijs, moederschap en andere socio-economische en demografische variabelen zorgt voor een voortdurende discussie over oorzaak en gevolg (Upchurch, McCarthy & Ferguson, 1993). Tienerzwangerschap en jong moederschap worden volgens De Wilde (2009) veelal als problematisch en risicovol gezien. Tienerzwangerschappen hebben soms negatieve uitkomsten waaronder gezondheidsproblemen, armoede en schooluitval (Pérez-López, Chedraui, Kravitz, Salazar-Pousada, & Hidalgo, 2011).

De motivatie van jonge moeders om al dan niet terug te keren naar school wordt bemoeilijkt door de combinatie met werk, verantwoordelijkheden voor het gezin en institutionele drempels op school (SmithBattle, 2007). Dit blijkt ook uit recent Nederlands onderzoek onder jonge moeders: jong moederschap kent vele uitdagingen en vraagt om een nieuwe balans (Keinemans, 2011).

Diez en Mistry (2010) omschrijven meisjes die in staat zijn om school, moederschap en soms zelfs werk te combineren, als '*successful jugglers*'. Daarmee bouwen ze aan hun nieuwe identiteit als moeder, waaronder het zorgen voor financiële stabiliteit. Soms springen de grootouders van de baby financieel bij; andere jonge moeders geven de voorkeur aan het zelf kunnen onderhouden van hun nieuwe gezin door hun schoolloopbaan te vervangen door een baan. Vaak kenden deze meisjes een moeilijke schoolcarrière voordat ze zwanger raakten (Diez & Mistry, 2010).

1.3 Theoretisch raamwerk: Resilience Theory

In het onderzoek naar ontwikkeling van kinderen en jongeren heeft volgens Benard (2004) lang de nadruk gelegen op de manifestatie van problemen. Halverwege de 20ste eeuw ontwierpen onderzoekers echter longitudinale studies om kinderen en jongeren te bestuderen die in moeilijke omstandigheden opgroeiden. Zij vonden dat weliswaar een deel van deze kinderen problemen ontwikkelde, maar een groter deel van de kwetsbare jongeren groeide uit tot gezonde en vaardige volwassenen. Dit laatste resultaat is toe te schrijven aan de interactie tussen individu en omgeving. Benard noemt in de *Resilience Theory* deze omgevingsfactoren uit gezin, school en gemeenschap beschermende factoren; dit zijn factoren die er bij jongeren in situaties van tegenslag en uitdaging toch voor zorgen dat zij *resilience*, ook wel veerkracht genoemd, kunnen laten zien en zich goed ontwikkelen (Benard, 2004). Vanaf de geboorte ontwikkelt deze veerkracht zich, beïnvloed door de sociale ondersteuning uit de omgeving van het kind (Riksen-Walraven & Geerts, 1988).

Benard (2004) stelt dat "*resilience is a capacity all youth have for healthy development and succesful learning*" (Benard, 2004, p. 4). *Resilience* heeft te maken met de manier waarop personen zich staande weten te houden in moeilijke situaties (Keinemans, 2011). Deze term verwijst, zoals eerder aangehaald, naar het overwinnen van stress of tegenslag (Rutter, 1999).

Veerkracht uit zich in een aantal competenties, zoals sociale vaardigheden, probleemoplossend vermogen, autonomie en doelgerichtheid. Op die competenties hebben zowel risicofactoren als beschermende factoren invloed. De competenties vormen een dynamisch geheel (Benard, 2004). Rutter (1999) onderschrijft dat veerkracht een uitkomst is van een dynamisch proces, waarbij er interactie is tussen risico- en beschermende processen. Dat proces bepaalt mede de impact van een ongewenste levensgebeurtenis (Rutter, 1999).

Risicofactoren (*risk factors*) blijken volgens Benard (2004) niet altijd een voorspeller te zijn van negatieve ontwikkeling van kinderen en jongeren. Slechts in 20 tot 49% van risicovolle situaties is dit het geval. West en Verhaagen (n.d.) leggen risicofactoren uit als stressvolle situaties en tegenslagen (West & Verhaagen, n.d. in McGaha-Garnett, 2007). De manier waarop mensen deze stressvolle ervaringen verwerken, is van belang bij de ontwikkeling van veerkracht (Rutter, 1999). Iemand die capabel genoeg is om dit zelf aan te pakken, maar ook anderen om hulp kan vragen, zal meer kans hebben op een goede afloop in problematische situaties (Riksen-Walraven & Geerts, 1988).

Beschermende factoren (*protective factors*) zorgen er in veel gevallen voor dat de invloed van risicofactoren minder sterk doorwerkt en dat de ontwikkeling een normaal verloop kan hebben. In 50 tot 80% van de gevallen kan een positieve uitkomst worden toegeschreven aan deze factoren (Benard, 2004). Gonzales (2003) bevestigt dat beschermende factoren de kansen op problematische ontwikkeling verkleinen. In termen van preventie van risicogedrag kunnen beschermende factoren opgevat worden als eigenschappen die het betrokken raken in een risicosituatie kunnen verkleinen; dit staat ook wel bekend als het "*buffer effect*" (Bonino, Cattellino & Ciairano, 2005).

Benard (2004) onderscheidt drie categorieën van beschermende factoren:

- zorgzame relaties
- hoge verwachtingen
- de mogelijkheid tot zinvolle participatie (Benard, 2004).

Wanneer deze categorieën in voldoende mate aanwezig zijn in het leven van kinderen en jongeren, kunnen zij gelukkig en succesvol opgroeien (WestEd, 2014). Deze beschermende factoren kunnen voorkomen op individueel niveau, binnen de familie en het netwerk van leeftijdsgenoten, en binnen de hele schoolomgeving en de gemeenschap (Olsson, Bond, Burns, Vella-Brodrick & Sawyer, 2003). Bonino, Cattelino en Ciairano (2005) bevestigen dat beschermende factoren in verschillende contexten in het leven van adolescenten te vinden zijn.

Het werkveld van preventie zag ook volgens Bonino, Cattelino en Ciairano (2005) een verschuiving van de focus op risicofactoren naar een focus op beschermende factoren. Dit resulteert niet alleen in een meer gestructureerde wijze van kijken naar de complexe ontwikkeling van adolescenten, maar geeft ook handvatten voor directe actie. Risicofactoren ontstaan door negatieve ervaringen van adolescenten in hun tienerjaren. Interventies kunnen de percepties van die ervaringen veranderen; de ervaringen zelf wijzigen daarmee niet. Nadruk leggen op de beschermende factoren is daarentegen effectief; mensen die reeds werken met adolescenten, zoals leraren en opvoeders, kunnen interventies in risicosituaties uitvoeren (Bonino, Cattelino & Ciairano, 2005).

Thuis

Familie is een uiterst belangrijke beschermende factor. Uit onderzoek blijkt dat een gezaghebbende opvoedstijl van de ouders de meeste bescherming biedt. De kenmerken van deze opvoedstijl zijn adequaat toezicht op de kinderen, expliciete regels en altijd ruimte voor dialoog. Kinderen van ouders die deze stijl hanteren, weten dat ze de regels moeten respecteren maar ook dat ze kunnen rekenen op hun ouders in tijden van problemen; deze ouders nemen hun kinderen serieus (Bonino et al., 2005). Het onderzoek van Olsson en anderen (2003) bevestigt dat familie een primaire bron van steun is voor adolescenten. Factoren als aanmoediging, geloof in het kind, een positieve ouder-kind relatie, ouderlijke warmte, een niet-beschuldigende opvoedstijl, zorg binnen het gezin en een nauwe relatie met een zorgzame volwassene worden geassocieerd met veerkrachtige jongeren (Olsson, Bond, Burns, Vella-Brodrick & Sawyer, 2003).

School

Adolescenten besteden een groot deel van hun tijd op school. Beschermende factoren zijn volgens Bonino, Cattelino en Ciairano (2005) in deze context terug te vinden in het soort ervaring dat de adolescenten hebben met school. Aspecten die hierbij een rol spelen zijn de tevredenheid met school, het welbevinden op school en het succesvol zijn op school. Hoe positiever deze aspecten zijn, hoe minder adolescenten betrokken raken in risicovol gedrag (Bonino et al., 2005). Ondersteunende leeftijdsgenoten, positieve invloeden van leraren en de kansen op academisch en niet-academisch succes lijken adolescentische veerkracht positief te beïnvloeden (Olsson et al., 2003). Kinderen die daarentegen afgewezen worden door hun leeftijdsgenoten en een gebrek aan steun van opvoeders ervaren, zullen problemen ondervinden in het vinden van hun eigen identiteit. Deze adolescenten,

die naast identiteitsproblemen weinig zelfvertrouwen of vertrouwen in anderen hebben, zullen moeilijkheden ervaren in het opbouwen van goede relaties. Deze relaties zijn uiterst belangrijk voor het later kunnen realiseren van effectief ouderschap, één van de opgaven in het leven van een volwassene (Rixen-Walraven & Geerts, 1988).

Sociaal netwerk

Ten slotte kan de gemeenschap een beschermende rol spelen door de druk voor adolescenten om snel op te groeien, te verminderen. Jongvolwassenen voelen zich meer geaccepteerd om wie ze zijn en voelen zich gesteund in hun proces van persoonlijke groei en ontwikkeling, indien de gemeenschap hen aanvaardt als volwaardige burgers (Benard, 2004).

Adolescenten dienen te worden gezien als individuen die betekenisvol kunnen zijn en een actieve bijdrage kunnen leveren aan de gemeenschap in plaats van als een probleem waar de gemeenschap iets aan moet doen (Bonino et al., 2005).

1.4 Beschermende factoren bij jonge moeders

Meisjes die op jonge leeftijd een kind krijgen, kampen vaak met onzekerheid, blijkt uit het onderzoek van Keinemans (2011). Zij missen erkenning door hun informele omgeving voor hun kwaliteiten als moeder. Jonge moeders die deze erkenning wel krijgen, ontleen hieraan zelfvertrouwen. Volgens Keinemans (2011) worden ze hierdoor als het ware 'weerbaarder' tegen de moeilijkheden waarmee ze zich geconfronteerd zien; hun competenties nemen toe. Erkenning kan volgens de presentietheorie van Baart (2011) gegeven worden door een persoon in iemands nabijheid. In de presentiebenadering staat 'er zijn voor een ander' centraal. De presentie-beoefenaar is in alle aspecten van iemands leven aanwezig en dit in zowel goede als slechte tijden. Deze persoon maakt deel uit van het sociaal netwerk en luistert naar iemands verhalen zonder daar een oordeel over te vellen. In feite uit de presentie-beoefenaar hiermee erkenning en bevestiging voor de beleving van de ander. Dit helpt de persoon om vertrouwen te krijgen in zichzelf en indirect ook om met de problemen in zijn of haar leven om te gaan (Baart, 2011).

Volgens Vangelisti (2009) kan sociale steun fungeren als buffer tegen de negatieve effecten van stress, maar het kan ook preventief werken indien die steun vóór een stressvolle situatie aanwezig is. Door aanwezig te zijn in het leven van het individu, kunnen steunfiguren het gevoel van eigenwaarde van die persoon versterken. Tevens helpen ze het individu om een strategie te vormen in het geval van een stressvolle situatie; bewust of onbewust kunnen steunfiguren het individu van informatie voorzien om met zulke situaties om te gaan (Vangelisti, 2009).

Jonge moeders kunnen zich succesvol aanpassen aan de veranderende context van vroeg moederschap door sociale steun uit hun omgeving. Ondersteuning van familieleden kan helpen om stress te verminderen bij adolescente moeders; tevens kan het bijdragen aan het bevorderen van een positieve relatie tussen de jonge moeder en haar baby. Naast de eigen familie, zijn de vader van het kindje en professionele steunfiguren zoals verpleegkundigen belangrijke bronnen van steun voor jonge moeders (Letourneau, Stewart & Barnfather, 2004).

Uit onderzoek van Keinemans (2011) blijkt dat het sociaal netwerk waarop een jonge moeder beroep kan doen, sterk verschilt. Zij haalt verschillende actoren aan die hulp en ondersteuning kunnen bieden aan jonge moeders: ouders, schoonouders en leeftijdgenoten. De jonge moeders uit het onderzoek van Keinemans (2011) geven aan dat ze de voorkeur geven aan hun eigen moeder wanneer zij nood hebben aan steun of advies. In één geval verbeterde de relatie met beide ouders na de zwangerschap van hun dochter. Keinemans oppert dat dit komt doordat de leefwerelden van de jonge moeders en die van de ouders steeds meer op elkaar gaan lijken. Niet iedere jonge moeder kan echter rekenen op haar eigen ouders. Soms is de relatie tussen het meisje en de ouders verslechterd of zelfs verbroken in de periode van de zwangerschap. Uit het onderzoek komt naar voren dat sommigen wel op steun van hun schoonouders konden rekenen.

Uit onderzoek van Zachry (2005) blijkt dat leeftijdgenoten een rol kunnen spelen in het leven van jonge moeders en in hun keuze om al dan niet naar school te blijven gaan. Groepsdruk kan ervoor zorgen dat zwangere leerlingen het belangrijk vinden om erbij te horen en als de norm dan is om

lessen te verzuimen, kan dit van invloed zijn. Maar aan de andere kant kunnen onderlinge frustraties met schoolgenoten ook invloed hebben op de keuze om niet naar school te gaan (Zachry, 2005). Keinemans (2011) vond dat vrienden en vriendinnen geen prominente positie innemen in het sociaal netwerk van jonge moeders. Sommige meisjes hadden vóór de zwangerschap al geen uitgebreide vriendenkring; anderen gaven aan dat hun vriendschappen werden verbroken als gevolg van de zwangerschap. Contact met lotgenoten heeft daarentegen een bijzondere waarde, omdat zij in dezelfde positie zitten.

Eccles en Midgley (1989) benadrukken enkele factoren die een rol kunnen spelen in het voorspellen van academische uitkomsten voor jonge moeders. Eén van de belangrijkste voorspellers is de kwaliteit van de relaties tussen de jonge moeder en leraren of begeleiders. Deze niet-ouderlijke volwassenen bieden ondersteuning en begeleiding aan tieners tijdens hun adolescentie (Eccles & Midgley, 1989 in Kalil, 2002).

Het gevoel van verbonden te zijn met school wordt in het onderzoek van Monahan, Oesterle en Hawkins (2010) gekenmerkt door twee componenten: gehechtheid door het hebben van nauwe affectieve relaties met mensen in de schoolcontext en betrokkenheid door het goed te doen op school. Hoe hoger deze schoolverbondenheid of '*school connectedness*' is, hoe beter de academische resultaten zullen zijn. Uit dit onderzoek blijkt dat schoolverbondenheid kan fungeren als een buffer tegen risicofactoren die een positieve ontwikkeling van jeugdigen bedreigen. Een aantal school- of klaskenmerken worden geassocieerd met schoolverbondenheid: hoge academische verwachtingen gepaard gaande met een hoge mate van ondersteuning door de leraren, een omgeving waarin positieve en respectvolle relaties tussen volwassenen en leerlingen ontstaan en ruimte voor fysieke en emotionele veiligheid. Ouders en leeftijdgenoten kunnen hierin een belangrijke rol vervullen als steunfiguur; hun steun vergroot de schoolverbondenheid van de leerlingen (Monahan, Oesterle & Hawkins, 2010). Om de hoge academische verwachtingen te vervullen, hebben leerlingen ook steun nodig van mensen binnen hun eigen schoolomgeving. Het is belangrijk voor leerlingen dat ze weten dat de leraren betrokken zijn bij hen en dat ze voor hen klaarstaan. De leerlingen moeten het gevoel hebben dat ze autonoom zijn in het maken van beslissingen, maar dit dient te gebeuren binnen een goed gestructureerd kader: de verwachtingen van volwassenen op school ten aanzien van leerlingen moeten hoog, duidelijk en realistisch zijn (Klem & Connell, 2004).

Ondersteuning vanuit de overheid

De maatschappelijke positie van jonge moeders kan volgens Keinemans (2011) versterken door overheidsvoorzieningen. De overheid kan bepaalde voorrechten of tegemoetkomingen voorzien voor jonge moeders om hen te ondersteunen, zoals kinderopvang of financiële steun. Deze overheidsmaatregelen blijken echter vaak niet bekend te zijn bij jonge moeders of het is moeilijk voor hen om er toegang toe te krijgen (Keinemans, 2011).

Een opmerking hierbij is dat dit geldt voor de Nederlandse context; in België zijn andere overheidsmaatregelen getroffen. Een voorbeeld van een dergelijke overheidsmaatregel is het Decreet rechtspositie van leerlingen in het basis- en secundair onderwijs en participatie op school (Vlaamse Overheid, 2014a).

Artikel V.10 van het decreet 31 januari (Vlaamse Overheid, 2014a) spreekt over 15- tot 20-jarige meisjes die een kind krijgen. In het voorstel wordt:

- “het recht ingevoerd op moederschapsverlof voor een periode van maximaal één week voor de vermoedelijke bevallingsdatum en maximaal negen weken na de effectieve bevalling”
- “voorzien in het recht op tijdelijk onderwijs aan huis voor zover de leerling in kwestie voldoet aan de vigerende reglementaire voorwaarden om voor deze vorm van onderwijs in aanmerking te komen. In elk geval blijven de leerlingen het statuut van regelmatig leerling behouden, met alle daaraan verbonden voordelen voor school en leerling.” (Artikel V.10, Vlaamse Overheid, 2014a, p. 20).

Deze wet zorgt ervoor dat de band tussen school en de leerling intact blijft tijdens de zwangerschap (Vlaamse Overheid, 2014a).

2. Onderzoeksmethode

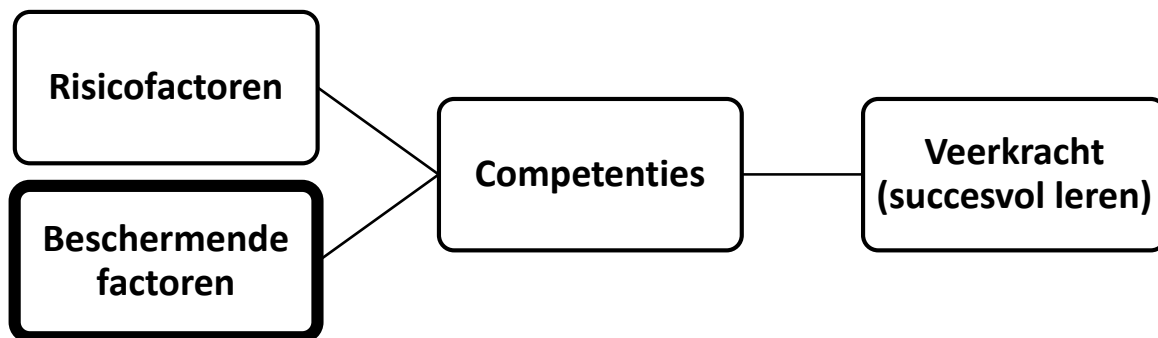
Doelstelling

Doelstelling van het onderzoek is het leveren van een bijdrage aan het terugdringen van schooluitval onder jonge moeders. Dit doen we door omgevingsfactoren in kaart te brengen die jonge moeders kunnen ondersteunen in het voortzetten van hun schoolloopbaan. Het voortzetten van de schoolloopbaan is namelijk belangrijk voor zowel persoonlijke ontwikkeling als economische zelfredzaamheid (Vlaamse Overheid, 2014b).

Het onderzoek tracht zicht te krijgen op de door jonge moeders ervaren steun uit hun omgeving om naar school te blijven gaan gedurende de zwangerschap en terug te keren naar school na de bevalling teneinde het diploma secundair onderwijs te halen. Dit gebeurt door jonge moeders te bevragen met behulp van een topiclijst die geïnspireerd is op bevindingen uit de literatuur die aangeven dat er drie omgevingen zijn als bron voor steun, namelijk thuis, school en sociaal netwerk (Bonino et al., 2005).

Het onderzoek heeft als doel de beschermende omgevingsfactoren te identificeren. De nadruk ligt op de gevoelens, belevingen en ervaringen van de respondenten met betrekking tot deze factoren. Het onderzoek is bijgevolg beschrijvend van aard, passend bij een kwalitatief onderzoeksdesign (Baarda, De Goede & Teunissen, 2009).

Deze thesis maakt gebruik van de *Resilience Theory* als theoretisch raamwerk. Figuur 1 is een grafische weergave van die theorie. De focus binnen dit onderzoek ligt op de beschermende factoren.

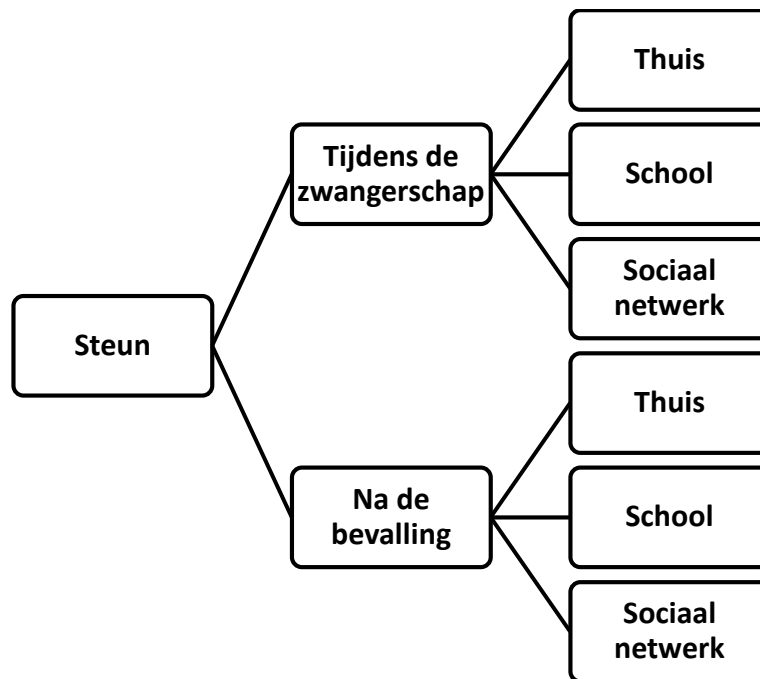

Figuur 1. Hypothetisch veronderstelde relaties op basis van de *Resilience Theory*

Onderzoeksvraag

De volgende onderzoeksvragen staan centraal binnen deze masterproef:

- Welke omgevingsfactoren vanuit thuis, school en sociaal netwerk zorgen er *tijdens de zwangerschap* voor dat Vlaamse jonge moeders in het secundair onderwijs hun schoolcarrière voortzetten?
- Welke omgevingsfactoren vanuit thuis, school en sociaal netwerk zorgen er *na de bevalling* voor dat Vlaamse jonge moeders in het secundair onderwijs hun schoolcarrière voortzetten?

Figuur 2. Grafische weergave van de onderzoeksvragen

De personen die in deze thesis tot de thuissituatie behoren zijn het eigen gezin van de respondent, dus vader, moeder en broers of zussen. Tot school worden individuen en organisaties binnen de schoolomgeving gerekend, zoals leraren, klasgenoten, directeur en het Centrum voor Leerlingbegeleiding). De vader van het kindje en zijn ouders, maar ook vrienden en hulpinstellingen extern aan de school zoals Kind en Gezin, behoren tot het sociaal netwerk.

Per omgeving is binnen deze thesis gekozen voor een onderscheid in emotionele en praktische steun. Onder emotionele steun worden relationele aspecten verstaan, zoals het tonen van begrip, vertrouwen in en empathie voor het meisje. Steun in de vorm van financiële middelen, materiële goederen, het geven van advies, informatie of begeleiding en het treffen van maatregelen op school worden gerekend tot de praktische steun.

2.1 Deelnemers

De onderzoekspopulatie bestaat uit jonge moeders. In de literatuur worden jonge moeders gedefinieerd als moeders die vóór hun 20ste jaar hun eerste kind kregen (Jacquemyn, Temmerman, Martens & Dom, 2001 in Andries, 2008). Dit thesisonderzoek beperkt zich tot respondenten binnen het leerplicht-onderwijs en meer specifiek leerlingen met een zwangerschap gedurende het secundair onderwijs in Vlaanderen. Het onderzoek werd uitgevoerd in afstemming met vzw Fara, een luister- en informatiepunt rond zwangerschapskeuzes (Faranet, 2015). Aan de start van deze thesis vond een vraaggesprek met een stafmedewerker plaats, om de visie van Fara te kunnen verwerken in het onderzoek. In dat gesprek werd een eerste versie van de topiclijst besproken en aangevuld met onderwerpen die volgens de expertise van Fara relevant zijn, zoals het combineren van de moederrol met overige sociale rollen. Vzw Fara heeft ervaring met de doelgroep jonge moeders; respondenten werden dan ook aanvankelijk via het eigen netwerk van vzw Fara gezocht; dit leverde echter te weinig respons op.

Potentiële respondenten werden via verschillende kanalen aangesproken. Zoals gezegd werd gebruik gemaakt van het netwerk van vzw Fara. Daarnaast is er ook actief gezocht naar respondenten via sociale media (e.g. specifieke groepen voor jonge moeders op Facebook). Een oproep voor deelname in groepen die jonge moeders op een positieve manier ondersteunen, zorgde zo voor respondenten die geïnteresseerd waren om deel te nemen aan dit onderzoek. Verder leverde verspreiding van de oproep via studiegenoten, vrienden en leerkrachten tevens enkele respondenten op. Met instemming van de promotor en begeleider werden in totaal acht jonge moeders bevraagd door middel van een individueel semi-gestructureerd interview.

Het streven was om een zo heterogeen mogelijke groep van meisjes te betrekken in de onderzoekspopulatie. Ondanks de kleine onderzoeksgroep zijn verschillende situaties vertegenwoordigd. De leeftijd waarop de meisjes voor de eerste keer moeder werden, varieert van 14 jaar tot 18 jaar. Sommige meisjes hebben de keuze gemaakt om na de zwangerschap terug te keren naar school, in tegenstelling tot andere, die besloten om (voorlopig) een punt achter hun schoolloopbaan te zetten. Enkele meisjes zijn vanwege hun leeftijd op dit moment geen jonge moeder meer te noemen, maar allen waren ze zwanger tijdens het doorlopen van het secundair onderwijs in Vlaanderen. Tabel 1 geeft een respondentenbeschrijving aan de hand van een aantal kenmerken tijdens de zwangerschap en tabel 2 beschrijft de respondenten in hun huidige situatie.

Tabel 1. Kenmerken respondenten gedurende tienerzwangerschap

<i>Respondent</i>	<i>Leeftijd</i>	<i>Leerjaar</i>	<i>Periode van zwangerschap (in maanden)</i>	<i>Thuisituatie</i>	<i>Richting school</i>	<i>Verderzetting school</i>
R1	17	6	04 – 12	Inwonend bij eigen ouders	BSO Haartooi	Gestopt voor bevalling
R2	17	5	06 – 02	Inwonend bij ouders van vriend	BSO Verzorger	Terug naar school
R3	18	6	01 – 09	Samenwonend met vriend	Deeltijds Logistiek	Terug naar school
R4	17	6	06 – 02	Inwonend bij eigen ouders	Syntra Florist	Gestopt voor bevalling
R5	18	5	10 – 06	Inwonend bij ouders van vriend	Kunstschool Film en Fotografie	Terug naar school
R6	14	1	12 – 09	Inwonend bij eigen ouders	ASO Wetenschappen	Gestopt voor bevalling
R7	17	6	09 – 05	Inwonend bij eigen ouders	Hotelschool	Terug naar school
R8	17	6	11 – 07	Thuis, tijdelijk in een instelling	BSO Groen	Gestopt na bevalling

Tabel 2. Kenmerken respondenten gedurende onderzoeksperiode (2014-2015)

<i>Respondent</i>	<i>Leeftijd</i>	<i>Leeftijd 1ste kind</i>	<i>Activiteit</i>	<i>Thuisituatie</i>	<i>Totaal aantal kinderen</i>
R1	19	2	Zwanger en thuis	Samenwonend met vriend	1
R2	19	2	Schoolgaand	Inwonend bij ouders van vriend	1
R3	22	4	Werkend	Inwonend bij ouders van vriend	1
R4	18	0,5	Werkend	Inwonend bij eigen ouders	1
R5	28	10	Werkend	Samenwonend bij vriend	2
R6	27	13	Werkzoekend	Samenwonend met vriend	3
R7	24	7	Werkend	Samenwonend met vriend	2
R8	22	5	Werkzoekend	Alleenwonend met dochter	1

2.2 Algemene onderzoeksopzet

De hoofdvraag van deze thesis is een beschrijvende onderzoeksvraag. De nadruk binnen dit kwalitatieve onderzoek ligt op de ervaringen en belevingen van jonge moeders tijdens en na hun zwangerschap.

Voicing

Voicing betekent het verlenen van een stem aan mensen die anders niet gehoord worden (Bogdan & Biklen, 1998 in Ashby, 2011). Dit onderzoek vertrekt vanuit de ervaringen, noden en perspectieven van een bepaalde groep vrouwen, namelijk de jonge, schoolgaande moeder. De dataverzamelmethode is hierop afgestemd door gebruik te maken van individuele interviews waarbij het verhaal van de respondenten centraal staat. Zij kunnen vanuit hun eigen beleving vertellen welke steun ze al dan niet hebben ervaren tijdens en na hun zwangerschap vanuit thuis, school en sociaal netwerk.

Ervaringen van vrouwen dienen binnen een feministisch standpunt-denken voor de constructie van kennis. Harding stelt dat alleen vrouwen zelf objectieve kennis over vrouwen kunnen produceren (Harding, 2004). In dit onderzoek kan deze uitspraak opgevat worden als: alleen jonge moeders weten uit eigen ervaring wat het is om in deze situatie te zitten, dus om de kennis over jonge moeders te vergroten, dienen zij zelf aan het woord te komen.

Voicing past in participatief onderzoek. De bevraagden in participatief onderzoek zijn in elke fase van het onderzoek betrokken (Sinclair & Franklin, 2000 in Dentith, Measor & O'Malley, 2009). Jongeren krijgen in participatief onderzoek een actieve rol: niet alleen door hen te benaderen als experts op hun levensgebied, maar ook door hen te betrekken bij de dataverzameling (Alderson, 1995 in Bagnoli & Clark, 2010). Kinderen en jongeren worden immers gezien als competente sociale actoren (Christensen, 2004 in Dentith, Measor & O'Malley, 2009).

Dit onderzoek had de intentie om jonge moeders te betrekken bij elke fase van het onderzoek, maar door de lange en moeizame zoektocht naar respondenten is dit in de praktijk niet volledig gerealiseerd. Met name in de voorbereiding van de interviews lukte het niet om jonge moeders een rol te geven; in de fase van de dataverzameling kwam dit echter wel aan bod. Volgens Cornwall (1996) en Biggs (1989) kunnen vier soorten participatie worden onderscheiden. Ten eerste contractuele participatie: deelnemers worden gecontracteerd om deel te nemen in het onderzoek. Vervolgens participatie met als doel advies vragen; de mening van de deelnemers wordt gevraagd. In samenwerkende participatie werken de deelnemers mee aan de opzet van het voorgestelde onderzoek. In collegiale participatie werken de deelnemers op gelijke voet met de onderzoekers mee aan het onderzoek (Cornwall, 1996; Biggs, 1989 in Bagnoli & Clark, 2010). Binnen de mogelijkheden van deze thesis stond vooral de contractuele en adviserende participatie centraal.

Deze thesis maakt gebruik van twee typen dataverzamelmethode, namelijk individuele semi-gestructureerde interviews en een focusgroep. De individuele interviews vertrekken vanuit het voicing-aspect en maken het mogelijk voor de respondenten om hun eigen verhaal en ervaringen te delen. De focusgroep heeft als doelstelling om op basis van de eerdere resultaten verder na te denken met de geïnterviewden over de rol van school en overheid in de ondersteuning van de schoolloopbaan van jonge moeders. Tevens is het een gelegenheid voor de jonge moeders om met elkaar in contact komen en op die manier steun bij elkaar te vinden.

De eerste dataverzameling bestaat uit individuele interviews met acht jonge moeders. De rode draad in het interview zijn vooraf bepaalde thema's die zijn opgenomen in de topiclijst en ontleend aan de *Resilience Theory* (zie figuur 2). In de topiclijst zal tevens de voorkeur voor de vraagvolgorde aangegeven worden. De topiclijst is opgenomen in bijlage 1. Het interview is dus gedeeltelijk gestructureerd; de thema's en hoofdvragen zijn aangegeven, de benodigde bijkomende vragen liggen niet vast, maar worden afhankelijk van het antwoord van de respondent geformuleerd (Baarda, De Goede & Theunissen, 2009). In de topiclijst zijn echter wel enkele voorbeelden van bijkomende vragen opgenomen, die dienen als ondersteuning.

Een manier om jongeren te betrekken in de fase van dataverzameling is het genereren van data via focusgroepen (Bagnoli & Clark, 2010). Het is via de interactie tussen de deelnemers, eerder dan tussen deelnemers en onderzoeker, dat data worden verzameld (Kitzinger, 1994 in Bagnoli & Clark, 2010). De collectieve ervaring van de focusgroepen kan volgens Bagnoli en Clark (2010) de deelnemers versterken om de controle over het onderzoeksproces te nemen. De thema's die in de focusgroepen worden besproken, sluiten immers aan bij hun leefwereld.

Na de individuele gesprekken vond een afsluitend groepsgesprek plaats om samen met de jonge moeders na te denken over verbeterpunten in het schoolbeleid voor jonge moeders. Deze focusgroep bood tevens de gelegenheid om de bevindingen uit de individuele interviews met de deelnemers te delen (zie bijlage 3). Op deze manier worden de resultaten teruggegeven aan de respondenten, wat past binnen de visie van voicing. Alle acht respondenten werden voor deze focusgroep uitgenodigd. Slechts drie meisjes reageerden op de oproep. Samen met hen werd een datum, tijdstip en plaats afgesproken. Dit moment werd aan de overige vijf respondenten meegedeeld met de vraag of zij tijd vrij konden maken om aan te sluiten. Het groepsgesprek werd op de dag zelf uitgevoerd met twee meisjes; het derde meisje heeft niet meer gereageerd na haar aanvankelijke bericht.

2.3 Materiaal

Voordat de interviews plaatsvonden, werd een topiclijst opgesteld. Dit is een lijst met vooraf bepaalde gespreksonderwerpen (Baarda et al., 2009). Deze onderwerpen worden op basis van de literatuurstudie bepaald. De topiclijst diende als leidraad voor het interview, maar uiteraard werd er gefocust op wat de deelnemers inbrengen in het gesprek.

Voor de analyse is een opname van de interviews belangrijk. Hiertoe werd gebruik gemaakt van Audacity, een gratis computerprogramma voor het opnemen en afspelen van geluidsbestanden (Audacity, 2015). Een bijkomend voordeel van dit programma is de functie om het geluidsbestand trager af te laten spelen, wat het transcriberen van het interview vergemakkelijkt. Tevens werd in elk gesprek ook gebruik gemaakt van een dictafoon om moeilijk verstaanbare zinnen in Audacity te kunnen controleren via de dictafoon.

2.4 Analyseprocedure

De interviews werden opgenomen via het computerprogramma Audacity (Audacity, 2015) en vervolgens woordelijk uitgetypt ten behoeve van de analyse. Hiervoor werd gebruik gemaakt van het tekstverwerkingsprogramma Word.

Aan de getranscribeerde gesprekken werden vervolgens labels toegekend. Labelen is het toekennen van een naam of code aan vergelijkbare tekstfragmenten (Baarda et al., 2009). Om dit proces te vergemakkelijken is een labelschema opgesteld, waarin elk kernlabel met bijhorende sublabels wordt opgesomd. Een dergelijk labelschema is een letterlijke vertaling van de topiclijst. Een kernlabel komt daarin overeen met één vraag uit de topiclijst; de bijvragen vormen de sublabels. De analyse van de kwalitatieve data gebeurde via MAXQDA versie 11.1.0, een professionele software voor kwalitatieve data analyse (MAXQDA, 2015).

De acht individuele interviews werden eerst apart op een verticale manier gecodeerd (Mortelmans, 2007), waarbij figuur 2 als structuur werd gebruikt. De perioden tijdens de zwangerschap en na de bevalling zijn de hoofdlabels, waarna voor beide perioden steun in de thuissituatie, op school en in het sociaal netwerk werden gecodeerd. Nadien werd horizontaal gekeken naar overeenkomende aspecten bij de acht respondenten (Mortelmans, 2007). Om antwoord te krijgen op de vraag welke steun belangrijk is voor het vervolgen van de schoolcarrière na het zwanger worden en het krijgen van een kind, wordt de individuele situatie van de respondenten belicht (Mortelmans, 2007). In de resultaten wordt het verhaal van de jonge moeders geschetst wanneer er wordt gekeken naar welke beschermende factoren aanwezig zijn en welke soorten steun haar beslissing om al dan niet haar school af te maken, hebben beïnvloed. De volledige verhalen per respondent zijn in fiches bij elkaar gebracht in bijlage 2.

Het focusgroepgesprek bestond uit twee onderdelen. Ten eerste werd informatie gedeeld met betrekking tot de resultaten van de acht interviews en de getroffen maatregelen vanuit de overheid om zwangere leerlingen en jonge moeders te ondersteunen. Ten tweede werd samen nagedacht wat de rol van school zou moeten zijn en wat de inhoud zou moeten zijn van een reglement bedoeld om jonge (aanstaande) moeders te ondersteunen in het combineren van school met (jong) moederschap.

3. Resultaten

Er zijn acht individuele semi-gestructureerde interviews gehouden en een afsluitend groepsgesprek met twee meisjes. Op basis van de gegevens verzameld door middel van semi-gestructureerde interviews en het groepsgesprek wordt getracht een antwoord te bieden op de vraag welke steun jonge moeders ervaren tijdens en na hun zwangerschap in relatie tot hun schoolcarrière.

De structuur die gehanteerd werd tijdens de individuele gesprekken wordt nu gebruikt voor de analyse van de resultaten. Eerst wordt gefocust op de periode tijdens de zwangerschap, waarna de aandacht verschuift naar de periode na de bevalling. De drie omgevingen (thuis, school en sociaal netwerk) worden in beide periodes nader bekeken, waarbij een onderscheid wordt gemaakt tussen emotionele en praktische steun.

Om recht te doen aan de diverse situaties van de acht respondenten, is ervoor gekozen om telkens wanneer een quote van een respondent gebruikt wordt, haar situatie kort toe te lichten. Het volledige verhaal per respondent is te vinden in de fiches in bijlage 2.

3.1 Tijdens de zwangerschap

Alle acht respondenten waren zwanger tijdens het doorlopen van de middelbare school in Vlaanderen. Voor de drie omgevingen van steun wordt nu de invloed op de schoolloopbaan besproken.

Thuis

De zwangerschap werd door de ouders van de aanstaande jonge moeder verschillend beleefd. Dit hing onder andere samen met de relatie van de respondent met haar ouders vóór de zwangerschap. Feitelijk woonden niet alle respondenten tijdens hun zwangerschap nog thuis. Respondenten 1, 4, 6 en 7 leefden wel nog bij hun ouders. Respondenten 2 en 5 waren al vóór de zwangerschap ingetrokken bij de ouders van hun vriend. Respondent 3 woonde al zelfstandig met haar vriend en respondent 8 verbleef tijdens de zwangerschap eerst thuis bij haar vader en nadien in een instelling voor jonge (aanstaande) moeders.

Emotioneel

Een eerste stap voor de aanstaande jonge moeders was om het nieuws van de zwangerschap te brengen aan hun ouders.

Respondent 8 is een dochter van gescheiden ouders; zij woonde bij haar vader sinds haar 12de jaar. Ze had weinig contact met haar moeder, die psychische problemen heeft. Haar schoolcarrière verliep niet vlot. Ze was al van twee scholen weggestuurd en deed nu deeltijdsonderwijs. Haar vader, met wie ze geen vertrouwensband had, reageerde afwijzend op de zwangerschap en wees haar de deur. Haar zus koos de kant van haar vader en steunde haar niet.

"En dan heeft hij direct gezegd van: Als ge dat gaat houden, dan kunt ge hier niet blijven, dan moet gij ergens anders naar toe." (R8)

Respondent 5 woonde al bij de ouders van haar vriend toen ze ontdekte dat ze zwanger was. Ze had het gevoel dat ze niet gemakkelijk met haar moeder kon praten.

"Aan mijn ouders? Ik heb gewoon een brief achtergelaten, omdat ik schrik had voor hun reactie. Zes weken zwanger was ik toen." (R5)

"En dan had mijn ma een sms gestuurd van: Ik heb een afspraak gemaakt bij de dokter voor een abortus, maar dat wou ik niet." (R5)

Voor haar moeder, maar ook voor de moeder van respondent 7 leek abortus aanvankelijk de enige optie.

"Mijn moeder zei meteen: "Doet dat maar weg", heel brutaal, zonder emotie eigenlijk." (R7)

Weerstand tegen de zwangerschap uitte zich bij respondent 6 in dwang van haar (alleenstaande) moeder om van voltijds naar deeltijdsonderwijs te gaan om zo snel mogelijk geld te kunnen verdienen om in het onderhoud van het kindje te voorzien. Van haar oudere zus ontving ze wel emotionele steun.

Twee respondenten geven aan dat de reactie van de ouders positief was. Respondent 3 woonde al zelfstandig samen met haar vriend en had ook een kindwens, dus de ouders zagen de zwangerschap aankomen. In de familie van respondent 4 waren jonge moeders geen uitzondering; haar eigen moeder en haar grootmoeder waren op 17- of 18-jarige leeftijd moeder geworden, dus het nieuws van haar zwangerschap werd niet negatief ontvangen.

Praktisch

De respondenten gaven aan dat ze ook praktische steun kregen van familieleden. Hierbij noemden ze financiële middelen om kleren, een bedje en andere benodigdheden aan te kopen. Respondent 4 zou met haar vriend gaan samenwonen in een appartement en had daar haar spaargeld daarin geïnvesteerd. Toen zij zwanger bleek te zijn, heeft haar vriend de relatie echter verbroken en hebben haar ouders haar terug in huis genomen.

School

De acht respondenten waren leerplichtig ten tijde van hun zwangerschap. De jonge aanstaande moeders stonden voor de keuze om verder te gaan met hun school of te stoppen vanwege hun zwangerschap. Drie meisjes namen in de loop van hun zwangerschap de beslissing om niet meer naar school te gaan. Deze keuze was naar eigen zeggen niet gerelateerd aan fysieke moeilijkheden ten gevolge van de zwangerschap.

Voor respondent 4 deed het verbreken van de relatie met de vader van het kind haar beseffen dat ze een keuze moest maken tussen school of gaan werken om geld te verdienen; ze koos er bewust voor om te gaan werken na een afweging tussen het belang van school versus zichzelf financieel te kunnen onderhouden. Zij gaf voorrang aan haar moederrol boven haar rol als leerling.

"Ik dacht van: Ik moet nog studeren, ik ben aan het werken en ik krijg ook nog een kindje, dus dat was veel. Toen dacht ik: Ik kan beter iets opgeven, en dat werd toen school. Van werken krijg je geld en dat is goed voor het kindje en aan school heb je nu even niks. Dan is geld belangrijker." (R4)

Respondent 1 volgde de opleiding Haartooi en was bang dat ze met mogelijk schadelijke stoffen voor het ongeboren kind moest werken. Ze besloot dan ook om haar studies stop te zetten om eventuele risico's hieromtrent te vermijden. Dit was haar eigen initiatief, genomen op basis van haar bezorgdheid als aanstaande moeder.

"In mijn hoofd was ik zo bezig dat dat gevaarlijk was voor de baby, de producten en zo, en ik wou niet dat dat, dat ik een gehandicapt kind ging krijgen door die producten allemaal....daarom dat ik niet ben gegaan. Ik vond de gezondheid van de baby belangrijker dan een studie afmaken. Wat dat ergens wel logisch is, denk ik." (R1)

Respondent 1 is kort na de geboorte van haar eerste kind opnieuw zwanger geraakt en heeft om deze reden haar schoolloopbaan voorlopig beëindigd.

De reden om te stoppen met voltijds naar school gaan, was voor respondent 6 de beslissing die haar moeder hierover voor haar nam. De verwachting was dat ze na de bevalling zou starten in het deeltijdsonderwijs om snel te kunnen gaan werken. Respondent 6 heeft na haar bevalling de opleiding 'Verkoop' gevolgd, maar ze had het gevoel dat deze opleiding haar niet veel bijbracht. Ze is er dan ook voortijdig mee gestopt.

"Ja, dat was echt niet zo leuk. Vooral omdat, ik voelde dat, ik leer hier niks bij. Op den duur zaten we als kleuters te knutselen. Wat heeft dat met Verkoop te maken? Oke, daar kun je misschien niet veel bij bijleren, maar toch... Het was verschrikkelijk en dan heb ik wel tegen een paar leerkrachten gezegd van: Kijk, ik leer hier niets bij. Want ik wou dat wel, ik wou dat echt. Dat heb ik toen ook thuis gezegd tegen mijn mama, ik doe dat niet graag, ik leer niks bij, daar heeft ze ook niks mee gedaan." (R6)

Emotioneel

Op hun school kregen de aanstaande moeders te maken met de reacties van leraren en klasgenoten. Ook stond het CLB tot hun beschikking.

Respondent 7 vertelde het nieuws aan een leraar waarmee ze vóór haar zwangerschap al een goede band had. De leraar in kwestie nam de rol op zich om de situatie te bespreken in de klas.

"Op school [heb ik het verteld] aan de Godsdienstleerkracht en dan aan de Engelse leerkracht, omdat die zo heel de klas mee had, die had een goede persoonlijkheid. Ik had met haar afgesproken: "We gaan het in de les Engels aan de klas vertellen." (R7)

Na een aanvankelijk geschrokken reactie hebben vooral de vrouwelijke klasgenoten steun verleend.

Met haar leraren had respondent 4 heel goed contact; in haar opleiding waren er twee vaste docenten waar ze altijd terecht kon om te praten, maar ook zij is vóór haar bevalling gestopt met school. De aanwezigheid van steunende leraren heeft haar emotioneel geholpen bij het bespreekbaar maken van haar situatie. Echter, het bleek geen doorslaggevende rol te spelen bij de beslissing om naar school te blijven gaan.

"Ik kon altijd mijn hart uitleuchten, nu nog altijd. Ik kan altijd een berichtje sturen en dan sturen die terug.." (R4)

De leraren spelen ook een rol in de keuze van de aanstaande jonge moeder om al dan niet naar school te blijven gaan tijdens hun zwangerschap. Respondent 1 had een goede band met haar leraren en deze probeerden haar te stimuleren om naar school te blijven gaan.

"Met de leerkrachten kwam ik wel goed overeen en die zeiden van: "Je moet wel komen, dat is belangrijk." (R1)

Zij heeft echter de beslissing genomen om niet meer naar school te gaan omdat ze binnen haar opleiding moest werken met mogelijk gevaarlijke producten. Zij ervoer de aanmoedigingen van haar leraren op den duur als "zagen".

Een goede verstandhouding met de leraren en het ontvangen van stimulans en aanmoediging om toch naar school te blijven gaan, wordt door respondenten in dit onderzoek benoemd. De literatuur geeft aan dat betekenisvolle volwassenen die hoge verwachtingen uitspreken, de keuze om naar school te blijven gaan, positief kunnen beïnvloeden (Benard, 2004; Olsson et al., 2003). Dit heeft voor de respondenten niet altijd gewerkt als een garantie om te blijven. Drie respondenten (1, 4 en 6) hebben de keuze gemaakt om te stoppen met school door hun zwangerschap, ondanks de steun van hun leraren die ze vermelden tijdens het interview. Volgens Baart (2011) betekent de houding en het gedrag van de leraren dat de aanstaande moeder erkenning krijgt en zich bevestigd voelt in haar beleving.

Respondent 2 miste tijdens haar zwangerschap de steun van haar leraren, maar heeft daarentegen wel haar school afgemaakt. Respondent 2 was bang voor de reacties van haar leraren, dus haar vriend heeft het nieuws aan hen meegedeeld tijdens een oudercontact. De leraren schrokken van haar zwangerschap.

"We waren eigenlijk wel verschoten, want ja, ze wouden niet dat ik het zou houden, ze wouden dat ik dat wegdeed, de leerkrachten. Dat is onmogelijk hè, voor uw kind.." (R2)

Respondent 1 had geen goede band met haar klasgenoten. Ze trok zich niets aan van wat zij vonden; voor haar waren zij geen steun. Respondent 4 gaf ook aan tijdens de zwangerschap niet veel contact te hebben gehad met haar klasgenoten. Zij had hen het nieuws dan ook niet meegedeeld; zij probeerde haar groeiende buik te verbergen door extra grote kleren te dragen.

Respondent 6 gaf aan dat haar klasgenoten begrip toonden voor haar situatie, maar zij ervoer dat niet als steun. Andere schoolgenoten waren minder begripvol; respondent 6 werd gepest en uitgelachen om haar groeiende buik. Zij was dan ook de eerste op haar school die zwanger raakte op een jonge leeftijd.

"Daar is ze, met de bolle buik, ja, uiteindelijk, die zagen me gewoon terug als dat meisje met de buik." (R6)

Het gebrek aan ondersteunende leeftijdsgenoten, zoals voor respondent 1, 4 en 6 het geval was, is volgens de literatuur een negatieve factor in de ontwikkeling van veerkracht bij adolescenten (Olsson et al., 2003).

Respondenten 3 en 4 gaven aan dat zij tevens contact hadden met het Centrum voor Leerlingbegeleiding (CLB) op school. Zij konden daar terecht voor een gesprek of voor informatie.

"Ze hebben geholpen door gewoon met me te praten, ook over mijn relatie [met mijn vriend], want als je zwanger bent is dat ook een probleem. Als ik eventjes niet in de les kon, omdat ik me niet goed voelde, dan kon ik gewoon op het CLB praten, ze staan altijd voor je klaar." (R3)

Praktisch

Geen enkele school had, volgens de respondenten, vóór de zwangerschap van de meisjes een reglement opgesteld om hen te ondersteunen in die periode. Op alle scholen werd in de beleving van de respondenten ad hoc gereageerd op de situatie van de aanstaande jonge moeders. Uit de interviews bleek dat er een verschil bestond in het soort school: scholen met een open cultuur waarin ruimte geboden werd voor de individuele noden en waar minder leerlingen in één klas zaten, hebben meer mogelijkheden om een zwangere leerling tegemoet te komen dan andere scholen.

Voorbeelden van praktische hulp die een school kan bieden, zijn: eerder mogen vertrekken van school in verband met zwangerschapskwalen, soepele regels in verband met ziekteverzuim en bepaalde taken of toetsen op een ander moment mogen inhalen.

Respondent 3 zat op een deeltijdsopleiding, waar ze, in tegenstelling tot het voltijdsonderwijs, het gevoel had dat ze als volwassene werd behandeld. Zij gaf aan heel tevreden te zijn met de manier waarop de school haar ondersteunde tijdens haar zwangerschap. Volgens haar accepteerde de school haar situatie waardoor het voor haar gevoel voor de school mogelijk werd om adequaat te reageren. De leerkrachten leefden mee met haar en onderhielden het contact tijdens en na de zwangerschap. *"Omdat iedereen daar [op de deeltijdse school] met een persoonlijk probleem komt, dat ze meer bij de persoon stil staan. Mijn lerares die ik had was voorheen ook een sociaal werkster en die zei ook: Ja, ik ben niet echt een lerares, ik ben hier meer voor jullie dan om jullie iets te leren."* (R3)

Ook de school van respondent 5 reageerde volgens haar ad hoc op haar zwangerschap. In haar beleving was haar school geen doorsnee school en de relatie tussen leerling-leraar werd beschreven als familiaal.

"Ik had meer aan mijn school dan aan mijn ouders. Ik werd goed begeleid op school" (R5)

Omgevingen waarin leerlingen zich veilig voelen dragen bij tot schoolverbondenheid en verkleinen de kans op schooluitval (Monahan et al., 2010). Respondent 3 en 5 ervoeren deze schoolverbondenheid o.a. door het laagdrempelig contact met de leraren en hebben de keuze gemaakt om naar school te blijven gaan tijdens hun zwangerschap.

Sociaal netwerk

De aanstaande jonge moeders bevinden zich veelal in een groter netwerk van mensen waarmee ze dagelijks of wekelijks contact hebben, zoals de vader van hun kind en zijn ouders, vrienden, andere familieleden en hulpinstanties.

Emotioneel

Uiteraard speelt de vader van het kind een grote rol tijdens de zwangerschap. Uit de interviews bleek dat de mate waarin de respondenten steun ervoeren van hun (toenmalige) partner wisselend was. Bij sommige koppels werd samen een beslissing genomen over de toekomst van hun kind; andere partners lieten die beslissing over aan de moeder.

De komst van het kindje was voor respondent 3 gepland, dus zij heeft vooraf samen met haar vriend al nagedacht over jong ouders worden. De ouders van haar vriend waren tevens op de hoogte van hun kinderwens; hun hulp ervoer zij als steun.

"Zoals mijn ouders eigenlijk, overal waar je kunt steunen, gaven ze me hulp." (R3)

Eerst samen praten over de mogelijkheden en de toekomst was ook voor respondent 7 het geval. Haar vriend was heel gelukkig met het nieuws en wilde graag met de aanstaande moeder praten over hun opties. Haar vriend steunde haar ook op school; andere leerlingen durfden geen vervelende opmerkingen te maken als hij in de buurt was.

De vriend van respondent 4, de vader van het kindje, besloot om de relatie te verbreken nadat hij vernam dat zijn vriendin zwanger was. Ze waren één jaar samen en hadden al stappen gezet om samen te gaan wonen. Door de breuk ging respondent 4 terug bij haar moeder wonen. Haar moeder nam volgens respondent 4 de "papa-rol" op zich, maar de steun van haar vriend heeft ze tijdens haar zwangerschap toch gemist.

"Echte steun had die me kunnen geven, in alles eigenlijk. Die heeft me altijd gesteund in alles en dan opeens dat.. Alles ging goed en dat zijt ge zwanger en dan zeg je dat en ... gedaan. Dan is het sprookje gedaan." (R4)

De ouders van haar vriend waren destijds niet op de hoogte van de zwangerschap. Respondent 4 heeft hen gebeld om de situatie uit te leggen, maar er is nooit verder contact geweest.

Respondent 8 gaf aan steun te hebben ontvangen van haar tantes. Die steun uitte zich in klaarstaan voor gesprekken of advies.

Vrienden behoren ook tot het sociaal netwerk van de respondenten. De omvang van de vriendengroep en de intensiteit van de contacten was soms al vóór de zwangerschap niet zo groot. De vrienden van respondent 5 wisten eerder van haar zwangerschap dan haar vriend of ouders. De band met hen vóór de zwangerschap was sterk en bleef dat ook. De ouders van haar vrienden waren voor haar tevens een bron van steun; zij toonden begrip en interesse.

Andere respondenten gaven aan dat ze vóór de zwangerschap al niet veel vrienden hadden, dus zij hadden niet veel mensen om op terug te vallen.

Respondent 4 is tijdens haar zwangerschap veel vrienden verloren door het gedrag van haar vriend. Hoewel hij de vader van het kindje was, vertelde hij aan haar vrienden dat zij zwanger was van iemand anders. Zij kon op niemand terugvallen in deze periode.

De band met de vrienden van respondent 6 was ook niet sterk.

"Ik verwachtte niks van mijn vrienden, eerder van familie. Vrienden, ja, wat kunnen die doen voor u, op die leeftijd? Wat zijn vrienden ook? Nee, ik verwachtte niet veel van hun eigenlijk..." (R6)

Praktisch

Respondent 3 kon ook een beroep doen op de ouders van de vader. Naast emotionele steun kon zij bij hen terecht voor praktische steun.

"Die waren ook wel blij, die hadden het ook verwacht, die hebben ons nu ook opgevangen omdat we zonder woning zaten, dus daar wonen we nu bij. Die hebben ons vanaf het begin 100% gesteund." (R3)

Respondent 2 had vóór de zwangerschap al geen contact met haar eigen ouders, dus zij kon niet terugvallen op hen maar wel op de ouders van haar vriend. Zij woonde bij hen in en zij hielpen haar op financieel vlak.

Respondent 8 had ook geen goede band met haar ouders, maar haar tantes hebben haar steun geboden in deze periode. Zij hebben voor haar een buggy, kleren en dekentjes gekocht.

Respondenten 6 en 7 gaven aan dat ze tijdens hun zwangerschap behoefte hadden aan mensen die hen advies en hulp konden verschaffen. Advies en hulp kan van twee types van steunfiguren komen: professionals en lotgenoten. Lotgenoten zijn in dit geval jonge moeders. Respondent 7 heeft contact met Kind & Gezin gezocht om samen met een hulpverlener te praten over wat de opties zijn voor een jonge moeder. Respondent 7 gaf aan steun van personen die zelf ervaring hebben met jong moederschap, gemist te hebben. Van een lotgenoot horen hoe zij haar zwangerschap heeft ervaren en aangepakt, zou voor haar een steun geweest zijn. Ook wat betreft het combineren van het zwanger zijn en naar school gaan, kan een lotgenoot meer advies geven.

3.2 Na de bevalling

Jong moeder worden is niet gemakkelijk. Zorgen voor een kind brengt veel verantwoordelijkheden met zich mee. Er wordt ingegaan op de mate van steun in de thuissituatie, op school en in het sociaal netwerk.

Thuis

Het hebben van een kind heeft een impact op het dagelijks leven van de respondenten. Er komt veel op ze af en de nieuwe rol vraagt grote inspanningen. De jonge moeders moeten zich staande zien te houden ondanks alle veranderingen in hun leven.

Emotioneel

Het moederschap op jonge leeftijd maakt dat sommige meisjes het gevoel hebben dat ze versneld volwassen geworden zijn. Dat hoeft niet altijd negatief te zijn. Enkele respondenten ervaren het moederschap als een definitieve breuk met hun jeugd. Zij rekenen niet meer vanzelfsprekend op de steun van hun ouders nu maar vinden de kracht voortaan in zichzelf. Uit de gesprekken met de jonge moeders bleek dat zij graag zelf beslissingen nemen over de opvoeding van hun kind. Respondent 7 gaf aan dat zij meer verantwoordelijkheid voelde sinds haar bevalling. De komst van haar kind betekende een positieve verandering in haar leven. Daarvóór gaf ze aan dat ze niet gemotiveerd was op school en de voorkeur gaf aan andere activiteiten zoals uitgaan en drinken.

"Mijn dochter is altijd mijn motivatie geweest, ik denk zelfs: zonder haar had ik niet gestaan waar ik nu stond (...) ik heb nu ook echt het gevoel: Ik moest toen zwanger worden om me te doen beseffen van: komaan hè, een beetje verantwoordelijkheid in uw leven (...) mijn dochter heeft mij echt helemaal omgedraaid, ik heb ook echt een leuker leven nu, ik heb echt geen enkele seconde spijt gehad." (R7)

Respondent 8 had geen goede band met haar ouders vóór haar zwangerschap. Zij kon in de periode dat zij net haar kind kreeg, geen beroep doen op hen voor hulp. Zij ziet de komst van haar kind als een goede reden om gemotiveerd te blijven om iets van haar leven te maken. Zij gaf aan de opvoeding van haar dochter anders te willen aanpakken dan de opvoeding die zij zelf genoten heeft.

"Sinds ik mijn dochter heb, zie ik alles positief en ik weet dat het anders kan dan ik heb gezien vroeger. Ik probeer het allemaal zo goed mogelijk te doen." (R8)

Praktisch

Praktische steun kan bestaan uit financiële steun door de ouders van de jonge moeder, die kleren en andere benodigdheden kochten voor hun kleinkind. Respondent 4, die zich door relatieproblemen genooddaakt voelde om terug bij haar moeder te gaan wonen, kon door die praktische steun van haar moeder beginnen aan haar eigen gezin.

"Ik betaal nu alles, mijn mama heeft de eerste twee maanden alles betaald. Dat heb ik allemaal opgeschreven en dat ben ik ook allemaal aan het uitbetalen. Je hebt eigenlijk zoveel mogelijkheden. Als je er echt voor wilt gaan, dan kun je het wel." (R4)

Tevens hielpen de ouders van respondent 5 bij het oppassen op hun kleinkind terwijl de jonge moeder naar school ging of huiswerk maakte.

School

Na het krijgen van hun kind moesten de meisjes een beslissing nemen over hun schoolcarrière. De helft van de respondenten koos ervoor om terug naar school te gaan na hun bevalling; de andere helft (waarvan drie al reeds gestopt waren in de loop van de zwangerschap) nam de beslissing om niet meer terug te keren naar school.

Respondenten 1, 4 en 6 waren al gestopt met school vóór de bevalling. Respondent 8 maakte na de bevalling de keuze om niet meer terug te keren naar de opleiding Groen.

"En ik was toen ook helemaal niet gemotiveerd om ook maar iets te bereiken in het school. Totdat ik zwanger was en dacht van: Ja, ik moet toch op zijn minst een tweedegraads halen. En toen heb ik mijn tweedegraads behaald, maar om dan terug naar dezelfde school te gaan, en terug dezelfde richting te gaan volgen, nee, dat was ook geen optie, helemaal niet, omdat ik ook niet, omdat er ook geen toekomst was om daar een diploma van te halen en daar ooit werk mee te gaan vinden." (R8)

Emotioneel

De band met de klasgenoten is volgens de respondenten wel veranderd. Respondenten 2 en 7 gaven aan dat ze werden gezien als 'de mama van de klas'. Daarnaast gaf respondent 7 aan dat ze door de komst van hun kind geleerd heeft om voor zichzelf op te komen. Als haar klasgenoten vervelende opmerkingen maakten, dan durfde ze hier op in te gaan.

"Ik heb door mijn dochter mij zo leren 'defenden' zo, zo leren opstaan voor mezelf (...) Als ge zo heel concreet zegt van: Kijk, straks, jullie komen thuis, jullie zetten je in uwe zetel, jullie doen wat je wilt; ik kom thuis en ik, allez, dat is ook mijn keus geweest, maar dat is wel volle vaart totdat mijn kaars uit is, en allez, die beseffen dan wel.., ja, ik denk ook helemaal niet dat mijn klas ooit achter mijn rug iets slechts zou gezegd hebben daarover, ik kan me dat ook niet inbeelden." (R7)

Erkenning vanuit de omgeving voor de moederrol zorgde voor respondent 7 voor zelfvertrouwen en weerbaarheid (Keinemans, 2011).

Respondent 5 gaf ook aan dat de band met haar schoolgenoten veranderd was.

"Ja, natuurlijk kennen ze u, want ze weten: "Ah, dat is die zwangere" en dan beginnen ze wel wat vriendelijker te doen. Of je nou moeder zijt of niet, de persoonlijkheid verandert daardoor niet, hè?" (R5)

Respondent 2 voelde duidelijk dat ze twee rollen heeft die naast elkaar bestaan.

"Ik gedraag me thuis als een moeder en op school als een leerling, daardoor doe ik eens een keer zot op school." (R2)

Praktisch

Net zoals in de periode tijdens de zwangerschap had naar weten van de respondenten geen enkele school een reglement opgesteld voor de ondersteuning van jonge moeders op school. Ook hier werd in hun beleving door de scholen ad hoc gereageerd.

Respondent 5 mocht een uur eerder van de lessen vertrekken om op tijd haar zoon te gaan ophalen bij de crèche. Tijdens de uren Lichamelijke Opvoeding mocht zij ook haar huiswerk inhalen, omdat ze daar thuis met haar kindje minder tijd voor had. De reden dat zij die lessen Lichamelijke Opvoeding niet meedeelde, was een spierblessure die zij had opgelopen tijdens de bevalling.

Respondent 7 had soms problemen met het thuisblijven als haar dochter ziek was. Daar had de school geen wettelijke oplossing voor.

"Als die dan echt ziek was, dan moest ik echt wel, als ik echt geen oplossing had, ja, dan moest ik wel op één of andere manier kunnen thuiszijn, dan moest ik soms wel aan de dokter vragen: kunt ge opschrijven dat ik... omdat het anders gewoon niet wettelijk is, voor de school ook niet, dus, ge hebt daar wel uw vier papiertjes, dat ge kunt thuisblijven, zo maximum twee dagen zeker, dat heeft denk ik elke school dat ge da kunt doen, dat was heel handig, maar bijvoorbeeld op werkdagen, zo in de hotelschool, was dat toch wel zwaar." (R7)

De moeder van respondent 6 had besloten dat haar dochter naar deeltijdsonderwijs zou gaan na haar bevalling, maar respondent 6 had het gevoel niet veel te leren op die school. Zij is toen gestopt met de opleiding Verkoop, maar heeft tot nu toe geen diploma secundair onderwijs of andere getuigschriften behaald. Zij gaf aan daar nog altijd de nadelen van te ondervinden.

"Toen ik mijn zoontje in de kleuterschool wilde inschrijven, moet je ook een formulier invullen als moeder, van allerlei vragen, ook de vraag: Wat is uw hoogst behaalde opleiding en wat is uw beroep? Ik heb toen geweigerd, heel raar eigenlijk, om dat in te vullen: Daar hebben jullie geen zaken mee. Toen is er bij mij iets geklikt van: Dat ligt hier wel gevoelig hè? Inderdaad, ik wil dat niet meer schrijven, diploma: ja, geen hè.. Of op sollicitatiegesprekken: We zien hier een groot gat bij uw school, dan moet je dat verhaal doen. Dan zijn uw kansen al naar beneden. Ik heb een heel deel gemist en dat merk ik wel in het dagelijks leven." (R6)

Sociaal netwerk

Het sociaal netwerk van jonge moeders bestaat uit de vader van het kindje, in enkele gevallen de ouders van die vriend, vrienden en familie.

Emotioneel

De beeldvorming over tienermoeders is niet altijd positief in de ervaring van de respondenten. Achter het woord gaat een wereld schuil die niet vrij is van oordeel.

"Ik haat dat woord tienermoeders. Er is een keer een mevrouw naar mij toe gekomen en die vroeg hoe oud ik was tijdens dat ik zwanger was. Dan zei ik: "Ik ben achttien". "Oh, dat zijt ge een tienermoeder". En ik: "Nee, ik ben geen tienermoeder, ik ben een jonge moeder, ik ben geen tienermoeder". Ik was daar echt kwaad van, dat iemand tegen mij zegt dat ik een tienermoeder ben. Ik zeg, nee he, voor mij is dat een scheldwoord." (R8)

Benard (2004) benadrukt dat het voor jongvolwassenen belangrijk is dat de gemeenschap hen als volwaardige burgers ziet.

Het hebben van een kind op een jonge leeftijd betekende voor respondent 3 meer aandacht van haar omgeving. Zij gaf aan dat er altijd mensen voor haar klaarstonden. Een jaar later kwam ze voor een

moeilijke beslissing te staan; zij bleek opnieuw zwanger te zijn van haar vriend waarmee zij ondertussen was getrouwd.

"Ik was toen al klaar met mijn school, hij was al 1 jaar geweest, ja, het was gewoon puur toeval dat we allebei zonder baan kwamen te zitten en we de huur niet konden betalen. Toen was de keuze van hem alleen onderhouden en gelukkig maken of moeten we twee kinderen die we niets kunnen bieden? Ja, dan moet je een moeilijke keuze maken. Ja, maar toen hadden we wel zoiets van.. je krijgt altijd een echo en bedenktijd. Ik heb toen met mijn man afgesproken van zolang het kindje nog geen hartje heeft, dan doen we het; heeft het wel een hartje dan doen we het niet. Maar het was dus nog zo vroeg dat het wel kon." (R3)

De relatie met de vriend van respondent 7 werd verbroken, omdat hij jaloers werd op de band tussen moeder en dochter. Zij gaf aan het gevoel te hebben vanaf het begin er alleen voor te staan; hij was in haar ogen te onvolwassen voor zijn rol als vader. Respondent 7 deed ook geen beroep op de hulp van haar ouders, zij heeft altijd zelf oplossingen gevonden voor problemen. Haar moeder heeft nooit laten merken dat zij vond dat haar dochter goed bezig was met de opvoeding. Respondent 7 vond het jammer dat haar moeder dat nooit tegen haar heeft gezegd, maar via een kennis hoorde ze dat haar moeder wel degelijk trots was op haar en hoe ze alles zelf deed. Die erkenning voor haar moederrol heeft ze gemist.

"Wat uw mama tegen mij gezegd heeft gisteravond, dat heeft mij echt gepakt, ik zeg: ah, wat dan? Want ik heb altijd het idee van: ja, die denken van mij van: Allez, zie ze daar doen, met haar kind en ze zien u dan wel graag, maar het staat toch ver om zo, die zouden dat ook niet zeggen dat ik goed bezig ben, ze hebben dat nooit kunnen doen, en die zei echt tegen mij van: Ja, onze dochter, die heeft ons nooit nie nodig, die doet dat allemaal zelf, die doet die weg naar de crèche, die geeft haar eten, die doet dat zo goed op haar alleen, ja, ik vind dat echt straf, en dan dacht ik: Waarom kunnen jullie dat nou niet gewoon zeggen tegen mij een keer, dat doet zo goed, tot op deze dag nog altijd niet gehoord, maar ik weet het wel, dat ze dat gezegd hebben, dus ik ben dankbaar aan die klant dat die dat ooit gezegd heeft tegen mij, want dat is niet gemakkelijk, om altijd zo van, ge hebt het gevoel van ik doe het nie goe, ik doe het nie goe, maar dat heeft me echt een boost gegeven, zo ziede toch, want ik denk dat er heel veel ouders toch wel hun kinderen droppen bij de oma en de opa, dat kan toch van mij niet gezegd worden hè." (R7)

Praktisch

Respondent 7 had tijdens haar zwangerschap al contact gehad met Kind & Gezin en bleef daar contact mee houden door de gratis bezoeken die zij doen. Zij kon daar terecht voor hulp en advies over de opvoeding, maar ze was hierover niet tevreden. Naar haar mening waren zij te negatief en te prestatiegericht ten aanzien van haar kind. Ze gaf aan haar contact met Kind & Gezin te verbreken en in plaats daarvan ging zij naar een kinderarts. Deze stelde haar gerust door haar te vertellen dat ze goed bezig was.

Respondent 8 kon dankzij de hulp van een consulente die door haar directrice was ingeschakeld terecht in een opvangcentrum voor jonge moeders. Zij heeft daar in een studio gewoond totdat haar dochter een paar maanden oud was. Zij gaf aan dat ze daar het gevoel had niet als een volwassene behandeld te worden.

"Ook al zat ik in de kamertraining, ik werd gezien als één van de domme meisjes die zwanger zijn geraakt." (R8)

De regels die golden voor de min 18-jarigen, golden ook voor haar. Zij gaf aan dat heel onrechtvaardig te vinden; zij had het gevoel dat zij het moederschap aankon, maar geen kansen kreeg om dat te laten zien. Na een paar maanden verliet zij de instelling en heeft zij samengewoond met de vader van haar dochter, maar dat ging na een tijd niet meer goed door zijn drankprobleem. Intussen zijn zij niet meer samen, maar hij heeft het recht om zijn dochter elk weekend te zien. Respondent 8 gaf aan het fijn te vinden dat haar dochter haar vader leert kennen ondanks zijn problemen met drank. Haar ex-vriend komt uit Somalië en is alleen naar België gekomen, dus respondent 8 kan ook geen beroep doen op zijn ouders. Hoewel de band met haar eigen vader niet sterk was, kon ze toch bij hem gaan wonen totdat haar dochter één jaar oud was. Momenteel woont respondent 8 samen met haar dochter zelfstandig in een appartement.

3.3 Afsluitend groepsgesprek

Het groepsgesprek vond plaats na het afnemen van de acht individuele interviews. Van deze acht respondenten hebben twee jonge moeders (respondent 7 en 8) uiteindelijk deelgenomen aan de focusgroep.

Resultaten uit de individuele interviews: rol van de school

Eén van de resultaten uit de individuele interviews is de manier waarop scholen omgaan met de zwangerschap en het moederschap van de jonge moeders. Het blijkt dat alle scholen volgens de respondenten ad hoc reageren op de situatie van de jonge moeders. De respondenten hadden geen weet van een reeds bestaande omkadering om om te gaan met jonge moeders op de school.

Respondent 8 gaf tijdens het groepsgesprek aan dat scholengroepen speciale voorrang kunnen bieden aan het kind van de jonge moeder. Dit is een eventuele oplossing voor het probleem dat jonge moeders ervaren met het combineren van naar school gaan en opvang te regelen voor hun kind.

"En ik denk eigenlijk dat dat niet dom zou zijn van scholen als ze, er zijn toch veel scholen, die een lagere school en een kleuterschool hebben in dezelfde straat bijvoorbeeld. Waar ik woon bijvoorbeeld, had je een school met middelbare school, lagere school, hogere school én kleuterschool en ook nog een crèche, allemaal in dezelfde straat en ik denk dat dat voor hun slim zou zijn, dat als er zwangere tienermoeders zijn, dat hun kind dan voorrang zou krijgen om naar dezelfde kinderopvang te gaan als van het school dan." (R8)

Respondent 7 gaf al tijdens de individuele interviews aan dat het risico bestaat dat leerlingen zouden kunnen profiteren van een reglement dat gericht is op het ondersteunen van jonge moeders.

"In een school? Ja, ik vind nogmaals, als ge daar echt een reglement van gaat maken, daar gaan ze van profiteren hè; ik had nu de chance dat het jaar erop, als ik mijn dochter al had, kwam er een meisje en dat was ook een tienermoeder, die haar zoon was al iets ouder, en die zat bij mij in de klas, en die profiteerde er enorm van om thuis te zijn, dus dan weet ik nie of het wel goe is om zo een reglement daar echt op te maken, maar dat het zo tussendoor wel af en toe eens een knipoogske zo van ai, we snappen het wel." (R7)

De rol van de school zou volgens respondenten 7 en 8 er ook in moeten bestaan dat zij aan aanstaande moeders of jonge moeders uitleg geven bij welke instanties zij terecht kunnen voor hulp en advies.

"Want ik kan mij voorstellen dat ge met uw valies op straat wordt gezet en dat je dan denkt van: Oei, dan sta ik daar nu, waar moet ik naartoe? ". En dat de school er ook in kan helpen, dat ge daar niet alleen voor staat. Dat kinderen, allez ja, dat ze weten dat ze daar terecht kunnen. En dat die u kunnen verder helpen, want we hebben wel het CLB enzo, maar ik kan u vertellen, het CLB stelt niet veel voor. Ik heb zo'n beetje de indruk dat die daar komen praten met u en allez, er valt echt niet veel te zeggen. Want zo, die organisaties, het JAC [Jongeren Advies Centrum] enzo, ik heb die pas leren kennen als ze twee jaar was ofzo. Ik wist niet eens dat dat bestond. Ik heb maar met één iemand van Kind & Gezin gepraat, omdat ik ze zelf had gebeld. Omdat ge niet weet van: Ja, naar

wie moet ge bellen? Waar kan ik terecht? Ze moeten meer laten weten van die organisaties, want ze zijn er he, om te helpen.” (R7)

Een andere aanbeveling van de respondenten was een les of vak op school waarin de ruimte wordt geboden om openlijk te praten over seks en de gevolgen van onveilige seks.

Respondent 8 deelde deze mening en gaf aan op haar school geen goede seksuele opvoeding te hebben ontvangen. Door de depressie van haar moeder heeft zij ook thuis geen goede informatie gekregen over seks, anticonceptiemiddelen of de risico's van onveilige seks. Lessen daarover op school zouden volgens haar geen slecht idee zijn.

“Ja, ik denk dat dat, als ge, voordat ge begint aan seks en voordat ge daar aan begint, dat ge moet beseffen dat er risico bestaat dat ge zwanger kunt geraken en wat de gevolgen daar ook van zijn. Dat ge die verantwoordelijk al kunt voelen. Dat is volgens mij ook wel belangrijk, want we zeiden dat heel veel meisjes abortus doen, als je dan voelen wat voor verantwoordelijkheid dat is, en ze beginnen aan seks, dat ze makkelijk, rapper aan gaan denken van: “Uitkijken, als ik nou zwanger ben, dat ik niet zomaar abortus doe”. We doen dat wel aan de lopende band. Want zo komt het bij mij soms wel over van: Ik weet van mensen die abortus hebben gedaan, en die, en die, en die, en dat is precies allemaal normaal. Ik vind het helemaal niet normaal, ik vind dat niet kunnen.” (R8)

Waar respondenten 7 en 8 het over eens zijn, is dat die lessen verplicht zouden moeten zijn voor meisjes én jongens. Het is belangrijk dat ook jongens zich bewust worden van een eventuele zwangerschap en de verantwoordelijkheden die daarbij horen.

“Ik vind van wel, want de jongens zijn nog altijd mee verantwoordelijk. Je kunt niet alleen zwanger geraken.” (R8)

Respondent 7 sloot zich daarbij aan en gaf aan dat in haar situatie de vader van haar dochter niet klaar was voor zijn rol als vader. Ruimte in die lessen op school om ook te praten over verliefdheid, relaties en de verantwoordelijkheden van jongens en meisjes als ze samen een relatie beginnen, leek haar een goed idee.

*“Ja, en daar mag over gelachen worden, natuurlijk, het is dan ook wel tijd dat we dat gaan beseffen want ... Bij ons was het ook, allez, ik heb ook even nagedacht van: zal ik ze houden, zou ik het doen, want ik moet echt wel mijn diploma, want dat is zo belangrijk. En mijn vriendje heeft toen op dat moment gezegd: “Nee nee, we moeten het houden, we kunnen het toch niet wegdoen”. Dus ik helemaal van: “Ja, is goed”. Maar hij was al weg. Zij was zeven maanden en de aandacht van haar moeder is al wat ze kreeg. Dat manneke *(onverstaanbaar)*. En ja, gij zijt de mama, gij wilt daar alles voor doen wat je kan doen en hij ging weg. En daar staat ge dan, weet ge? Als ik dat had geweten... Nu dat ze wat ouder is, ze is zeven jaar, ze is zelfstandig, ze kan bijna alles, dus nu pas wil hij met haar op restaurant gaan. Zeven jaar later, en dan denkt hij: Ik zal ook nog eens iets doen. En dan is dat nog maar weinig, he. Zeven jaar later, maar allez, ik heb er zelf wel voor gezorgd.” (R7)*

Rol van de overheid

In de focusgroep kwamen de maatregelen aan bod die de overheid heeft opgesteld om aanstaande en jonge moeders te ondersteunen. De eerste maatregel is moederschapsverlof. Een zwangere leerling kan maximaal één week voor de geplande bevalling en maximaal negen weken na de bevalling verlof van school krijgen. Het is een recht voor de leerling, dus de school moet deze mogelijkheid bieden maar de leerling is niet verplicht deze 10 weken vrij te nemen (Vlaamse Overheid, 2014a).

Respondenten 7 en 8 waren van mening dat deze maatregel een steun zou zijn voor jonge moeders, maar zij stellen zich wel vragen bij de week verlof vóór de bevalling. Niet voor iedere leerling en niet voor iedere opleiding is het mogelijk om heel de zwangerschap te combineren met school.

"Maar ja, dat hangt ook wel af van de school, want ik had een heel intensieve school, heel arbeidsgericht, als ge daar dan met zo'n buik, eh, daar moet gaan afzien... Ik kon op den duur zelfs niet op een stoel werken." (R7)

Thuis een deel van de lessen leren zou volgens respondent 7 een goede aanvulling zijn, mits het geen extra kosten betekent voor de leerlingen. Dit is ook de tweede maatregel van de Vlaamse overheid: recht op tijdelijk onderwijs aan huis. De overheid wil zo de band tussen school en leerling behouden. Volgens de respondenten is dit een goede maatregel. Deze mogelijkheid is, zoals de eerste maatregel, ook een recht voor de leerling, dus de leerlingen kunnen hier kosteloos gebruik van maken, mits zij aan de voorwaarden voldoen die de overheid stelt bij het tijdelijk onderwijs aan huis voor zieke jongeren:

"de leerling is wegens ziekte 21 dagen afwezig geweest van school, de afstand tussen het huis en de school van de leerling is minder dan 10 km en het tijdelijk onderwijs is schriftelijk aangevraagd bij de schooldirectie." (Vlaamse Overheid, 2015).

4. Discussie en conclusie

4.1 Bespreking

Vier van de acht respondenten hebben hun schoolloopbaan kunnen afmaken. Van de overige vier zijn er drie tijdens de zwangerschap gestopt met school en één is na de bevalling niet meer teruggegaan. Het lijkt moeilijk om, eenmaal gestopt tijdens de zwangerschap, na de bevalling de draad van scholing weer op te pakken. Verder studeren na een onderbreking van de schoolcarrière door zwangerschap blijkt ook volgens De Wilde (2009) een lastige stap. Dit pleit voor het voorkomen van schooluitval door zwangerschap; de omgeving, waaronder school, kan hierin een rol spelen. In het onderdeel 'Praktische en beleidsaanbevelingen' in deze thesis wordt hierop nader ingegaan.

Een reden om met school te stoppen en te gaan werken, is het vinden van bestaanszekerheid. Op de korte termijn lijkt het zoeken naar werk daarvoor de aangewezen weg, maar op de lange termijn biedt een diploma meer en betere kansen. Jacobs, Sourbron en Herremans (2011) wezen al op de noodzaak van een startkwalificatie voor de arbeidsmarkt. De respondenten erkennen het belang van scholing, zowel degenen die hun opleiding afmaken als degenen die met spijt terugkijken op het afbreken ervan.

Het krijgen van een kind brengt toekomstgerichtheid mee en is een factor om intrinsieke motivatie naar boven te halen. Het is de wens van jonge moeders om voor hun kind te zorgen, daarin zijn ze vastberaden en doelgericht. Benard (2004) noemt doelgerichtheid als voorbeeld van een competentie die uiting is van veerkracht en die het resultaat is van het samenspel tussen persoonlijkheidskenmerken, risicofactoren en beschermende factoren. Het vervullen van de moederrol heeft prioriteit en het is voor de omgeving belangrijk om dit te erkennen. De rol van leerling kan slechts vervuld worden indien deze niet tegenstrijdig is met de moederrol. SmithBattle (2007) bevestigt de complexiteit van de situatie waarin de jonge moeder zich bevindt. De jonge moeders in het onderzoek construeren, naast hun leerlingrol, een nieuwe identiteit als moeder; Diez en Mistry (2010) noemen jonge moeders die erin slagen beide rollen te combineren '*successful jugglers*'. Steun en erkenning uit de omgeving, zowel in emotionele als in praktische zin, kan hierbij helpen.

De respondenten geven met name aan dat ze lotgenotencontact op prijs zouden stellen. Het hebben van een voorbeeld van een ervaringsdeskundige zou hen tot steun kunnen zijn, zowel in de zwangerschap als na de bevalling. Keinemans (2011) bevestigt het belang van contact met lotgenoten. Het zal met name in de zwangerschap niet altijd mogelijk zijn om een lotgenoot in de buurt te vinden. Voor jonge moeders zijn er op Vlaams niveau mogelijkheden tot ontmoeting via de werking van vzw Lejo (Leren door Ervaringen voor Jongeren) (vzw Lejo, 2015) i.s.m. vzw Fara (Faranet, 2015). Ook digitaal zijn er platforms van jonge moeders waar zij met elkaar kunnen uitwisselen; dit zijn privé-initiatieven. Deze platforms fungeren als lotgenotencontact waar de deelnemers zowel emotionele als praktische zaken met elkaar kunnen delen en uitwisselen.

4.2 Beperkingen eigen onderzoek

Het uitgevoerde onderzoek kent een aantal beperkingen. Interviewen is een vaardigheid die vergroot naarmate er meer ervaring mee wordt opgedaan. Het verloop en de rijkdom van de verkregen informatie van de laatste interviews zijn dan ook beter dan de eerste interviews.

Het vertellen van een persoonlijk verhaal is voor deze respondenten niet altijd gemakkelijk, daarom is tijdens de gesprekken nadruk gelegd op het creëren van een vertrouwelijke sfeer. Het was gezien het taboe rond jong moederschap belangrijk om ervoor te zorgen dat de respondenten zich op hun gemak zouden voelen en niet beoordeeld. Het volgen van de eigen beleving staat centraal, daardoor is minder strak vastgehouden aan een vraagvolgorde in het interview.

Er kan een kanttekening gemaakt worden met betrekking tot het aantal respondenten in dit onderzoek. De lezer moet er rekening mee houden dat deze studie gebaseerd is op acht individuele interviews en een groepsgesprek met twee respondenten. Ook de samenstelling van de groep respondenten is niet representatief. De geïnterviewden behoren tot een groep van trotse moeders die graag vertellen over hun ervaringen als moeder. Meisjes die minder positieve ervaringen hebben met betrekking tot tienerzwangerschap hebben zich niet aangemeld voor dit onderzoek. Daarnaast zijn de respondenten allen blanke, Vlaamse meisjes; jonge moeders met een migratieachtergrond zijn niet gevonden tijdens het rekruteringsproces. Dit onderzoek gaat over de ervaringen en steun die jonge moeders ervaren tijdens en na hun bevalling, dus meisjes die de keuze hebben gemaakt om abortus te laten plegen komen niet aan bod in deze thesis. Hun ervaringen en verhaal zijn verschillend van de geïnterviewde respondenten; ze zijn immers nooit moeder geworden.

Tot slot focust deze thesis zich op omgevingsfactoren die van invloed kunnen zijn op het al dan niet naar school gaan tijdens en na de bevalling; het valt buiten de reikwijdte van deze studie om persoonlijkheidskenmerken van de respondenten te onderzoeken. Uiteraard spelen persoonlijkheidskenmerken, naast risicofactoren en beschermende factoren, wel een rol in de competenties die jonge moeders verwerven. Risicofactoren zijn niet in het onderzoek meegenomen.

4.3 Aanbevelingen verder onderzoek

Dit onderzoek werd uitgevoerd bij acht jonge moeders die ten tijde van hun zwangerschap op een Vlaamse middelbare school zaten. De respondenten werden bevraagd over de mate van ondersteuning die zij ervoeren. Om praktische redenen zijn scholen niet meegenomen in deze thesis. De respondenten gaven aan niet bekend te zijn met een reglementaire omkadering voor zwangere meisjes en jonge moeders binnen de schoolcontext, maar dat wil niet zeggen dat er daadwerkelijk geen regels zijn opgesteld. In 2014 is er een nieuw decreet gekomen waarin twee maatregelen zijn geformuleerd om jonge moeders te ondersteunen in hun schoolcarrière (Vlaamse Overheid, 2014a). Het kan daarom interessant zijn om scholen te vragen naar de implementatie van dit decreet: hoe worden de maatregelen ingebed in het beleid op school, wie is er met de uitvoering belast, hoe worden ze gecommuniceerd naar leerlingen en ouders enzovoorts.

Deze thesis is vertrokken vanuit de beleving van jonge moeders; ook de ervaringen van leraren met zwangere leerlingen of jonge moeders zou een relevant uitgangspunt kunnen zijn. Het meenemen van het gezichtspunt van medewerkers van CLB's of andere hulpinstellingen die in contact komen met jonge moeders is eveneens een meerwaarde voor verder onderzoek. Een andere aanbeveling voor onderzoek betreft het bevragen van respondenten met een migratie-achtergrond en het meenemen van risicofactoren zoals kansarmoede. Bestaande (kwantitatieve) onderzoeksgegevens over persoonlijkheidskenmerken in relatie tot *coping* strategieën kunnen gekoppeld worden aan kennis over jong moederschap en schooluitval.

4.4 Praktische- en beleidsaanbevelingen

Meisjes op de middelbare school die zwanger raken moeten in korte tijd, op een jonge leeftijd en soms zonder steun van ouders of partner verrekende beslissingen nemen: het kindje houden of niet, naar school blijven gaan of gaan werken. Voor deze aanstaande jonge moeders zou het wenselijk zijn om, zo spoedig mogelijk na het bekend worden van de zwangerschap, een vertrouwenspersoon te hebben als vast aanspreekpunt. Dat kan iemand uit het welzijnswerk zijn (Lumens, 2015), maar vanwege het belang van een ononderbroken band met school, ook iemand uit de schoolgemeenschap zelf. Monahan et al. (2010) wijzen op het belang van verbondenheid met school als beschermende factor. Een vertrouwenspersoon is iemand met wie zij haar opties en keuzes kan bespreken; bij voorkeur is het een toegankelijk, laagdrempelig en gesprekstechnisch kundig lid van de schoolgemeenschap die voor de leerlingen dichtbij en vertrouwd is. Het CLB wordt door respondenten veelal als afstandelijk beschouwd. Volgens Baart (2011) heeft ieder nood aan een persoon die zonder oordeel luistert en klaarstaat in goede en slechte tijden; door deze presentie wordt de beleving van de persoon erkend. Vangelisti (2009) voegt daaraan toe dat deze steunfiguur ook behulpzaam kan zijn in het aandragen van informatie en in het opstellen van strategieën om (toekomstige) problemen het hoofd te bieden. De vertrouwenspersoon dient op de hoogte te zijn van instellingen en organisaties waar de jonge moeders terecht kunnen voor praktische of emotionele steun. Kennis hebben van de sociale kaart is belangrijk, want de jonge moeders hebben nood aan hulp maar weten niet bij wie of waar ze terecht kunnen voor ondersteuning. Een Nederlands voorbeeld van een stroomschema en een sociale kaart zijn te vinden bij Fiom, een expertisecentrum voor keuzevrijheid

bij zwangerschappen (Fiom, 2011a; Fiom, 2011b). Het is daarbij wel belangrijk dat de vertrouwenspersoon het overzicht houdt en terugkoppelt indien de leerling ook elders steun ontvangt. Daarnaast kan deze persoon de maatregelen uit het decreet (Vlaamse Overheid, 2014a) helpen toepassen en uitvoeren.

Uit de gesprekken kwam eveneens naar voren dat er bij de respondenten behoefte is om op school aandacht te besteden aan seksualiteit en gezonde relaties. Daar waar dit in het reguliere curriculum onvoldoende aan bod komt of waar de leerkrachten schroom ervaren om dit bespreekbaar te maken, kan gekozen worden voor een educatief programma. Reeds op de lagere school is aandacht voor seksualiteit en gezonde relaties, passend bij het ontwikkelingsstadium van de leerling, zinvol en noodzakelijk. Een goed voorbeeld van een dergelijk programma is "Lentekriebels", ontwikkeld door kenniscentrum seksualiteit Rutgers en uitgevoerd in samenwerking met de Gemeentelijke Gezondheidsdienst (GGD). Tijdens de jaarlijkse "Week van de Lentekriebels" voor 4-12 jarigen komen bijvoorbeeld thema's als lichaam en zelfbeeld, weerbaarheid en seks en de media aan de orde, teneinde jongens en meisjes te leren om verantwoorde keuzes te maken en op een respectvolle manier met elkaar om te gaan (Week van de lentekriebels, 2015). Voor middelbare scholen is er "Lang leve de liefde", mede ontwikkeld door Soa Aids Nederland en de Gemeentelijke Gezondheidsdienst (GGD). In zes lessen wordt aandacht geschonken aan kennis over seksualiteit, zoals voortplanting en veilige seks, maar ook aan houdingen en opvattingen van leerlingen tegenover relaties en seksualiteit, zoals homoseksualiteit en eigen grenzen stellen (Meijer, van den Borne, Schutte, Poelman, & Soa Aids Nederland, 2012).

4.5 Conclusie

Uit dit onderzoek komt geen eenduidig beeld naar voren over welke omgevingsfactoren doorslaggevend zijn voor een ononderbroken verloop van de schoolcarrière bij jonge moeders. Het is niet zo dat een steunende omgeving vanzelf de uitkomst geeft van succesvol leren. Steun uit de omgeving is daarmee op zichzelf geen voldoende voorwaarde. Wel kan deze beschermende factor bijdragen aan het vormen van competenties bij jonge moeders. Ook is het belangrijk dat de aanstaande en jonge moeders over voldoende betrouwbare informatie beschikken om weloverwogen keuzes te maken. Steun vanuit thuis, in emotionele en praktische zin, was voor de respondenten in dit onderzoek zeer wisselend, zowel tijdens de zwangerschap als na de bevalling. Indien haar ouders haar ondersteunen wanneer het kind er eenmaal is, biedt dit de jonge moeder gelegenheid om de moederrol en de leerlingrol te combineren. Hoewel de betreffende scholen volgens de respondenten ad hoc reageerden op hun situatie, maakte het een verschil of de jonge moeders het gevoel hadden serieus genomen te worden in hun aanstaand moederschap en of er met hen meegedacht werd over praktische oplossingen om toch te kunnen blijven meedoen. Een klankbord voor psychisch welbevinden hebben de jonge moeders op school nauwelijks ervaren. In de gevallen dat de band met school tijdens de zwangerschap verbroken raakte, is er vanuit de school na de bevalling niet opnieuw contact gezocht met de leerling. Vanuit het sociaal netwerk bleek in dit onderzoek de steun van vrienden niet van groot belang te zijn, onder andere omdat de leefwerelden uit elkaar groeien. Wat wel een grote rol speelt, is de relatie van de jonge moeder met de vader van het kind. Indien de relatie niet stabiel bleek, zorgde dit voor veel stress; menig jonge moeder uit dit onderzoek bevond zich op een gegeven moment in de situatie van alleenstaande ouder. Professionele hulp werd enkele keren gezocht, bijvoorbeeld bij Kind en Gezin, maar dit leidde niet tot een langdurig en intensief contact. Over het algemeen genomen is de indruk uit de gesprekken dat de jonge moeders uiteindelijk zelf de knopen doorhakken over de belangrijke en de dagelijkse beslissingen in hun leven, ondanks én dankzij de omgevingsfactoren. Als moeder zijn ze geslaagd en dat is ook de prioritaire opgave die ze zichzelf stellen. De sterke motivatie die ze aan het moederschap ontleen stelt hen, indien ze daarvoor kiezen, in staat om hun moederrol te combineren met hun leerlingrol en zo hun diploma te behalen.

5. Literatuurlijst

Agentschap Zorg & Gezondheid (2014). *Leeftijdsverdeling naar opleidingsgraad moeder*. Geraadpleegd op 25 november 2014 via <http://www.zorg-en-gezondheid.be/Cijfers/Sterftcijfers/Foeto-infantiele-sterftcijfers/Leeftijdsverdeling-naar-opleidingsgraad-moeder/>.

Ashby, C. (2011). Whose "Voice" is it Anyway? Giving Voice and Qualitative Research Involving Individuals that Type to Communicate. *Disability Studies Quarterly*, 31(4), 1723 – 1771.

Audacity (2015). Audacity (versie 2.1.0) Geraadpleegd op 14 mei 2015 via <http://web.audacityteam.org/download/windows>.

Baarda, D., De Goede, M., & Teunissen, J. (2009). *Basisboek Kwalitatief Onderzoek: Handleiding voor het opzetten en uitvoeren van kwalitatief onderzoek*. Groningen: Noordhoff Uitgevers.

Baart, A. (2011). *Een theorie van de presentie*. Den Haag: Boom Lemma uitgevers.

Bagnoli, A. & Clark, A. (2010). Focus Groups with young people: a participatory approach to research planning. *Journal of Youth Studies*, 13(1), 101 – 199.

Benard, B. (1991). *Fostering resiliency in kids: Protective factor in the family, school and community*. Oregon: Northwest Regional Education Laboratory.

Benard, B. (2004). *Resiliency: What Have We Learned?* San Francisco: WestEd.

Bonino, S., Cattellino, E., & Ciairano, S. (2005). *Adolescents and Risk: Behaviors, Functions and Protective Factors*. New York : Springer.

Cammu, H., Martens, E., Van Mol, C., & Jacquemyn, Y. (2013). *Perinatale Activiteiten in Vlaanderen 2012*. Brussel: Studiecentrum voor Perinatale Epidemiologie.

Cammu, H., Martens, E., Martens, G., Van Mol, C., & Jacquemyn, Y. (2014). *Perinatale Activiteiten in Vlaanderen 2013*. Brussel: Studiecentrum Perinatale Epidemiologie.

Dentith, A., Measor, L., & O'Malley, M. (2009). Stirring Dangerous Waters: Dilemmas for Critical Participatory Research with Young People. *Sociology*, 43(1), 158 – 168.

De Wilde, M. (2009). *Onderzoeksrapport: Socio-demografische kenmerken tienerouders in Vlaanderen*. Antwerpen: CSB.

Diez, V. & Mistry, J. (2010). Early Childbearing and Educational Attainment Among Mainland Puerto Rican Teens. *Journal of Adolescent Research*, 25(5), 690 -715.

Eimer, T. (2006). *Vroeg is nog niet voortijdig: naar een nieuwe beleidstheorie voortijdig schoolverlaten*. Nijmegen: Kenniscentrum Beroepsonderwijs Arbeidsmarkt.

Faranet (2015). *Onze missie en visie*. Geraadpleegd op 23 april 2015 via <http://www.faranet.be/over-fara/onze-missie-en-visie>.

Fiom (2011a). *Stroomschema tienerzwangerschap & jong ouderschap in Eindhoven 2011*. https://fiom.nl/sites/default/files/files/Stroomdiagram_Eindhoven_2011.pdf.

Fiom (2011b). *Sociale kaart Tienerzwangerschappen en jong ouderschap*. Eindhoven: Fiom.

Gleason, P. & M. Dynarski (2002). Do We Know Whom to Serve? Issues in Using Risk Factors to Identify Dropouts. *Journal of Education for Students Placed at Risk*, 7, 25-41.

Gonzales, J. (2003). *Cesar Chavez: A Case Study of a Resilient Child's Adaption into Adulthood*. Geraadpleegd op 16 oktober 2014 via <http://eric.ed.gov/?id=ED478347>.

Harding, S. (2004). Introduction: Standpoint theory as a site of political, philosophic and scientific debate. In S. Harding (Ed.). (2004). *The feminist theory standpoint reader: Intellectual and political controversies* (pp. 1-16). New York: Routledge.

Herweijer, L. (2008). *Gestruikeld voor de start: De school verlaten zonder startkwalificatie*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

Jacobs, M., Sourbron, M., & Herremans, W. (2011). Jongeren op de Vlaamse Arbeidsmarkt: Over startkwalificaties, intredejobs en arbeidsmarktprestaties. *Over.Werk Tijdschrift van het Steunpunt WSE*, 2, p. 110 – 126.

Jacquemyn, Y., Temmerman, M., Martens, G., & Dom, A. (2001). Tienerzwangerschap in Vlaanderen. *Tijdschrift voor Geneeskunde*, 57, p. 1077-1082.

Kalil, A. (2002). Perceptions of the School Psychological Environment in Predicting Adolescent Mothers' Educational Expectations. *Journal of Adolescent Research*, 17(6), p. 555 – 567.

Keinemans, S. (2011). *Eervol jong moederschap: Een studie naar de leefwereld van adolescente moeders*. Delft: Eburon.

Klem, A.M. & Connell, J.P. (2004). Relationships Matter: Linking Teacher Support to Student Engagement and Achievement. *Journal of School Health*, 74(7), p. 262 – 273.

Letourneau, N.L, Stewart, M.J. & Barnfather, A.K. (2004). Adolescent Mothers: Support Needs, Resources, and Support-Education Interventions. *Journal of Adolescent Health*, 35, p. 509 – 525.

Lumens (2015). *Tienermoeders*. Geraadpleegd op 30 juli 2015 via <http://www.lumensindebuurt.nl/themas-and-trainingen/thema/tienermoeders>.

MAXQDA (2015). MAXQDA VERBI Software (versie 11.1.0). Geraadpleegd op 14 mei 2015 via <http://www.maxqda.com/downloads/demo>.

McGaha-Garnett, V. (2007). Teenage Parenting and High School Dropouts: Understanding Students' Academic, Social, and Personal Influences. Niet gepubliceerde eindwerk voorgelegd voor het behalen van de graad van licentiaat in de onderwijspsychologie aan de Texas Tech University. Geraadpleegd op 27 april 2014 via http://repositories.tdl.org/ttu-ir/bitstream/handle/2346/10097/McGaha-Garnett_Valerie_Diss.pdf?sequence=1.

Meijer, S., van den Borne, M., Schutte, L., Poelman, J., & Soa Aids Nederland (2012). *Lang leve de liefde: Docentenhandleiding voor vmbo, havo en vwo*. Amsterdam: Soa Aids Nederland.

Monahan, K.C., Oesterle, S. & Hawkins, J. D. (2010). Predictors and Consequences of School Connectedness: the Case for Prevention. *The Prevention Researcher*, 17(3), p. 3 – 6.

Mortelmans, D. (2007). *Handboek kwalitatieve onderzoeksmethoden*. Leuven: Acco.

Olsson, C.A., Bond, L., Burns, J.M., Vella-Brodrick, D.A., & Sawyer, S.M. (2003). Adolescent resilience: a concept analysis. *Journal of Adolescence*, 26, p. 1 – 11.

Pérez-López, F.R., Chedraui, P., Kravitz, A.S., Salazar-Pousada, D., & Hidalgo, L. (2011). Present problems and controversies concerning pregnant adolescents. *Journal of Contraception*, 2, p. 85 – 94.

Riksen-Walraven, J.M.A. & Geerts, P. (1988). Sociale ondersteuning en veerkracht: een vicieuze spiraal? In P.P. Goudena, H.J. Groenendaal & F.A. Swets-Gronert (Red.), *Kind in geding: bedreigende en beschermende factoren in de psychosociale ontwikkeling van kinderen* (pp. 47 – 61). Leuven: Uitgeverij Acco.

Rutter, M. (1999). Resilience concepts and findings: implications for family therapy. *Journal of Family Therapy*, 21, p. 119 – 144.

SmithBattle, L. (2007). "I Wanna Have a Good Future": Teen Mothers' Rise in Educational Aspirations, Competing Demands, and Limited School Support. *Youth & Society*, 38(3), p. 348- 371.

Statbel (2014). *Vroegtijdige schoolverlaters*. Geraadpleegd op 7 mei 2014 via http://statbel.fgov.be/nl/statistieken/cijfers/arbeid_leven/opleiding/vroegtijdig/.

Traag, T. & Van der Velden, R.K.W. (2008). *Early school-leaving in the Netherlands. The role of student-, family- and school factors for early school-leaving in lower secondary education*. Maastricht: Research Centre for Education and the Labour Market.

Upchurch, D.M, McCarthy, J. & Ferguson, L.R. (1993). Childbearing and Schooling: Disentangling Temporal and Causal Mechanisms: Reply. *American Sociological Review*, 58(2), p. 738 – 740.

Vangelisti, A.L. (2009). Challenges in conceptualizing social support. *Journal of Social and Personal Relationships*, 26(1), p. 39 -51.

Vlaams Ministerie van Onderwijs en Vorming (2013). *Vroegtijdig schoolverlaten in het Vlaams secundair onderwijs: Cijferrapport voor de schooljaren 2009-2010 tot en met 2012-2013*. Brussel: Departement Onderwijs en Vorming.

Vlaamse onderwijsraad (2014). Vlaanderen dreigt zijn talent te verspillen. Geraadpleegd op 22 mei 2014 via <http://www.vlor.be/persbericht/vlaanderen-dreigt-zijn-talent-te-verspillen>.

Vlaamse Overheid (2014a). *Decreet 31 januari 2014 houdende diverse maatregelen betreffende de rechtspositie van leerlingen in het basis- en secundair onderwijs en betreffende de participatie op school* Geraadpleegd op 28 februari 2014 via <http://docs.vlaamsparlement.be/docs/stukken/2013-2014/g2421-6.pdf>.

Vlaamse Overheid (2014b). *Onderwijs en wetenschap*. Geraadpleegd op 22 mei 2014 via <http://www.vlaanderen.be/nl/onderwijs-en-wetenschap>.

Vlaamse Overheid (2015). *Besluit van de Vlaamse Regering betreffende het onderwijs aan huis voor zieke kinderen en jongeren*. Geraadpleegd op 14 juli 2015 via <http://data-onderwijs.vlaanderen.be/edulex/document.aspx?docid=13911>.

Vzw Lejo (2015). *"Dankbaar dat we ons weer even tiener mogen voelen en niet enkel mama"*. Geraadpleegd op 30 juli 2015 via <http://www.lejo.be/dankbaar-dat-we-ons-weer-even-tiener-mogen-voelen-en-niet-enkel-mama/>.

Week van de lentekriebels (2015). *Achtergrondinformatie*. Geraadpleegd op 28 juli 2015 via <http://www.weekvandelentekriebels.nl/leerkrachten/achtergrondinformatie>.

WestEd (2014). *Resilience & Youth Development*. Geraadpleegd op 25 mei 2014 via https://chks.wested.org/using_results/resilience.

Witte, T. & Notten, T. (2008). Zorgen, Boeien en Binden: Een internationale vergelijking van enkele interventies rond voortijdig schoolverlaten. *Sociale Interventie*, 17(1), p. 5 – 14.

Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid (WRR) (2009). *Vertrouwen in de school : over de uitval van 'overbelaste' jongeren*. Amsterdam: Amsterdam University Press.

Zachry, E.M. (2005). Getting My Education: Teen Mothers' Experiences in School Before and After Motherhood. *Teachers College Record*, 107(12), p. 2566 – 2598.

Bijlage 1: Topiclijst

Introductie

De vragen die ik je ga stellen gaan over de periode tijdens je zwangerschap en na je bevalling. Ik wil graag van jou horen hoe jij deze periodes hebt ervaren en welke steun je kreeg. Verder gaan de vragen over welke keuzes je hebt gemaakt in verband met school. Ik heb het ook opgedeeld in eerst over 'tijdens de zwangerschap' en dan 'na de zwangerschap'. We zullen eerst beginnen met een aantal vragen over de periode tijdens je zwangerschap.

Tijdens de zwangerschap

- Je zat op de middelbare school toen je ontdekte dat je zwanger was: hoe heb je dat nieuws ervaren?
 - Aan wie heb je dat nieuws als eerst verteld?
 - Hoe reageerde je omgeving op het feit dat je nu zwanger was?
 - Vriend
 - Ouders
 - Familieleden
 - Ouders van vriend
 - Vrienden / vriendinnen
 - Andere mensen in je omgeving
 - Voelde je je gesteund door deze mensen?
- Wanneer heb je jouw school op de hoogte gebracht dat je zwanger was?
 - Aan wie heb je dit verteld?
 - Hoe reageerden zij?
 - Heb je dit alleen gedaan of samen met iemand?
 - Had jouw school al ervaring met zwangere leerlingen?
 - Wist je dit voordat je de school inlichtte?
 - Had jouw school bepaalde regels/aanpak/procedure/reglement voor zwangere leerlingen?
 - Kun je voorbeelden geven van die regels/aanpak/procedure/reglement?
 - Wat vind je van die regels?
 - Wat zijn goede punten?
 - Wat zijn slechte punten?
 - Als jij zou mogen bepalen, hoe zou dan het ideale reglement eruitzien?
 - Voelde je je gesteund door de school?

- Ben je naar school blijven gaan tijdens je zwangerschap?
 - Heb je zelf die keuze gemaakt of samen met anderen?
 - Hoe heb je die keuze gemaakt?
 - Heb je met andere mensen hierover gesproken?
 - Heb je informatie opgezocht?
 - Wat vonden mensen in je omgeving van jouw keuze?
 - Hoe reageerde je familie (ouders, broers/zussen)?
 - Hoe reageerde je vriend?
 - Hoe reageerde de familie van je vriend?
 - Ben je steeds naar school blijven gaan?
 - Welke periodes wel of niet?
 - Kon je gewoon mee of moest er iets geregeld worden (bijv. stage of praktijk)?
 - Hoe ging jouw school om met het feit dat je toen niet naar school bent gegaan?
 - Hoe vond je het om naar school te gaan terwijl je zwanger was?
- Indien gestopt: waarom ben je gestopt met school?
 - Heb je die keuze zelf gemaakt of samen met anderen?
 - Als je dingen zou mogen veranderen, wat zou jou geholpen hebben om door te gaan met school?
 - Wat vonden mensen in je omgeving van jouw keuze?
 - In de tijd dat je niet naar school ging, was er toen wel ander contact met de school?
- Je hebt het eerst verteld aan de school, wat gebeurde er daarna?
 - Heb je jouw nieuwe situatie met andere mensen op school besproken?
 - Vb. CLB, schoolpsycholoog etc.
 - Leraren
 - Mentor
 - Klasgenoten
 - Hoe reageerden jouw leraren?
 - Hoe heb je dat ervaren?
 - Hoe zouden ze op je kunnen reageren?
 - Hoe reageerden jouw klasgenoten?
 - Hoe heb je dat ervaren?
 - Hoe zouden ze op je kunnen reageren?
 - Hoe reageerden je ouders op de combinatie van zwanger zijn en naar school gaan?
 - Je vriend?
 - Vriendinnen?
 - Andere mensen in je omgeving?

We hebben nu een aantal zaken besproken in de periode tijdens je zwangerschap. Nu gaan we dieper in op de periode na je bevalling.

Na de zwangerschap

- Je was nu een jonge moeder, hoe heb je deze periode ervaren?
- Van wie heb je hulp en steun ervaren tijdens deze periode?
 - Praktisch → financieel, woonruimte
 - Emotioneel
 - Toekomstgericht
- Ben je na je bevalling terug naar school gegaan?
 - Hoe snel na de bevalling?
 - Zelfde school? Zelfde klas?
 - Kon je gewoon mee of moest er iets geregeld worden (bijv. stage of praktijk)?
 - Heb je deze keuze alleen gemaakt of samen met anderen?
 - Heb je deze keuze besproken met je school? Heeft de school contact gezocht met jou na de bevalling?
- Hoe verwelkomde jouw school jou?
 - Had je school al eerder ervaring gehad met leerlingen die jonge moeders waren?
 - Wist je dit voordat je de school inlichtte?
 - Had jouw school bepaalde regels/aanpak/procedure/reglement voor jonge moeders?
 - Kun je voorbeelden geven van die regels/aanpak/procedure/reglement?
 - Wat vind je van die regels?
 - Wat zijn goede punten?
 - Wat zijn slechte punten?
 - Als jij zou mogen bepalen, hoe zou dan het ideale reglement eruitzien?
 - Voelde je je gesteund door de school?
- Heb je jouw nieuwe situatie met andere mensen op school besproken?
 - Vb. CLB, schoolpsycholoog etc.
 - Leraren
 - Mentor
 - Klasgenoten
- Hoe reageerden jouw leraren?
 - Hoe heb je dat ervaren?
 - Waren zij een steun voor je?
 - Hoe zouden ze op je kunnen reageren?
- Hoe reageerden jouw klasgenoten?
 - Hoe heb je dat ervaren?
 - Waren zij een steun voor je?
 - Hoe zouden ze op je kunnen reageren?

- Hoe reageerden je ouders op de combinatie van moeder en naar school gaan?
 - Je vriend?
 - Vriendinnen?
 - Andere mensen in je omgeving?
 - Waren zij een steun voor je?
- Hoe heb jij de balans tussen moeder-zijn en leerling-zijn ervaren?
 - Kun je daar voorbeelden van noemen?
- Als je niet terug naar school bent gegaan, waarom dan niet?
 - Heb je deze keuze zelf gemaakt of samen met anderen? Met wie dan?
 - Waren er praktische dingen die het te lastig maakten (inkomen, opvang)?

Afsluiting

- Wil je nog iets kwijt? Zijn er nog zaken die je graag met me wil delen of waar je het graag nog over wilt hebben?
- Na de individuele gesprekken zou ik graag nog een afsluitend groepsgesprek hebben om samen na te denken over verbeterpunten en tips. Zou je geïnteresseerd zijn om hieraan deel te nemen?
- Ken je misschien nog andere meisjes in een gelijke situatie die met mij zouden willen praten? Heb je misschien nog ideeën hoe ik andere meisjes zou kunnen bereiken?
- Hoe heb je dit gesprek ervaren? Vond je bepaalde vragen ongemakkelijk of ongepast?
- Bedankt voor je tijd en als dank heb ik een klein geschenkje.

Bijlage 2: Fiches respondenten

Respondent 1

Respondent 1 werd op 17-jarige leeftijd moeder. Zij zat toen in het 6de leerjaar van BSO Haartooi. Ze woonde nog thuis bij haar ouders. Ze is gestopt met school vóór de bevalling.

Ten tijde van de onderzoeksperiode is ze 19 jaar; haar oudste kind is nu 2 jaar. Ze woont samen met haar vriend, met wie ze haar tweede kind verwacht. Ze zit momenteel thuis wegens haar zwangerschap.

Tijdens de zwangerschap

Op het moment dat ze zwanger raakte, volgde respondent 1 de opleiding Haartooi. Binnen de opleiding moest ze werken met producten en ze was bang dat er mogelijk schadelijke stoffen tussen zaten voor het ongeboren kind. Om eventuele risico's hieromtrent te vermijden, nam ze zelf het initiatief om haar studies stop te zetten. Ze vond het niet nodig dat de school haar tegemoet kwam met aanpassingen in het programma. Haar ouders lieten haar vrij in haar keuze. Zij is kort na de geboorte van haar eerste kind opnieuw zwanger geraakt en heeft om deze reden haar schoolloopbaan voorlopig beëindigd.

Op school had zij een goede band met haar leraren en deze probeerden haar te stimuleren om naar school te blijven gaan. Zij stonden voor haar gevoel klaar voor haar, maar op de langere termijn kwamen deze aanmoedigingen op haar over als "zagen". Zij had eerder nood aan een andere jonge mama als lotgenoot die haar kon ondersteunen. Met haar klasgenoten had zij geen goede band. Ze trok zich niets aan van wat zij vonden; voor haar waren zij geen steun.

Met haar vrienden sprak ze over haar situatie, maar ze was overtuigd dat ze zelf de keuze moest maken.

Na de bevalling

Kort na haar eerste kindje is respondent 1 opnieuw zwanger geraakt van dezelfde partner. Om deze reden heeft ze haar diploma nog niet behaald. Haar plan voor de toekomst is om avondschool te gaan doen en deeltijds te gaan werken. Ze vindt het belangrijk om bij haar kinderen te kunnen zijn. Ze realiseert zich dat een diploma noodzakelijk is om aan werk te geraken.

Respondent 2

Respondent 2 werd op 17-jarige leeftijd moeder. Zij zat toen in het 5de leerjaar van BSO Verzorger. Ze woonde bij de ouders van haar vriend. Ze is naar school blijven gaan tijdens de zwangerschap en is na de bevalling terug naar school gegaan.

Ten tijde van de onderzoeksperiode is ze 19 jaar; haar kind is nu 2 jaar. Ze woont in bij de ouders van haar vriend. Ze gaat momenteel naar school.

Tijdens de zwangerschap

Respondent 2 heeft nooit goed contact gehad met haar eigen ouders, dus ze woonde vóór de zwangerschap samen met haar vriend bij zijn ouders. Haar schoonouders hebben haar financieel gesteund door spullen te kopen, omdat ze zelf geen inkomen heeft. Het meedelen dat ze zwanger was op school vond ze moeilijk. Haar vriend was erbij en heeft de situatie uitgelegd aan een leraar. De leraren schrokken van haar zwangerschap en zagen volgens haar liever dat ze het kindje niet zou houden. Zij miste tijdens haar zwangerschap de steun van haar leraren, maar heeft daarentegen wel haar school afgemaakt, zij het met enige vertraging. Ze koos er bewust voor om haar voltijdse opleiding af te maken. Zij beseft het belang van het halen van een diploma.

Na de bevalling

Respondent 2 had een goede vriendin waarmee ze goed over alles kon praten. Dat meisje heeft haar in de steek gelaten toen respondent 2 tijdelijk niet op school kwam rondom de bevalling. Haar schoonouders bleven haar steunen na de bevalling; zij woonde nog altijd bij hun in. Haar vriend is haar tot steun, want die let op het kind terwijl ze huiswerk maakt. In de klas waar ze nu zit, heeft ze goed contact met haar klasgenoten.

Respondent 3

Respondent 3 werd op 18-jarige leeftijd moeder. Zij zat toen in het 6de leerjaar van de deeltijdse opleiding Logistiek. Ze woonde sinds haar 16de samen met haar vriend. Ze is naar school blijven gaan tijdens de zwangerschap en is na de bevalling terug naar school gegaan.

Ten tijde van de onderzoeksperiode is ze 22 jaar; haar kind is nu 4 jaar. Ze woont samen met haar vriend en haar kind bij zijn ouders. Ze heeft momenteel een baan.

Tijdens de zwangerschap

Respondent 3 woonde op het moment dat ze zwanger raakte al zelfstandig samen met haar vriend. Het koppel had een kinderwens, dus haar ouders waren niet verrast door de zwangerschap. Van haar ouders ervoer ze veel steun en hulp. Zij kon ook een beroep doen op de ouders van de vader. Naast emotionele steun kon zij bij hen terecht voor praktische steun. Ze geeft aan dat ze voor het overige een klein netwerk had door een verhuizing van Nederland naar België.

Zij zat op een deeltijdsopleiding, waar ze, in tegenstelling tot het voltijdsonderwijs, het gevoel had dat ze als volwassene werd behandeld. Zij gaf aan heel tevreden te zijn met de manier waarop de school haar ondersteunde tijdens haar zwangerschap. Volgens haar accepteerde de school haar situatie waardoor het voor haar gevoel voor de school mogelijk werd om adequaat te reageren. De leerkrachten leefden mee met haar en onderhielden het contact tijdens en na de zwangerschap.

Zij gaf aan dat zij contact had met het Centrum voor Leerlingbegeleiding op school. Zij kon daar terecht voor een gesprek of voor informatie.

Na de bevalling

Het hebben van een kind op een jonge leeftijd betekende voor respondent 3 meer aandacht van haar omgeving. Ze kon vooral rekenen op haar ouders, zijn ouders en haar buurvrouw. Ook het CLB stond klaar voor haar met informatie en advies. Zij gaf aan dat er altijd mensen voor haar klaarstonden. Een jaar later kwam ze voor een moeilijke beslissing te staan; zij bleek opnieuw zwanger te zijn van haar vriend waarmee zij ondertussen was getrouwd. Zij moest de keuze maken om de zwangerschap af te breken, omdat zij het gevoel had dat kindje geen toekomst te kunnen bieden. Haar partner was op dat moment werkloos en zij had ook geen baan.

Respondent 4

Respondent 4 werd op 17-jarige leeftijd moeder. Zij zat toen in het 6de leerjaar van Syntra Florist. Ze woonde nog thuis bij haar ouders. Ze is gestopt vóór de bevalling.

Ten tijde van de onderzoeksperiode is ze 18 jaar; haar kind is nu 6 maanden. Ze woont bij haar ouders. Zij heeft momenteel een baan.

Tijdens de zwangerschap

De zwangerschap van respondent 4 kwam niet als een verrassing in de familie, want haar eigen moeder en grootmoeder werden ook al jong moeder.

Vóór haar zwangerschap was het plan dat zij met haar vriend zou gaan samenwonen in een appartement. Ze had haar spaargeld daarin geïnvesteerd. Toen zij zwanger bleek te zijn, heeft haar vriend de relatie echter verbroken. De steun van haar vriend heeft ze tijdens haar zwangerschap gemist. De ouders van haar vriend waren destijds niet op de hoogte van de zwangerschap. Zij heeft hen gebeld om de situatie uit te leggen, maar er is nooit verder contact geweest. De ouders van het meisje hebben haar toen terug in huis genomen. Zij koos er voor om te stoppen met school om te gaan werken. Financiële zekerheid op de korte termijn had de prioriteit boven een diploma halen. Zij is vóór haar bevalling gestopt met school, ondanks het feit dat zij goed contact en steun kreeg van haar leraren. Dit heeft haar emotioneel geholpen bij het bespreekbaar maken van haar situatie. Met haar klasgenoten had zij volgens eigen zeggen weinig contact. Het nieuws over de zwangerschap heeft zij zo lang mogelijk verborgen gehouden. Zij kon op niemand terugvallen in deze periode, omdat haar vrienden haar lieten vallen door roddels van haar vriend.

Na de bevalling

Respondent 4 kon door praktische steun van haar moeder beginnen aan haar eigen gezin. Zij woont nog altijd bij haar moeder, daardoor kan zij geld opzij leggen voor later. Ze doet momenteel laaggeschoold werk en heeft een sollicitatietraining gevolgd. Na de bevalling heeft ze minder tot geen contact meer met haar vrienden. Zij mist contacten buitenshuis en voornamelijk lotgenotencontact.

Respondent 5

Respondent 5 werd op 18-jarige leeftijd moeder. Zij zat toen in het 5de leerjaar van de Kunstschool Film en Fotografie. Ze woonde in bij de ouders van haar vriend. Ze is naar school blijven gaan tijdens de zwangerschap en is na de bevalling terug naar school gegaan.

Ten tijde van de onderzoeksperiode is ze 28 jaar; haar oudste kind is nu 10 jaar. Ze woont samen met haar vriend, met wie ze in totaal twee kinderen heeft. Ze is momenteel werkzoekend.

Tijdens de zwangerschap

Respondent 5 had het gevoel dat het contact met haar moeder niet gemakkelijk was en dat ze met haar niet goed kon praten. Haar ouders steunden haar eerder praktisch dan emotioneel. Zij woonde al niet meer thuis toen ze ontdekte dat ze zwanger was. Haar moeder wilde in het begin dat haar dochter de zwangerschap zou laten afbreken, maar dit is uiteindelijk niet gebeurd. Ze had met haar vrienden een vertrouwelijke band. Zij waren als eersten op de hoogte van de zwangerschap en steunde haar in deze situatie. De ouders van haar vrienden steunden haar ook.

De contacten met haar leraren op school verliepen soepel. Het was een informele omgeving volgens haar. Ze voelde zich emotioneel meer gesteund door de school dan door haar ouders.

Na de bevalling

De praktische steun van haar ouders bestond uit het oppassen op hun kleinkind terwijl de jonge moeder naar school ging of huiswerk maakte. De school kwam haar tegemoet door toe te staan dat zij een uur eerder van de lessen mocht vertrekken om op tijd haar kind te gaan ophalen bij de crèche. Haar huiswerk mocht zij inhalen tijdens de uren Lichamelijke Opvoeding, omdat ze daar thuis met haar kindje minder tijd voor had.

Respondent 6

Respondent 6 werd op 14-jarige leeftijd moeder. Zij zat toen in het 1ste leerjaar van ASO Wetenschappen. Ze woonde nog thuis bij haar ouders. Ze is gestopt vóór de bevalling.

Ten tijde van de onderzoeksperiode is ze 27 jaar; haar oudste kind is nu 13 jaar. Ze woont samen met haar nieuwe vriend. Ze heeft in totaal drie kinderen. Ze is momenteel werkzoekend.

Tijdens de zwangerschap

De moeder van respondent 6 heeft voor haar dochter de beslissing genomen om van voltijds naar deeltijds onderwijs te gaan. Hiermee zou ze sneller geld kunnen gaan verdienen om in het onderhoud van haar kindje te voorzien. Volgens de wens van haar moeder ging ze naar de deeltijdse opleiding Verkoop, maar ze had niet het gevoel dat ze er veel kon leren. Ze is er dan ook voortijdig mee gestopt. Van haar moeder ontving ze weinig emotionele steun, maar die kon ze wel vinden bij haar oudere zus.

Haar klasgenoten toonden begrip voor haar situatie, maar zij ervoer dat niet als steun. Zij werd door andere scholgenoten gepest en uitgelachen vanwege haar zwangerschap. Met haar leraren had ze nog geen vertrouwensband kunnen opbouwen, omdat ze pas in het 1ste leerjaar zat.

Na de bevalling

Respondent 6 heeft tot nu toe geen diploma secundair onderwijs of andere getuigschriften behaald. Zij gaf aan daar nog altijd de nadelen van te ondervinden. Een baan vinden is lastig, want ze kan geen startkwalificatie voorleggen. Het belang van een diploma is duidelijk voor haar en daarom stimuleert ze haar eigen kinderen in hun schoolcarrière. De band met haar moeder is niet veranderd na de bevalling. Voor emotionele steun kan ze niet bij haar terecht, op haar zus kan ze wel altijd rekenen.

Respondent 7

Respondent 7 werd op 17-jarige leeftijd moeder. Zij zat toen in het 6de leerjaar van de Hotelschool. Ze woonde nog thuis bij haar ouders. Ze is naar school blijven gaan tijdens de zwangerschap en is na de bevalling terug naar school gegaan.

Ten tijde van de onderzoeksperiode is ze 24 jaar; haar oudste kind is nu 7 jaar. Ze woont samen met haar nieuwe vriend, met wie ze een baby heeft. Ze heeft momenteel een baan.

Tijdens de zwangerschap

Respondent 7 had geen goed contact met haar ouders. Zij kon emotioneel niet bij hen terecht en had het gevoel gefaald te hebben door haar zwangerschap. Haar moeder stelde aanvankelijk een abortus voor, maar dat heeft respondent 7 geweigerd. Uiteindelijk draaiden de ouders bij in hun houding. De ouders van haar vriend hebben haar ook gesteund.

Op school heeft zij een leraar waarmee ze een goede band had, in vertrouwen genomen. Aan hem heeft ze verteld dat ze zwanger was en samen hebben ze dit in de klas bespreekbaar gemaakt.

Haar vriend was blij met de zwangerschap en wilde graag het kindje houden. Zij hebben samen over de mogelijkheden en de toekomst gepraat, met ondersteuning van Kind & Gezin. Haar vriend was haar niet alleen in hun persoonlijke situatie tot steun, maar ook op school. Hij zorgde ervoor dat andere leerlingen geen vervelende opmerkingen maakten. Respondent 7 gaf aan steun van personen die zelf ervaring hebben met jong moederschap, gemist te hebben.

Na de bevalling

Voor respondent 7 betekende de komst van het kind een positieve verandering in haar leven. Zij voelde zich meer verantwoordelijk en besteedde meer aandacht aan school dan aan sociale contacten. Ook leerde zij door het moederschap beter voor zichzelf op te komen. Als haar klasgenoten vervelende opmerkingen maakten, dan durfde ze hier op in te gaan. Ze heeft het gevoel enkele vrienden te zijn verloren door een andere levensstijl. Ze heeft behoefte aan nieuwe contacten, maar vindt dit moeilijk.

Met de vader van het kind heeft zij geen relatie meer, omdat hij jaloers werd op de band tussen moeder en dochter. Zij vond hem onvolwassen en onvoorbereid op het vaderschap.

Aan haar ouders vroeg zij geen steun; zij loste haar praktische problemen altijd zelf op. Erkenning voor haar moederrol heeft ze thuis nooit ontvangen, maar haar moeder vertelde wel tegen andere mensen dat ze trots op haar dochter was. Het contact met Kind & Gezin bleef behouden door de gratis bezoeken, maar respondent 7 vond hen te negatief en prestatiegericht naar haar kind toe.

Respondent 8

Respondent 8 werd op 17-jarige leeftijd moeder. Zij zat toen in het 6de leerjaar van BSO Groen. Ze woonde nog thuis bij haar ouders, waarna ze tijdelijk in een instelling voor jonge moeders verbleef. Ze is naar school blijven gaan tijdens de zwangerschap, maar is na de bevalling gestopt.

Ten tijde van de onderzoeksperiode is ze 22 jaar; haar kind is nu 5 jaar. Ze woont alleen met haar dochter. Ze is momenteel werkzoekend.

Tijdens de zwangerschap

De ouders van respondent 8 zijn gescheiden. Sinds haar 12de jaar woonde zij bij haar vader. Met haar moeder, die psychische problemen heeft, had ze weinig contact. Ook haar zus steunde haar niet. Haar schoolcarrière verliep niet vlot. Ze deed toen deeltijdsonderwijs na van twee scholen te zijn weggestuurd. Haar vader, met wie ze geen vertrouwensband had, reageerde afwijzend op de zwangerschap en wees haar de deur. Haar zus koos de kant van haar vader en steunde haar niet. Haar tantes hebben haar met gesprekken en advies gesteund. Ze hebben ook praktische steun geboden door het aanschaffen van benodigdheden voor het kind.

Met haar klasgenoten en leraren had ze een goede band. De jongens in haar klas waren beschermend tegenover haar. Tijdens de lessen en taken werd rekening gehouden met haar situatie; dit waardeerde ze.

Na de bevalling

Respondent 8 ziet de komst van haar kind als een goede reden om gemotiveerd te blijven om iets van haar leven te maken. Zij heeft in haar beleving geen goede opvoeding genoten en wil het nu zelf anders aanpakken voor haar kind. Zij maakte na de bevalling de keuze om niet meer terug te keren naar de opleiding Groen. Via een consulente die de school voor haar had geregeld, kon ze naar een opvangcentrum voor jonge moeders. Zij heeft daar in een studio gewoond totdat haar kind een paar maanden oud was. Ze gaf aan zich daar niet serieus genomen gevoeld te hebben en niet erkend te worden als moeder. Na een paar maanden verliet zij de instelling en heeft zij samengewoond met de vader van haar kind, maar dat ging mis door zijn drankprobleem. Hun relatie is verbroken, maar de vader mag zijn kind regelmatig zien. Zij vindt het fijn dat haar kind haar vader leert kennen. Op de ouders van haar ex-vriend kan ze geen beroep doen, omdat ze in Somalië wonen. Na samengewoond te hebben met haar ex-vriend, mocht ze bij haar vader verblijven totdat haar kind één jaar oud was. Momenteel woont ze samen met haar kind zelfstandig in een appartement.

Bijlage 3: Getranscribeerd groepsgesprek (R7 en R8)

I: Dus dankjewel dat jullie zijn gekomen. Eh, in dit focusgroep gaan we nadenken over de rol van de school en wat de school zou kunnen betekenen voor jullie. Jullie hebben allebei ervaring met jonge moeder zijn en welke keuzes je daarbij moest maken. Dus ik dacht dat het misschien handig is om een voorstelrondje toe doen? Gewoon kort wie je bent, hoe oud je nu bent en hoe oud je was toen je zwanger was.

R8: Ehm, ik ben R8 en ben nu 22 jaar. Toen ik zwanger was, was ik achttien of zeventien, en toen ik bevallen was, was ik achttien. Mijn dochter is nu vier jaar, bijna vier jaar.

R7: Ja, ik ben R7 en ben nu 24 en ik was zwanger toen ik zestien, zeventien was. Ehm, die van mij is dus al 7. En ik heb nu nog een zoontje terug en *(onverstaanbaar)* die is tien maanden.

I: Ok, dus ehm, ik heb jullie al gesproken in de individuele interviews en ik heb daaruit een soort van algemene resultaten genomen, van alle 8 interviews die ik heb genomen en dat wil kort op ingaan. Jullie mogen natuurlijk op mijn vraag antwoorden maar jullie mogen ook op elkaar reageren en elkaar vragen stellen, dat is geen probleem. Ehm, het eerste resultaat is dat veel scholen geen reglement of regels hebben voor meisjes die zwanger zijn. Ehm, wat vinden jullie ervan?

R8: Dat is wel heel moeilijk. Je komt direct met hele moeilijke vragen.

R7: Bij mij vielen ze sowieso uit de lucht. Bij mij was het een jongensschool en meer jongensrichtingen dan voor meisjes, want ik zat op een hotelschool. Ehm, ik was daar ook de eerste die zwanger was, vol jongens. Die vielen echt uit de lucht en .. ik moet wel zeggen dat die echt meteen meelevend waren. Het was niet dat ze zeiden van: "Ja, dan doet ge uw jaar opnieuw he". Dus die hebben echt wel gekeken... de directrice... Het was wel een directrice. Dus ik denk dat dat wel een voordeel was. Als dat een man was, was dat denk ik minder logisch, denk ik. Ik kan dat nu niet zeggen. We zijn samen gaan zitten. Ik had in mijn school alleen maar directrices. En ook zo, van die hotelscholen, echt zo'n boertige school en zo van die stoere meneertjes en ik dacht: oh nee, dat is echt erg nu.. Maar die directrice heeft wel echt haar voortouw genomen, om dan niet zomaar ... en ja opnieuw, en ik was ook, ik, het kwam ook mooi uit, omdat ik ging bevallen in mei en dan zou het nog een maand zijn. dus dan zou het.. Ik heb ook echt heel mijn jaar gedaan, behalve die laatste maand, dat was een maand stage normaal. Dus als het zo naar voren was, heb ik een maand kunnen wachten en dan heb ik mijn stage kunnen doen in de vakantie en dan had ik mijn jaar gecompenseerd.

R8: Ja, dat was dan wel goed geregeld dan.

R7: Ja, het kwam ook wel goed uit. Allez, als ik nu een heel slechte, miezerige zwangerschap had, dan had ik denk ik wel mijn jaar moeten overdoen. Maar ik had dat niet, dus...

R8: Bij mij viel het eigenlijk ook wel heel goed mee. Als je naar het school kijkt waar ik op zat, maar ik zat op deeltijds, daar was alles al losser. Dus daar was alles makkelijker, want daar komen de jongeren terecht die op andere scholen zijn die buiten zijn gesmeten of leerproblemen hebben of zelfs jongeren die van bijzonder onderwijs komen, die willen gaan werken, die gaan naar deeltijds. En dat is twee dagen school en drie dagen werken, dus dat is daar al wat losser en als daar iemand kwaad wordt of er wordt gevochten of iemand is zwanger... Daar is elk jaar wel een meisje zwanger, denk ik dan. Want toen ik daar was, was ik zwanger en een jaar later iemand anders zwanger en een jaar later was er ook iemand die zwanger was. Ik denk dat op mijn school, op die deeltijdsschool niets bijzonders was. Maar daar was ook een directrice en die heeft mij ook geholpen. Die heeft een mevrouw geregeld die, hoe ik dat zeggen, die vroeger bij de jeugddienst werkte, denk ik toch, en ze werkt ook als verpleegster. En ze heeft voor mij naar de instelling gezocht en met mij ook gesproken van: "Wat zijn je plannen nu, hoe zie je het zitten, wat ga je veranderen, wat wil je bereiken?". Dus eh, bij mij was de school ook wel oké, maar andere scholen gaan niet zo zijn als bij u en bij mij. Sowieso niet. ik denk dat de meeste scholen zich beter moeten voorbereiden, want het kan altijd, ja, overal gebeuren en wat voor regels er dan moeten komen...

I: Ja, inderdaad. Hebben jullie daar ideeën over wat er in zo'n reglement zou moeten staan?

R8: Dat is heel moeilijk, vind ik, dat we moeten zeggen welke regels een school zou moeten hebben tegenover een zwangere jonge moeder.

R7: Ja, ik denk wel dat ze een oplossing kunnen vinden, als ze echt hun best doen. Want er zijn thuis opleidingen, he, je kan dat doen, dat is niet dat dat niet mogelijk is om thuis voor school te leren, maar dat hangt ook wel af van welke richting je doet. Hotelschool kun je in het algemeen niet thuis doen, maar ehm, ...

R8: Het ligt ook veel aan het meisje zelf. Aan de mama zelf, hoe dat zij er tegenover staat en ook hoe haar, hoe zij zelf de motivatie en toekomst ziet. Want uiteindelijk, als je als mama zwanger zijt, moet je dat ook allemaal zelf doen, niemand gaat het voor u doen. Dat de school u dan steunt, dat gaat sowieso al veel helpen. Want er zijn sommige scholen die zeggen: "Oei, je bent zwanger? Ja, trekt uw plan maar he..". Dus ik denk dat wij met zijn tweeën toch wel een beetje geluk hebben gehad dat we toch een beetje fatsoenlijke directrices hadden.

R7: Ja, absoluut.

R8: En ik denk eigenlijk dat dat niet dom zou zijn van scholen als ze, er zijn toch veel scholen, die een lagere school en een kleuterschool hebben in dezelfde straat bijvoorbeeld. Waar ik woon bijvoorbeeld, had je een school met middelbare school, lagere school, hogere school én kleuterschool en ook nog een crèche, allemaal in dezelfde straat en ik denk dat dat voor hun slim zou zijn, dat als er zwangere tienermoeders zijn, dat hun kind dan voorrang zou krijgen om naar dezelfde kinderopvang te gaan als van het school dan. Want in Amerika doen ze dat wel he, want daar hebben

ze wel reglementen voor tienermoeders. Ja, ik haat dat woord, tienermoeders, ik haat dat woord tienermoeders, he.

R7: Ja, voor mij is dat ook. Daar is dat al iets normaler als bij ons.

R8: Ja, dat gebeurt overal eigenlijk, he.

R7: Als je daar abortus zou plegen, is dat daar normaal, he. Terwijl hier is dat al meer van: Denk na en uw toekomst..

I: Ja, inderdaad, ja ja.

R8: Hier in België is dat toch ook anders. Ik heb toch al veel gehoord van, dat er ook veel meisjes zijn hier in België die toch ook abortus doen, heel veel. Ikzelf ben ook opgegroeid met meisjes die dat ook hebben gedaan, maar stilzwijgen erover, zo weinig mogelijk mensen mogen dat weten. Terwijl dat als je abortus hebt gedaan, op welke leeftijd dan ook, en ge komt op een leeftijd dat ge uw vent hebt gevonden en aan kinderen wil gaan doen, dan krijgt ge uw eerste kind, maar eigenlijk is dat uw tweede kindje. Want dan heb je uw eerste kindje eigenlijk vermoord omdat *(onverstaanbaar)*: "Oei, mijn leven. Ik wil nog feesten en ik wil nog drinken en ik wil op kot gaan en dit en dat. En studeren, oke, dat snap ik, dat is belangrijk, maar dat wil niet zeggen dat als ge een kind hebt, dat ge dan niet kan studeren, he.

R7: Ja, maar dat ligt ook aan uw wilskracht, he. Als ge zelf niet sterk genoeg staat.. Ik ken genoeg mensen die wel voor hun kind hebben gekozen, die hun kind gewoon.. die nog altijd uitgaan, die nog altijd denken van: "Ooh, ik ga genieten...".

R8: Ja, maar mensen overdrijven daarin ook, he.

R7: Ja, dat is dan ook wel weer. En dan denk ik: Dat had ge beter niet gedaan, want ocharme dat kind.

R8: Ja, maar in die gevallen zijn het meestal ook meisjes die expres zwanger zijn geraakt, want die zijn er ook al. Die hebben dan ook zoiets van...

R7: Maar dat is zo raar dan, als ge een reglement gaat opbouwen op een school, en meisjes gaan daar hun voordelen uit willen halen. Om dan ja, expres zwanger te worden. Allez, mensen verzinnen de zotste dingen om daar hun voordeel uit te halen, om hun jaar niet te hoeven doen. Dat denk ik ook dat kan gebeuren.

I: Maar dat is moeilijk inderdaad. Hoe denk jij dat een school daarin kan inspelen?

R8: ik denk dat scholen ook meer moeite moeten doen om over seks te praten of om betere seksopvoeding te geven, want wat ik heb gekregen, dat trok op niet veel. En mijn ouders, die hebben ook nooit niet naar mij omgekeken of uitgelegd van: En nu wordt je vrouw, he en *(onverstaanbaar)*. Ik moest het allemaal zelf uitzoeken. En de seksuele opvoeding die ik dan he gekregen, ik was elf, dat was het vijfde leerjaar toen, en dat was echt met twee affiches met een van een piemel en de andere van een spleetje, en dan gingen ze uitleggen met posters. Ja, en toen gingen ze dat zelf uitleggen, zonder met de computer, zonder digitale dingen. Dat was gewoon affiches en uitleg en dat was het dan. En van voor, een rij met acht meisjes en een rij met jongens en van achter alle ouders erbij. En dat was echt gênant, dat was echt gênant. En na de uitleg, gaan we allemaal buiten, ouders en kinderen samen. En achteraf praat je daar gewoon niet over. En mijn ouders begonnen er daar ook niet over. Dat was gewoon zo van: "Ge zult het wel snappen". Ge zijt elf jaar...

R7: en op die leeftijd, ge vindt dat supergrappig.

R8: Ja, inderdaad. En iedereen werd gewoon rood, dat weet ik nog, ik werd ook rood. Allez, over wat zijn ze nu weer bezig? Over piemels en al die dingen, ahja.. Ik vond dat geen goede seksuele opvoeding, helemaal niet.

I: Dat is inderdaad ook een van de resultaten die naar voren kwam dat meisjes zeiden van dat er inderdaad een vak of les op school moet zijn waarin er gewoon over gesproken kan worden, zonder er raar over te doen.

R8: Gewoon zo'n les op een zaterdag , een uurke komen, kinderen samen met de ouders, een uurke, nee en dan is het klaar. Nee, ik vind dat, ja, dat je elke week gewoon een lesuur daar over moet kunnen babbelen. En dat je gewoon, bijvoorbeeld, ik denk dat ze dat in Amerika ook doen, in de middelbare school ook opvoeding, opvoedingslessen zal ik het maar noemen, dat ze een plastieken baby mee naar huis krijgen en dat ze die dan moeten eten geven en pampers moeten verversen. Het zal ook wel veel geld kosten, zo'n baby's...

R7: Ja, ook met eitjes, he.. Die mogen dan niet kapotgaan.

R8: Ja, ik denk dat dat, als ge, voordat ge begint aan seks en voordat ge daar aan begint, dat ge moet beseffen dat er risico bestaat dat ge zwanger kunt geraken en wat de gevolgen daar ook van zijn. Dat ge die verantwoordelijk al kunt voelen. Dat is volgens mij ook wel belangrijk, want we zeiden dat heel veel meisjes abortus doen, als je dan voelen wat voor verantwoordelijkheid dat is, en ze beginnen aan seks, dat ze makkelijk, rapper aan gaan denken van: "Uitkijken, als ik nou zwanger ben, dat ik niet zomaar abortus doe". We doen dat wel aan de lopende band. Want zo komt het bij mij soms wel over van: Ik weet van mensen die abortus hebben gedaan, en die, en die, en die, en dat is precies allemaal normaal. Ik vind het helemaal niet normaal, ik vind dat niet kunnen.

R7: en de dokter zei ook tegen mij: "Een abortus, dat doet ge niet zomaar". Terwijl, sommigen doen dat, maar die dragen dat hun leven mee, misschien niet in het begin, maar sowieso als ge zestig zijt... Dan gaan ze denken van: "Wat heb ik gedaan?". En dan zitten ze helemaal in een crash-en-burn, gewoon omdat ze denken van: "Wat zou dat kindje nu zijn?". Ja, dus je moet dat niet zomaar doen.

R8: En dat ze dan gaan zeggen van: "Ja, ik was nog maar een tiener". Dat is deels een excuus, maar aan de andere kant, de verantwoordelijkheid ligt bij hun, maar eigenlijk ook bij hoe dat ze zijn opgevoed, de omgeving, he. Zo gelijk school, en ouders en seksuele opvoeding dan.

I: Maar vind je dat dat een rol zou moeten zijn van de school om dat uit te leggen of juist die van de ouders?

R8: Ik vind eigenlijk ook meer van de ouders.

R7: Ja, maar als ik kijk naar mijn ouders, ik was dertien jaar en toen zeiden ze: "Ik ga voor u een pil halen, he". En ik vroeg dan: "Wat is dat, een pil?". "Ja, je moet dat gewoon elke dag pakken en dan kan er geen baby'tje komen". En dat was het. En dan bij biologie hadden we zo ook ene vak over dat, maar daar had je weinig aan. Maar dan nog, ik wist wel wat ik moest doen ter preventie, alle, zo ge begint wel op die leeftijd te komen, van: Ah, ik weet wel wat ik moet doen. Bij mij was het echt een ongeluk geweest, ik kon daar echt niets aan doen, ik ben heel gereserveerd, ik pak altijd mijn pilleke op hetzelfde uur, maar ik ben op vakantie gegaan en ben er heel ziek geworden. Ik heb daar moeten overgeven, ik had diarree. Thuis ik kwam thuis, kwam terug van vakantie, maar mijn cyclus kwam niet, die hoorde te komen. Maar niemand zei me dat, dat dat ook heel gevaarlijk was. als ge een week, alle, een week, een paar dagen de pil efkes uit, overgeeft of, dat dat gewoon alles om zeep helpt en dat je dan thuis, ja, je hebt hem gemist, ja... Vrij ze!

R8: Ja, dat is ook wel. Dat moet eigenlijk onder de aandacht brengen van de pil, dat is 99%, hoe zeg je dat, veilig...

R7: Maar zelfs als je dat goed inneemt, kan er toch iets gebeuren...

R8: Ja, ja. Ze zeggen er ook niet bij van, als ge ziek zijt en ge pakt antibiotica, of als je diarree hebt, dan kan dat ook niet werken... Of als je moet overgeven, kan het ook niet werken. Het kan zelfs als, bijvoorbeeld, ik pak elke avond om 20 uur mijn pil, en de volgende dag, had ik om 20 uur gegeten en ik pak dan om 21 uur de pil maar onder tussen heb ik, je weet wel, dan heb ik altijd kans gehad om zwanger te raken. Want normaal moet je altijd om dezelfde tijd de pil pakken en als je dat niet doet, want elke pil gaat 24 uur mee, heeft de dokter mij gezegd, en als je dan een uurke tussen zit en je hebt dan.. dan kun je nog altijd zwanger raken. Dan is die andere pil juist uitgewerkt. Er zijn zoveel redenen dan je zwanger kunt worden.

R7: Maar je kunt het ook voorkomen. Ge kunt dat nemen, ge kunt dat doen, ge kunt een ring laten plaatsen, je kunt de pil pakken, maar ja, je hoort dat niet, he. Je krijgt dat niet, he.

I: Nee, nee. En van wie zou je dat dan moeten krijgen?

R7: Van het school, dat vind ik absoluut van het school. Van mijn ouders, mijn ouders *(onverstaanbaar)*: "Hoe kun je dat, allez?". Allez, die vragen echt: "Hoe kan dat?". Ik heb ook gehoord, allez, kwajongens, die vinden dat allemaal grappig om in het Kruidvat ofzo, gaatjes te prikken in een condoom. Dat denkt ge dat dat je beschermd... Maar dat doet het dus niet en daarom neem je de condooms meestal achter de kassa. Maar dat zijn dingen dat je moet weten.

R8: Ja, en dat wisten we niet toen we klein waren. Ik heb dat allemaal te weten gekomen nadat ik zwanger was. Nadat ik zwanger was, kwam de dokter van: "Ik ben bang dat ge zwanger zijt". En toen deed hij heel de uitleg. En vanaf toen wist ge het, maar ja, toen was het te laat.

I: Dus er wordt geacht dat jullie dat initiatief nemen om al die informatie op te zoeken?

R8: Ik denk dat er gewoon wordt verwacht van de meisjes dat ze gewoon geen seks hebben zoals vroeger. Dat denk ik. Dat denk ik echt. Want onze ouders begonnen misschien pas, ik denk, zeventien, achttien aan seks en dat is tegenwoordig gewoon niet meer zo. Want mijn zusje is nu dertien en we waren gisteren op familiefeest. Er was een meneer, een vriend van de familie en die zei ineens tegen mijn zusje: "Zeg, heb je je vriendje niet bij, want ik zag je de vorige keer in het dorp". En mijn zus is dertien, nog maar juist dertien van februari. En ik keek gewoon terug van : "Hè, een vriendje? Ge zijt nog maar dertien jaar!" Ik voel me eigen dan wel verantwoordelijk, want mijn zusje woont bij mijn vader, en mijn vader gaat er helemaal niks over zeggen he, en die is nog maar dertien he. Dus ik moet zien dat ze vóór haar veertiende al naar de dokter is geweest, dat ze heel den uitleg krijgt, want die krijgt dat ook van niemand niet. En die heeft op haar elf jaar ook seksuele opvoeding gehad, op hetzelfde school waar ik vroeger zat, dus dat gaat op ook niks trekken, denk ik dan.

R7: Op je elf jaar! Ik weet nog dat ik Franse les kreeg, maar weet je daar nog iets van?

R8: Nee, allez, ik kan me nog alleen maar die twee affiches herinneren en dat de rest zo...

R7: Maar de heel uitleg erover, weet je dat dan nog?

R8: Nee, nee, helemaal niet. Ze zeggen: "We moeten er best zo vroeg mogelijk aan beginnen". Dat zeggen ze. Dat zeggen ze dan, maar op elf jaar, daar ben je helemaal niet mee bezig.

R7: Nee, helemaal niet. Ik ging naar de middelbare school, ik kwam uit een dorpje en dan naar de grote stad. Ik was echt een nerd, he. *(onverstaanbaar)*. Je valt echt uit de lucht, he. Je begint ineens te bloeden op die school. En je weet dat niet, echt wel bizar hoor. Als je dat niet kent of weet, dat is raar.

I: Ja, maar zou zo'n vak voor jongens en meisjes samen moeten zijn, dat de jongens er ook over leren?

R8: Ik vind van wel, want de jongens zijn nog altijd mee verantwoordelijk. Je kunt niet alleen zwanger geraken.

R7: Ja, want dan ze vragen van: pakte jij een pil?, maar het is iets samen.

R8: Ja, en een jongen is ook rapper van : "Een condoom, voor wat? Ik moet geen condoom". En als ge jong zijt, dat was bij mij toch, dan was het van: "Ik zal toch wel niet zwanger geraken, ik kan niet zwanger geraken".

R7: ... "Ja, dat was niet voor mij weggelegd".

I: Ja, totdat het gebeurt ... Ja, ik weet bijvoorbeeld in Nederland, zijn er ook zo van die lessen, "Lentekriebels", en dat gaat dan ook over ja, verliefd zijn, maar ook welke verantwoordelijkheid je hebt als je in een relatie stapt samen. Dat je je prettig voelt in die relatie en dat je kan zeggen wat je wilt. Zou daar aandacht voor moeten zijn, aan dat soort lessen?

R8: Ik vind dat wel. Ja, zeker wel. Maar ja, Nederland staat tien jaar voor op België.

I: Ja, maar de cultuur dat je daarover kan spreken is sowieso heel anders, he. In de lessen wordt er heel gemakkelijk over gepraat. Ik kan me wel voorstellen dat dat hier in België niet zo is en dat het dat ook zo moeilijk maakt.

R7: Wij zijn ook meer introverter, terwijl de Hollanders iets zouden zeggen van: "Ik voel me zo..". Terwijl wij meer zouden zeggen van: "Eeehhmmm...". Ja, dat zou echt eens moeten veranderen.

R8: Ja, dat vind ik eigenlijk ook wel.

R7: Want de jongeren zijn nu eigenlijk ook meer mondiger geworden, als je dat zo bekijkt. Tegenover ons vroeger...

R8: Ja, als ik mijn zusje hoor praten...

R7: Allez dus, ik denk niet dat dat een probleem is om daarover te praten, want anders kan je evengoed zeggen: "Ja, trekt dan geen grote mond, als je daar al niet over kunt praten".

I: Ja, precies, dat is waar. Dat je je ook realiseert dat een jongen en een meisje verantwoordelijkheden hebben en dat je daar over kunt praten samen.

R7: Ja, en daar mag over gelachen worden, natuurlijk, het is dan ook wel tijd dat we dat gaan beseffen want ... Bij ons was het ook, alleez, ik heb ook even nagedacht van: zal ik ze houden, zou ik het doen, want ik moet echt wel mijn diploma, want dat is zo belangrijk. En mijn vriendje heeft toen op dat moment gezegd: "Nee nee, we moeten het houden, we kunnen het toch niet wegdoen". Dus ik helemaal van: "Ja, is goed". Maar hij was al weg. Zij was zeven maanden en de aandacht van haar moeder is al wat ze kreeg. Dat manneke *(onverstaanbaar)*. En ja, gij zijt de mama, gij wilt daar alles voor doen wat je kan doen en hij ging weg. En daar staat ge dan , weet ge? Als ik dat had geweten... Nu dat ze wat ouder is, ze is zeven jaar, ze is zelfstandig, ze kan bijna alles, dus nu pas wil hij met haar op restaurant gaan. Zeven jaar later, en dan denkt hij: Ik zal ook nog eens iets doen. En dan is dat nog maar weinig, he. Zeven jaar later, maar alleez, ik heb er zelf wel voor gezorgd. Dus of ik zo *(onverstaanbaar)* wordt...

R8: Ik denk dat we nog altijd in een maatschappij leven waar dat nog altijd stereotypes zitten, he van: En vrouw, die hoort in het huishouden, die moet thuis blijven en voor de kindjes zorgen en de man mag gaan werken en op café gaan en doen wat hij wilt. Ik denk dat dat nog altijd heel veel mensen zo denken. Niet alleen in België, ik denk overal in de wereld denken ze zo. In andere landen is het nog duizend keer erger dan hier in België, dat ze denken van: vrouwen zijn minder dan een man. Dus he, ik denk dat dat overal nog altijd iets is wat moet veranderen. Vrouwen verdienen nog altijd minder dan de mannen, nog altijd. Dus he, dat is ook een van de dingen dat moet worden veranderd. Want bijvoorbeeld dat gij zegt dat hij zei van: "We houden dat kindje, ge kunt dat toch niet weghalen" en dan als ze groter is: "Oh maar ik ben een vent, ik kan weggaan wanneer ik wil". Die voelt dat niet hetzelfde als wij moeders he.

R7: Nee, dat is niet hetzelfde. Wij kunnen niet zeggen: "Ciao!".

R8: Eigenlijk kunnen we dat wel. Dat kunde wel. Gelijk een vent, kunde dat. Maar als je een kind graag hebt en je weet hoe groot de verantwoordelijk is. Ge hebt dan nog zelf, je bent zelf verantwoordelijk, want je bent zelf zwanger geraakt, iemand anders heeft dat niet in je plek gedaan, ge waart er zelf met zijn tweeën..

R7: Ja, dat is je eigen verantwoordelijkheid. En je wilt gaan werken en je werkt je kapot en je komt thuis en je hebt nog meer werk. Ge moet die in bad doen, je moet eten maken, je moet .. alleez, ge moet zoveel doen. En om 9 uur is je kaars uit en daar sta je dan...

R8: En dan ook of je een vriend hebt of niet. Alleez, ik heb het gevoel dat wij vrouwen nog meer doen dan de mannen, en die mannen blijven klagen.

R7: Ja, die mannen die zijn zo. Ik heb nu ook een hele goede vriend, maar ik doe ook zo liever alles zelf, omdat ik weet dat het dan beter gedaan wordt.

R8: Dat is dan weer iets van vrouwen, dat heb ik ook, van: Zal ik het wel weer doen, dan is het zo klaar, dan is het goed gedaan.

R7: Dan staat die te sukkelen met het strijkijzer en dan denk ik: Kom, ik zal het wel doen.

R8: op dat gebied is het nog altijd logisch dat de vrouwen het huishouden doen, ik denk dat dat misschien ook een beetje in onze aard ligt.

R7: Voor ons gevoel is dat ook meer denk ik dan werken, want ik ken veel mensen dat sloddervossen zijn, echt sloddervossen, ja die hebben ook geen verantwoordelijkheden, niks. Ja, en als je dan kinderen hebt, dan is dat zo'n andere wereld en dan moet dat allemaal proper zijn, gezond zijn, ge moet ook naar de winkel gaan.

R8: Op tijd naar de winkel gaan he, want de volgende dag moeten ze naar het school allemaal brood mee.

R7: *(onverstaanbaar)* Je moet dus echt denken, ge zijt al aan het werken en je moet denken van: Wanneer ga ik naar de winkel, wat ga ik allemaal meenemen?

R8: Hmm, en wat ga ik vanavond eten en wat heb ik nog niet, wat heb ik nog wel in huis? En de was op tijd doen. Oh, dat is bij mij altijd te laat, dat is altijd te laat. Dat is altijd: Oh shit, ik heb geen kleren niet meer. Mijn dochter heeft genoeg kleren, die heeft veel meer kleren dan ik. Dan is dat altijd: Oh shit ik heb geen kleren meer, en dan pakt ge altijd voor uw kleine mee. Altijd.

R7: Dat is zoals bij mij. Ik had een cadeau gekregen van mijn vriend, he, zestig euro, voor de Zara ofzo, voor mijn eigen. Ja, en ik kocht alles voor haar. En hij zei van: "Allez jong, niks voor u?". Dat maakt mij ook gelukkig. Alles komt wel op zijn poten terecht, maar..

R8: Als ge iets wilt, dan kunt ge dat bereiken he.

R7: *(onverstaanbaar)*, want ik kan mij voorstellen dat ge met uw valies op straat wordt gezet en dat je dan denkt van: "Oei, dan sta ik daar nu, waar moet ik naartoe?". En dat de school er ook in kan helpen, dat ge daar in alleen voor staat. Dat kinderen, allez ja, dat ze weten dat ze daar terecht kunnen. En dat die u kunnen verder helpen, want we hebben wel het CLB enzo, maar ik kan u vertellen, het CLB stelt niet veel voor. Ik heb zo'n beetje de indruk dat die daar komen praten met u en allez, er valt echt niet veel te zeggen. Want zo, die organisaties, het JAC enzo, ik heb die pas leren kennen als ze twee jaar was ofzo. Ik wist niet eens dat dat bestond. Ik heb maar met één iemand van Kind & Gezin gepraat, omdat ik ze zelf had gebeld. Omdat ge niet weet van: Ja, naar wie moet ge bellen? Waar kan ik terecht? Ze moeten meer laten weten van die organisaties, want ze zijn er he, om te helpen. Ook zo, van: kijk...

I: Ja, je moet weten dat ze er zijn.

R7: Ja, je moet wel weten dat ze bestaan he.

R8: En ik vind ook wel dat, hoe moet ik het zeggen, de jeugdzorg bijvoorbeeld, of de jeugdrechter, dat die niet te rap moeten oordelen over jonge moeder die zwanger zijn, want waar ik heb gezeten, de instelling, een opvangtehuis, een soort van instelling voor jonge moeders, en je had daar -18 en +18. En -18 waren allemaal meisjes die zo door de jeugdrechter zijn geplaatst, dus die moesten daar zitten en de +18 waren meisjes die eerst in de -18 zaten oftewel nooit in de -18 en gewoon dakloos waren en daar terechtkomen, op de wachtlijst hebben gestaan voor daar een huisje, studiooke of appartementje goedkoop te kunnen huren. De moeder en de vader en het kind oftewel alleen de moeder en het kind. Ik zat in de -18, maar ik was al 18, maar ik kon alleen terecht in de -18, want bij +18 was er geen plek niet meer. Dus ik ben naar -18 gegaan, maar ik moest wel alle dezelfde regels volgen voor allemaal van -18 die daar waren geplaatst door de jeugdrechter, vond ik ook wel logisch. Ik kom daar, ik ben daar vrijwillig, die halen me wel in huis, zal ik maar zeggen, maar ik moet wel dezelfde regels volgen als de meisjes die daar werden geplaatst door de jeugdrechter. Maar wat ze daar echt fout deden, was alle meisjes hetzelfde behandelen en gewoon alle meisjes hetzelfde zien, zal ik maar zeggen, hetzelfde behandelen dat snap ik, maar ook hetzelfde zien van het ene meisje was daar constant met haar gsm bezig en haar kindje: mama, mama, mama, mama... Die deed gewoon haar zoon negeren en die komt van school, gaat op de zetel zitten, tik, tik, tik, de hele tijd op haar gsm zitten en niet naar haar zoon omkijken. En eten werd gemaakt voor hun, die moesten gewoon aanschuiven aan tafel om te eten. En dan was er een regel gekomen omdat zij met haar gsm altijd bezig was, dat iedereen hun gsm moest inleveren, iedereen dan, terwijl ze beter tegen haar zeiden van: "Kijk, we moeten met u praten, we vinden dat niet kunnen dat ge constant met u gsm bezig zijt, dus voor u de regel van geen gsm, en dat en dat en dat". Nee, dan hadden ze gedaan, hup allemaal in ene keer. Terwijl dat we niet allemaal hetzelfde zijn, en de een moet dat beter doen en leren en de ander moet weer iets anders. En dat vond ik dat weer negatief: dat was een tienermoeder, die was jong, die was slecht, die moeten we in een instelling droppen, die moet daar blijven tot achttien en die krijgen al die regels en die moeten die maar volgen en voor de rest hebben ze niks te zeggen. Terwijl elke jonge moeder anders is. Sommige zijn heel verantwoordelijk, zoals jij en ik denk ik. Wij weten fatsoenlijk wat we moeten doen, wat belangrijk is en wat de prioriteiten zijn weer anderen, zoals dat meisje met haar gsm, de gsm was haar prioriteit terwijl dat haar kind zou moeten zijn en in de plek dat haar persoonlijk te zeggen, uit te leggen en haar iets te leren, hebben ze gewoon gezegd: dan allemaal geen gsm niet meer. Dan leren we toch ook niks? Er zal nog veel moeten veranderen aan het beeld wat mensen hebben over jonge moeders, in alle opzichten eigenlijk.

R7: En die programma's op tv helpen helemaal niet.

R8: Nee, helemaal niet, helemaal niet. Ja, daarom haat ik dat woord tienermoeders, ik haat dat woord tienermoeders. Er is een keer een mevrouw naar mij toe gekomen en die vroeg hoe oud ik was tijdens dat ik zwanger was. Dan zei ik: "Ik ben achttien". "Oh, dat zijt ge een tienermoeder". En ik: "Nee, ik ben geen tienermoeder, ik ben een jonge moeder, ik ben geen tienermoeder". Ik was daar echt kwaad van, dat iemand tegen mij zegt dat ik een tienermoeder ben. Ik zeg, nee he, voor mij is dat een scheldwoord.

R7: Ik kom nu ook bij Kind & Gezin, met mijn zoontje en die zegt: "Mag ik eens vragen hoe oud dat jij zijt?". Ik zeg: "Vierentwintig". "Amai, jij lijkt wel veel jonger". Ik zeg: "Ja, ik heb er ook nog eentje van 7 rondlopen", en die mevrouw was weg. We zijn toch gezond, he.

R8: Ja, en dat valt ook altijd uit de lucht, he, als ge zegt van: "Met mijn dochter is alles goed en mijn dochter is al zoveel jaar"... "He, he, hoe, hoe oud waart jij dan toen ge was bevallen, ge hebt dat allemaal alleen gedaan of wat?". Het lijkt uit de lucht te vallen, alsof wij dat allemaal niet zouden kunnen, he. Omdat sommigen dat slecht beeld hebben, he. En anderen denken ook zo van: "Ah, oke, jij zijt er zo ene".

I: Ja, precies, dan is het al direct invullen van: dan zal ze dit wel hebben gedaan.

R8: Ja, dat is een tienermoeder, die ouders zouden wel die baby verzorgen.

R7: Ja, terwijl wij een van de sterkste personen op de wereld zijn.

R8: Ja, dat denk ik ook.

R7: In uw hoofd heb je eerder dat...

R8: Nee, het is niet alleen in uw hoofd, het is echt.

R7: Ja, maar zo...

R8: Hoe bedoelt ge dan?

R7: Ja, maar zo, heel veel kracht hebben in uzelf. Van zeg maar wat ge wilt, alle, ik weet dat ik het kan, dat is het enige wat mij kan schelen.

I: Maar dat ligt misschien ook wel aan je persoonlijkheid, ik denk niet dat iedereen zo over zichzelf denkt. Als je misschien...

R8: Ja, dat ligt misschien wel aan je persoonlijkheid, maar dan ook uithoudingsvermogen en uw sterke wil. Als jij iets wil bereiken. Als jij een kind krijgt en je wil die fatsoenlijk opvoeden en je wil dat die gelukkig is en je wil dat die alles heeft, ga jij daar voor zorgen. En wat karakter je ook hebt, ge gaat er sowieso voor. Als ge dat echt wilt, als ge die wilskracht hebt, gaat ge dat doen. Ook al zijt ge zelf onzeker van uw eigen, ge wilt niet dat uw kind onzeker wordt over zich eigen. Ge wilt alleen maar het beste voor uw kinderen, dus... Toch?

R7: Ja, zeker, zeker.

R8: Ja, het ligt ook eigenlijk echt bij, bij de moeder zelf. Eigenlijk ook bij de moeder en vader, maar toch een stukje meer bij de moeder.

R7: Er zijn ook niet meer zoveel jonge mensen die nog samenzijn na zo'n ... verhaal, he. Allez.

R8: Ja, hoe komt dat?

R7: Gij zijt gewoon te jong om, en dat is ook een harde stressfactor om uw relatie te houden, denk ik.

I: Dat is ook wel begrijpelijk, denk ik, ja. Het is niet niks, he?

R7: Het is helemaal niet niks, ge moet alles laten vallen voor uw kind, he, alles. Vandaar ook dat ge er ook wel effe bij nadenkt..

R8: Ja, in het begin wel, he. In het begin wel, he, je moet dan alles laten vallen.

R7: Totdat ze een beetje ouder zijn, dan ga je eens kunnen zeggen van: Dan ga ik eens een weekendje weg. Nu ga ik eens, straks, bij ons is dat ook zo'n drie maand geleden dat we weg zijn geweest samen, straks even naar Rock Werchter gaan, en dan komen we terug. Ja, dat moet.

R8: Ja, soms heb je gewoon tijd nodig voor uw eigen, dat merk ik zelf ook heel hard. Dan ik denk, in het weekend moet mijn dochter normaal elke zaterdag naar papa, gisteren is ze niet geweest, maar ze is nu naar daar en, dan is mijn dochter naar papa, en dan ze daar normaal een dag blijven slapen en dan is dat... In het begin was dat nog bij mij, toen ze nog kleiner was, toen ze nog een baby'ke was, denk ik tot twee jaar ofzo, echt van: Oke, het is zaterdag, mijn dochter is weg, wat moet ik nu doen, wat moet ik nu doen? Dat ik echt, dan was ik met alles klaar en dan dacht ik echt van: En nu, wat moet ik nu doen? Ik wist helemaal niet wat ik moest doen en uitgaan, dat was, dat wilde ik helemaal niet. Terwijl nu, als mijn dochter dan een keer op zaterdag bij papa is, dan denk, oh, dan ga ik vandaag dat en dat wel doen, ik ga wel een keer ergens heen, maar niet te laat, want morgen moet ik ze dan ook op tijd weer gaan halen, he. Dan, wel aan blijven denken, maar nu kun je het meer loslaten. Als ze dat ouder zijn, moeten we ze sowieso loslaten.

R7: Nee...

R8: Ja, inderdaad! Als ik eraan denk, dan wil ik ook gewoon beginnen bleiten. Wat moet ik nú doen? Ja, inderdaad. Mijn dochter heeft dat nu al ook, dat als ik ze een kus wil geven, dan heeft ze nu al zoiets van: "Ha, mama, nee, stop met kusjes geven".

R7: Dat zie je nu bijvoorbeeld ook, dat die het ene moment denkt, dan raakt die geïrriteerd, dan denk ik dat die mij niet graag ziet, he. Ik wil echt niet dat die een moment denkt dat die ongewenst is. En als ik die ophaal en knuffel, dan heeft die soms ook echt van: Ha, laat mij nu toch eens gerust!

R8: Ah ja, dat heb je, uw kind is zeven jaar, daar komt van alles uit, he. Amai, dat gelook ik toch, zeven jaar.

R7: Maar die zegt dan ook wel, wat ik nooit tegen mijn mama heb gezegd, want die was nooit liefdevol, die zegt soms ook wel eens: "Mama, jij bent de liefste mam van de hele wereld, ik zie jou graag en gaan we morgen dat samen doen, dat zou ik superleuk vinden". En weet je, dat is zo... Ja, dan ben ik gelukkig. En dat is zo een mini-me van uzelf.

R8: Ja, dat is, dat is waar, dat is echt.

I: Dan weet je ook waarvoor je het allemaal hebt gedaan.

R7: Ja, absoluut. Elke dag ook, zij is de hele dag weggeweest en ze komt thuis en ze is supervrolijk, dan is dat sowieso, dan denk ik, dan ben ik gelukkig.

R8: Dan weet ge ook zo waarvoor ge het allemaal deed, he. Dat heb ik ook zo wel, he, dat ik mijn eigen probeer, dat ik mijn eigen automatisch vergelijk met hoe dat mijn moeder was, tegen mij of tegen ons kinderen vroeger. Dan merk ik ook heel had het verschil, want ik zeg elke dag tegen mijn dochter: "Mama ziet u graag, mama houdt van jou, he, I love you". En dan zegt zij: "I love you too". Dan denk ik bij mijn eigen: waarom heeft ons moeder dat vroeger eigenlijk niet bij ons gedaan, want wij zeggen dat elke dag.

R7: Ze zei wel dat ze ons graag ziet, maar toch op een andere manier.

R8: Dat is eigenlijk nooit bij ons thuis aan bod gekomen, knuffels, kussen. Of van: Ik zie u graag of ik ben trots op u. Nee jong, nooit. Nooit niet. Misschien ligt het aan de generatie. Ik heb gisteren nog mijn moeder een knuffel gegeven, maar dat was echt zo een heel afstandse zo. Ja, dat klopt bijna niet.

R7: zelfs als ik zeg: "Een gelukkige verjaardag", moet ik dan drie kussen geven?

R8: Ja, dat is bij mij ook.

R7: Supervreemd, terwijl dat uw mama is.

R8: Normaal, als ons papa en mama jarig was, dan komt, dan stuur ik een sms, bij ons mama dan, dan stuur ik een sms oftewel vraagt ze of ik wil komen, dan ga ik erheen, he. Eh, dan is het: "Gelukkige verjaardag", en dan zie ik haar komen en dan ik: "Oh shit, oh shit". Ja, oke, drie kussen dan. Mijn pa is in januari 60 geworden en dat is eigenlijk de eerste keer dat ik die kussen heb gegeven voor zijn verjaardag. Ja, hij was zestig geworden dus dat was speciaal, he. Ik vind dat ook wel raar dat bij mij, en bij u ook waarschijnlijk, is dat zo vanzelfsprekend, om te zeggen dat ik die graag heb, van: "Mama houdt van u, he".

R7: "I love you, I love you too".

R8: Ja, en bij onze ouders is dat zo, zo afstandelijk.

R7: Ik heb dat nog nooit niet gehoord of nog nooit niet gezegd. En zelfs zeggen ze het ook nooit niet. Mijn papa wel, dan is die zat misschien ofzo.

R8: De pintjes.

R7: "Ja, ik zie u graag, he".

R8: Vooral als ik dat tegen iemand hoor zeggen, tegen zijn zoon of dochter van: "Ik zie u graag, he, ik ben echt trots op u dat jij dat doet". Dat is eigenlijk hetgeen wat een kind nodig heeft, elke dag horen...

R7: Ja, zo positief. Dat hoor ik soms te weinig, te weinig complimentjes.

R8: Te weinig steun, gewoon, eigenlijk. In de meeste dingen, in de meeste dingen...

I: Is dat iets wat jullie bewust doen, zo tegen je kind zeggen: "Ik ben trots op je, ik hou van je?"

R7: Zeker. Ik heb dat gewoon nooit niet gehoord van mijn mama. Als ik met een heel goed rapport thuiskwam, voor mij een heel goed rapport, dan zei die: "Ah, voor dat, allez, wiskunde, een 75, dat kan wel wat beter". En dat ik dan echt riep: "Kun je dan echt niks goed zeggen?". En dat je daar kei kwaad van werd en dat weet ik nog, dat die nooit niet... Als die een kei slecht optreden heeft gedaan, wat kan mij dat schelen, die heeft daar kei hard voor gewerkt en je ziet die daar zo stralen. Dat is iets wat je nooit niet hebt gehad, dat je gelukkiger bent dan dat zij zich zou voelen.

R8: Hmm, dat is iets wat wij hebben gemist, sowieso. Maar ik denk dat dat die generatie is, onze ouders, want hun ouders, onze opa en oma, die zijn al helemaal afstandelijk. Die konden al helemaal niet over seks praten, die konden zelfs dat woordje 'seks' niet eens uitpraten. Ik heb mijn om zelfs nog nooit geen 'seks' horen zeggen, nooit niet. Het is ook gewoon generatie, hoe je bent opgevoed. En daarom dat wij onze kinderen beter willen opvoeden, dat zij dan later ook niks te kort komen en dat zij ook weten van...

R7: Het maakt hun wel een beetje fier vaak, bij mij toch. Die denken: Oh, ik ben geweldig. *(onverstaanbaar)*.

R8: Deze morgen zei ik nog tegen mijn dochter: "Amai, vandaag zie je er mooi uit". "Ja, ik weet het".

R7: Ik droeg vroeger ook van die rare dingen, van die jongensdingen, afgedragen dingen.

R8: Ja, ik ook. Broeken met vanonder die pijpen, helemaal kapot gesleten.

R7: Ja, kapot en daar liep je dan gewoon in, dat was een short.

R8: Ja, dat deed ons moeder ook bij ons. Alles was kapot, maar je we moesten het toch aan.

R7: Ik heb dat graag, dat ze zo enorm..

R8: ja, bloemekes in haar haar. Zo'n kleedje.

R7: Voor mij was dat vroeger zo: "Aahh...".

I: Oké dan wil ik nog even, want de Vlaamse overheid heeft ook iets bedacht voor jonge moeders, ik weet niet of jullie er al van hadden gehoord?

R8: Ah ja, nee, dat daar ik nog niet van gehoord, nee.

I: Het is net nieuw namelijk. In 2014 is er een decreet, een besluit van de Vlaamse overheid bedacht, voor steun voor jonge moeders tijdens school, en ze hebben daar twee maatregelen in opgenomen en ik ga die kort met jullie overlopen om te zien wat jullie daar van vinden. Het eerste maatregel is dat het zorgt voor moederschapsverlof. Dus je krijgt als leerling maximaal één week voor je bevalt en negen weken nadat je bevalt, vrij van school. Dus totaal tien weken, maar je hoeft die tien weken niet vol te maken, je mag ook kiezen voor acht... Het is zeg maar een recht, dus je mag zelf kiezen of je daar gebruik van maakt. Wat vinden jullie daarvan?

R7: Te veel gewoon, absurd. Maar dat geldt ook gewoon als je een supergoede zwangerschap hebt.

R8: Ik wou net ook zeggen, want als ze maar één week vóór de bevalling laten... En jonge moeders, die bevallen meestal vroeger dan, ja meestal toch, dan hun uiterekende datum. Hoe jonger dat ge zijn, hoe minder kans dat ge uw volledige zwangerschap draagt. Omdat uw lichaam gewoon nog jong is en nog niet volledig volgroeid is. Dus he...

R7: Dat is eigenlijk hetzelfde als een gewone mama, he. Als die aan het werk is, dan is dat..

R8: Ook één week voor de bevalling? Dan krijgen gewone mama's ook een week, behalve als de dokter een briefje schrijft. Ik vind dat wel een goede maatregel, allez...

R7: Maar ja, dat hangt ook wel af van de school, want ik had een heel intensieve school, heel arbeidsgericht, als ge daar dan met zo'n buik, eh, daar moet gaan afzien... Ik kon op den duur zelfs niet op een stoel werken.

I: Ja, dat snap ik. Ik vind dat ook, een week van te voren, dat is vrij...

R7: Ja, want ik heb nu een hele slechte zwangerschap gehad. Ik, ik wil nooit meer kinderen. Ik heb mijn gal uitgespuugd, maar dat is echt waar, maar letterlijk he. Echt gewoon misselijk, alle kwaaltjes maar echt... Dus ik dacht echt, dat, stel dat ik nu die zwangerschap had tijdens school, dan had ik

mijn jaar niet afgemaakt, sowieso niet. En dat is heel jammer, en daarom die thuisbegeleiding, dat zou super zijn, zoiets zo..

I: Dat is de tweede maatregel trouwens: recht op tijdelijk onderwijs aan huis. De overheid wil zo de band tussen school en leerling behouden. Dat je nog altijd contact hebt, dat ze af en toe vragen: "En, hoe gaat het met jullie?".

R8: Als ge dan van school gaat, dan komen ze naar uw thuis, dat is de bedoeling dan?

I: Ja, ja. Zodat je zeg maar de tijd dat je niet op school bent, dat je niet bezig bent met school...

R8: ..nog kunt volgen.

I: Ja. Zodat het straks makkelijker is om terug te gaan. Dan heb je niet zo veel gemist.

R8: Maar moet je dan betalen of onbetalen, is dat gratis of niet?

I: Ik denk dat dat gratis is, dat dat iets is wat de school voor jou moet..

R8: Dan zou dat goed zijn, maar als ge er nog extra voor zou moeten betalen...

R7: En je hebt ook geen geld als student , he.

R8: Nee, nee, maar uw ouders, die willen natuurlijk dat ge op school blijft. Als je fatsoenlijke ouders hebt, dan willen die dat ge op school blijft. Als die dan nog extra zouden moeten betalen, omdat jij eigenlijk privé-les krijgt, dan heb je er ook niks aan.

I: Nee, precies. Dat is zeg maar een recht, dus iedereen heeft daar recht op, dus je mag kiezen of je er gebruik van wilt maken of niet.

R8: Ik vind dat twee heel goede dingeskes. Ja.

R7: Alleen jammer dat dat zo laat is. Er moeten nu zoveel al bevallen zijn, vooraleer ze gaan beseffen dat dat...

I: Had dat een verschil gemaakt als deze maatregelen er waren toen jullie...?

R8: Voor ons twee misschien niet.

R7: Mijn school heeft heel goed gehandeld, dat is bijna hetzelfde dan.. Ze konden het ook eigenlijk niet anders doen dan dat. Dus..

R8: Bij mij ook.

I: Maar dat is dan misschien geluk dat jullie school dat kon, want nu wordt dat geregeld vanuit de overheid dat iedere school dat zou kunnen aanbieden. Jullie hebben gewoon geluk gehad dat jullie school dat mogelijk heeft kunnen maken.

R7: Ja.

R8: Dat is wel waar.

R7: Maar ik heb ook wel dat gehoord, dat, mijn dochter was toen twee jaar, en ik heb een verhaal gehoord van een school, dat er meisjes waren, dat daar expres zwanger waren. Ja, dicht bij ons was dat. En ik dacht wel van: dat is heel fout. Allez, ik zou er niemand toe verwijten, want daar heb ik geen recht toe, maar dat is echt wel extreem fout. Ik vind dat echt wel.. Ofwel moeten ze samenkomen op een of andere manier en dan zo, een klasje... Maar dat is te gezellig voor hun. Die doen dat expres, he.

R8: En ze hadden ook allemaal bijna dezelfde bevallingsdatum, he. Die hadden dat echt afgesproken.

R7: Ik vind dat echt vreemd, sommige mensen kunnen zo..

R8: Hoe kom je daar dan op als ge, ik weet niet hoe oud ze waren, veertien of vijftien misschien, hoe kom je daar dan op: oh, we gaan baby'kes maken, ik zie graag baby'kes, we gaan baby'kes maken. Ik met den die, gij met den die en gij met den die?

R7: Dat is een raar idee. Dat is toch het bewijs dat die superonwetend waren? De jongens ook, he, allez.

R8: Zo, één uur les per week zou toch echt veel verschil maken volgens mij. En zo echt, de kinder, de jongeren proberen de verantwoordelijkheid te laten voelen.

R7: En ook niet zo, niet zo heel degoutant doen: ge kunt dat doen, ge kunt dat doen. Zo echt zoals bij jullie in Holland, zo echt over de relatie, hoe zit dat eigenlijk ineen, hoe?

R8: Alle feitjes bij elkaar.

R7: Ja, alles, alles gewoon. De volledige trielala.

I: Ja, inderdaad dat gewoon alles bespreekbaar is, niets is raar, niets is gek. Ja, zeker.

R7: Ja, want die beginnen ook vroeger en vroeger te drinken, he. En de drank doet ook veel, he, en dan denken die: "Oh, dat overkomt me niet".

R8: Dat denken de meesten, dat denk ik, dat alle jongeren dat denken: "Dat overkomt mij gewoon niet, dat gebeurt niet bij mij, alle, toch niet bij mij, he".

R7: Ik heb toch al een vriend over de vloer gehad. "Oei, ik moet u iets vertellen, wat moet ik doen?". En dat zit je daar voor de zoveelste keer: "Ja, meiske, wat moet je doen?".

R8: Ja, ook zo, na mij bevalling, na mijn zwangerschap, na mijn bevalling, dat ik veel keren telefoon heb gehad van meisjes dat ik kende van vroeger op het school of het vorige, het deeltijds, of nog van andere scholen zelfs, en die wisten dat ik was bevallen, dat ik een kind had en dat die naar mij belden om te zeggen van: "Ik denk dat ik zwanger ben, ik ben bang, wat moet ik doen, wat moet ik doen?". Dat ik zei van: "Ga naar de dokter, ga niet zo'n onnozele test halen, niet zo'n stomme test, ga naar de dokter, en de dokter gaat uw bloed afnemen en die gaat een hele uitleg doen en dan kun je alles aan vragen aan uw dokter, de dokter weet dat allemaal".

R7: En die moet dat ook niet zeggen tegen uw ouders, he, dat is allemaal beroepsgeheim.

R8: Er heeft ook een tegen mij gezegd: "Nee, ik ga niet naar de dokter, want de dokter zegt dat tegen mijn ouders". Ik zeg: "Ja, die heeft toch beroepsgeheim, die kan dat niet zeggen tegen uw ouders, die kan dat niet zeggen". "Nee, ik ga niet naar mijn dokter". Ik zei: "Ja, dan moet je maar naar mijn dokter gaan". Maar dat wou ze ook niet. Uiteindelijk is ze gewoon een piestest gaan halen en toen was ze gewoon al drie maanden ver, gewoon al drie maanden ver.

R7: Ik was ook al ver, toen dat ik het wist.

I: Ja, dan heb je ook gewoon niet veel opties meer, he?

R7: Nee, je hebt maar een paar weken om voor uw hele leven te beslissen.

R8: Hoe ver was gij dan?

R7: Ik was acht, negen weken, ja, dan heb je nog maar drie, vier weken...

R8: Ja, ik was nog maar drie, vier weken zwanger toen dat ik er al achter kwam.

R7: En ja, het school ging beginnen, net op dat moment. En je moet naar school gaan, met dat geheim in uw hoofd. En je ziet u klas terug, allemaal vol jongens, en dan denk je: Oh god! Ja, ik heb het altijd kunnen verzwijgen.

R8: De papa van jouw dochter, die zat dan ook op die school? Oh, dat lijkt me al helemaal vervelend.

R7: Maar die deed een andere richting, alle, dat was niet wat ik deed, maar iets anders. Ik kan je verzekeren, ik heb mijn kop echt op nul moeten zetten om zo, eh, want er werd geroepen, wie dat was, maar ik heb dat echt moeten negeren en gedacht van: "Kijk, *(onverstaanbaar)*".

R8: Ja, ik heb ook op een jongensschool gezeten.

R7: Dat is echt een van de zwaarste dingen, als jonge moeder. Die kritiek en van iedereen, van elke leeftijd. Zo heeft mijn ma een keer gezegd: "Kinderen die kinderen opvoeden...". Ik dacht: Pardon, denkt ge dat jij het zo goed deed? Het kan toch dat een kind een keer even onhandelbaar is? Die had gewoon een slechte dag. Nee, dan doe je het fout, omdat ge een jonge moeder zijt.

R8: Wat belachelijk is, he. Want soms denk ik zelfs: ik doe het beter dan die daar, en die is zoveel ouder dan ik. Soms denk ik dat, allez, hoe zijt ge nu bezig met uw kind, u moet daar toch niet constant tegen roepen? Ge moet daar rustig tegen praten en uitleggen wat jij van die verwacht. Ooit zat ik op de bus en er was een koppel, een vrouw en een man, en drie kinderen, twee jongens en een meisje. En één jongen, ik denk dat die de jongste was van alle drie, die kon niet stilzitten, die was de hele tijd door de bus, het was een dubbele bus, door de bus van voor naar achter, van voor naar achter en die mama de hele tijd roepen: "En nou ga je blijven zitten, wanneer ga je eens luisteren, zijt ge je oren kwijt, kun je niet luisteren? En nu ben ik het kotsbeu, het zit me niet tot hier en niet tot hier, maar tot hier!". En ik dacht bij mijn eigen: Dat kind verstaat dat niet, van en tot hier en tot hier en tot hier, die verstaat dat toch niet? Die was gewoon naar de mama aan het kijken: wat doet ge nou? En heel de tijd tegen die kleine blijven roepen: "Kun je niet stilzitten, wat is dat,..?" En ik dacht echt: wat is dat nou, zijt ge nu helemaal? En dat kind maar lopen, lopen, lopen en die luistert niet naar de mama, want die mama is toch maar aan het roepen en die verstaat niet wat die mama zegt. En heel de tijd zo op die zetels: boem, boem, boem, keiveel stof uit de zetels, heel de bus vol stof. Komt die juist voor mij, met al die stof, boem, boem, boem, dus ik zeg: "Als ge zo gaat doen, als gij zo voor mij gaat zitten, dan ga jij fatsoenlijk op uw poep zitten". En hij keek zo naar mij en die gaat gewoon verder. Dus ik ben er naast gaan zitten en ik heb er fatsoenlijk tegen gepraat en die ging fatsoenlijk zitten. Die bleef gewoon rustig zitten. Totdat ik afstapte en zei: "En nu ga je gewoon braaf blijven zitten en luisteren naar mama, he?". En die mama was naar mij aan het kijken en die was aan het zwaaien en lachen naar mij.

R7: Maar ik zou dat ook niet appreciëren he?

R8: Nee, maar als uw kind heel de tijd... En er komt dan eindelijk iemand die, en dat jongetje blijft rustig zitten..

R7: Soms kunnen beide partijen wel beter, want die kinderen, oef, die gaan er echt wel over. Maar niet iedereen kan dat.

R8: Maar ik snap ok wel, dat als moeder, vooral als ge drie kleine hebt, en een is constant ruzie aan het maken met de andere twee kinderen, constant heen een weer aan het lopen, die is stof aan het maken, dan snap ik dat ge soms ook echt moet roepen. Maar als ge zo'n uitleg gaat doen van: "Tot hier, tot hier, tot hier "...

R7: Je moet dan ook iets anders zeggen als je wilt dat ...

R8: Iets wat dat kind verstaat. Je moet ook hun taal praten, anders gaan ze niet snappen van wat jij zegt, he. Van het zit met tot hier, die denkt: wat tot hier, wat is dat?

R7: Waar is daar?

R8: En ik heb nog aan dat jongetje moeten uitleggen van: "Weet je waarom je mama wil dat je op uw poep zit, omdat de bus gevaarlijk is en er zijn geen gordels in de bus en in de auto met je ook altijd gordels omdoen". En dat snapte hij. Als ge iets wil van uw kind moet je dat vragen en ook uitleggen waarom.

R7: *(onverstaanbaar)*. Dat snapt hij niet. Waarom daar wel en daar niet?

I: Zijn er nog andere dingen waar jullie aan denken?

R8: Ik denk het niet echt. Jij wel?

R7: Nee.

R8: Over wat kunnen we het nog hebben?

I: Maar ik denk dat er wel belangrijke dingen zijn geweest over wat we wel kunnen doen en dat er wel echt een slag te halen valt. Ik denk echt wel, dat dat heel veel verandering zal brengen, als dat ... Ik ga mijn best doen om dat mogelijk te maken. Ik ga dat doorgeven. Ik ben van plan misschien een artikel te schrijven, zodat dat ... zodat er iets mee wordt gedaan, ik vind dat ..

R8: Ik hoop dat. Vooral die seksuele opvoeding, dat is heel belangrijk. En als jongeren vanaf twaalf jaar, dat zou toch een hogere leeftijd moeten vinden dan elf jaar, elf jaar vind ik dan weer echt te vroeg.

R7: Ja, gewoon vanaf het middelbaar.

R8: Vanaf het middelbaar en echt van het zesde leerjaar proberen, eerste leerjaar, tweede leerjaar, derde leerjaar, misschien zelfs het vierde leerjaar want dat zijt ge zestien, in het vierde leerjaar? Ik denk vijftien, zestien, dan beginnen de meeste jongeren toch echt wel..

R7: Ik vind toch wel dat dat je hele loopbaan in het school mag zijn, he, totdat ge afstudeert. Dat kan zelfs het leukste uur zijn van heel de dag.

R8: Ja, dat is waar.

R7: Ik ben ervan overtuigd, dat dat gewoon een praat-uur is van kijk.... Maar ja, ze moeten dat natuurlijk wel leuk brengen, want anders werkt dat natuurlijk niet.

R8: ik vind dat zo, maar misschien gaan de leerkrachten wel weer zeuren van: "Oh, die moeten meer werk doen, he, weer een ander les erbij zeker, he, terwijl we voor dat en dat vak weer een uur moeten weghalen". Maar ik vind dat toch wel iets van prioriteit, die lessen, dat is gewoon prioriteit. Anders gaat er niks veranderen.

R7: Ge moet maar uw plan trekken, als het zo is, ge moet maar uw plan trekken. Dus ge kunt niet, ge kunt niet zeggen, je kan dat kind niet..

R8: En als je strontverwend bent opgevoed, je moest nooit iets doen en ge zijt dan zwanger en ze zeggen: "Trekt uw plan", dan zeggen die: "Maar ik weet niet hoe ik moet poetsen, mama en papa, pakt die kleine eens". Dat is ook echt helemaal fout, denk ik.

I: Ja, tuurlijk.

R8: Daarom ook die uitleg errond.

R7: Ouders die kinderen maken die dan meer bij de opa en oma zijn, je moet die zelf opvoeden. En dat is heel, dan denk ik echt van... Mijn dochter heeft in heel het leven van haar oma daar eens vijf keer blijven slapen en dan nog weinig he. Allez, dat ze daar nog was geweest, dat ze daar wou gaan slapen.

R8: Ja, mijn dochter is zelfs nooit niet bij mijn moeder of vader blijven slapen. Ene keer bij mijn tante en voor de rest...

R7: Ja, omdat ze dat niet willen. Dan hebben ze u een keer nodig en dan ben je er niet constant. En die denken dat ze beter zijn dan onze ouders, he.

R8: Ja, dat is wat ik ook zei, dat ik soms denk dat ik, dat jonge, dat die het soms beter doen dan de anderen. Dat bedoel ik er mee dan, he.

R7: ja, er gaat een moment zijn dat ze gaan vergelijken en amai, he.

R8: Ja, en dat is mijn dochter. Dat wou ik zeggen.

R7: Allez, we doen het nu goed he. En de kinderen zijn uit huis, en je bent vijftig en de kinderen zijn uit huis en je kunt nog van alles. Je bent niet zo'n oude rat.

R8: Ja, soms denk ik: dat gaat heel tof worden later.

R7: Ja, heel tof. Wel duur, maar...

R8: Bij mij altijd: "Mama wat vind je van deze, wat vind je van deze, wat vind je van deze?". Ze wilt het liefst heel de winkel meepakken. Je koopt sowieso al meer voor uw kleine dan voor je eigen, dus..

I: Oke, dan denk ik dat we alles hebben besproken. Dan heb ik nu nog een klein kadootje voor jullie.